

UNIVERSITA KARLOVA

Filosofická fakulta

Katedra kulturologie

GENEZE KULTURY A LIDSKÉ KREATIVITY

Diplomová práce

Miroslav Skvaril

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Václav Soukup, CSc.

Praha 2006

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně, jen za pomoci uvedené literatury.

V Praze dne 31. 8. 2006

Miroslav Skvaril

OBSAH	
1. ÚVOD	3
2. DVĚ OTÁZKY – REVOLUCE NEBO EVOLUCE?	6
3. PODIVUHODNÝ SYNAPTICKÝ VESMÍR	13
4. TŘI HOMINIZAČNÍ KOMPLEXY	19
5. BIPEDIE a CELEBRALIZACE	23
6. NÁSTROJE	28
6.1. Instrumentální adaptace	35
6.2. Výrobní nástroje	40
7. JAZYK PALEOLITICKÉHO ČLOVĚKA	42
8. PROČ PŘÁVĚ „UMĚNÍ“?	51
9. INTERPRETACE PALEOLITICKÉHO UMĚNÍ	56
9.1. L'art pour l'art (umění pro umění)	56
9.2. Totemismus	58
9.3. Magie lovu, magie plodnosti	59
9.3.1. Magie lovu	60
9.3.2. Fertilitní magie	62
9.4. Teorie binárních mythogramů – strukturalismus	64
9.5. Podzimní shromaždiště	68
9.6. Šamanismus	69
9.7. Interpretační skepse	72
10. TYPOLOGIE A POUŽITÉ TECHNIKY	75
10.1. Typologie	75
10.2. Použité techniky	81
11. GROTTÉ CHAUVET - JESKYNĚ NA HRANICI VĚKŮ	84
12. ZÁVĚR	89
13. SEZNAM LITERATURY	91
14. PŘÍLOHY: OBRAZOVÝ PRŮVODCE GROTTÉ CHAUVET	94

1. ÚVOD

Naši lidští předkové začali s výrobou a zanecháním materiálního záznamu své existence, spojeného s produkcí nástrojových technologií, asi před 2,6 mil. let, v okamžiku, kdy končilo geoklimatické období známé jako pliocén. Většina lidské evoluce se nicméně odehrávala v následujícím pleistocénu, který začal asi před dvěma miliony let a byl spojen s celkovým ochlazením zemského klimatu.

Nejméně první milion let své existence byli naši nástroje vytvářející předci (*Homo habilis* a *Homo rudolfensis*) omezeni na africký kontinent. Poté, někdy před milionem let nastala počáteční expanze mimo Afriku na Blízký východ a do jižní Asie. Jejich potomci (*Homo ergaster*, *Homo antecessor*, *Homo heidelbergensis* a nakonec *Homo neanderthalensis*) již byli biologicky adaptováni na chladné klimatické podmínky pliocenního glaciálu.

Byl to ale až příchod anatomicky moderního *Homo sapiens*, který v Evropě, na Blízkém východě a v Asii nahradil tyto archaické populace. Je zřejmé, že jedním z hlavních důvodů byla již jeho plně vyvinutá abiotická forma adaptace, spojená s jeho kulturou a sociálním chováním. Byl to tedy „rychlý kulturní vývoj spíše než pomalý biologický vývoj, který se stal primárním způsobem lidské adaptace vzhledem k proměnlivosti světa kolem člověka“ (White, 2003, s. 12).

Cílem mé diplomové práce je teoretická analýza vzniku a vývoje tohoto typu adaptačního chování. Kladu důraz především na skutečnost, že umělecké formy symbolického výrazu a lidské vědomí nevznikly samy od sebe, ale že byly součástí dlouhodobého evolučního procesu v rámci vývoje druhu, jakožto neoddělitelné součásti sociálně-kulturního chování, a že náhlá „lidská revoluce“, tak jak je vnímána v souvislosti s obdobím mladého paleolitu, je, co do důsledku, logickým vyvrcholením antropogeneze.

V úvodu své práce připomínám základní dva teoretické přístupy k dané problematice, z nichž jeden hledá východiska v náhlé „revoluční“ proměně, tak

jak se náhle objevila v kultuře aurignacienu někdy před 40 000 lety, ten druhý naopak v gradualistické perspektivě, nacházející svá východiska již v období středního paleolitu (350/250 000 – 40 000 let B.P.)

V následujících kapitolách kladu důraz na vývoj v jednotlivých hominizačních komplexech tak, jak jsou předkládány současnými vědeckými studiemi. Současně rozvíjím vlastní příklon k „evolučněji“ pojaté hypotéze o vzniku vlastního reprezentativního chování člověka.

V kapitole o jednotlivých interpretačních přístupech k paleolitickému umění se zaměřuji na jejich reduktivní přístupy, které neponechávaly mnoho prostoru pro vlastní lidskou imaginaci a fantazii jakožto předpokladům pro vznik vlastního zobrazujícího přístupu, a které ovlivňovaly vědecké uvažování až do 90. let minulého století.

Na závěr chci na příkladu jihofrancouzské jeskyně Chauvet (32 000 let B.P.) poukázat na proměnu gradualisticky pojatého názoru, podle kterého se vývoj paleolitického umění vytvářel plynule od primitivnějších a naivněji pojatých počátků v aurignacienu až k jeho dokonalému, komplexnímu a sofistikovanému vyvrcholení v období magdalénia, tak jak je prezentován například ve španělské jeskyni Altamira. Takovýto náhled je právě v souvislosti s nálezy v Chauvet již vnímán jako překonaný. Přesto musím podotknout, že skutečnost spjatá s novými archeologickými nálezy v Africe a posouvající se hranice symbolického chování člověka až do středního paleolitu zůstává stále otázkou odborné diskuse.

Ve své práci se snažím mít neustále na paměti, že „představuje-li plující ledovec celý svět duchovních představ pravěkého lovce, pak pouze část vyčnívající nad vodou je jeho výtvarným projevem – archeologicky doložitelným svědectvím“ (Svoboda, 1986, s. 46). Podle mého názoru zaměření se na reprezentativní „umělecké“ projevy paleolitického lovce a sběrače, by až příliš zúžily pohled na komplex sociokulturních adaptačních mechanismů a jejich variabilitu v čase a prostoru. Jsem si vědom skutečnosti, že nemohu studovat paleolitické kultury samoučelně, pouze pro samotné porozumění jejich

výtvarného projevu. Pravdu má v tomto směru Randall White, když říká, že studium zobrazení „přispívá a doplňuje naše porozumění kultuře. Kulturní porozumění se tak stává cílem a samotné zobrazení je jenom jedním z prostředků, o nic více důležitějším než technologie, ekonomické systémy, jazyk nebo náboženství" (White, 2003, s. 25). Bez tohoto přístupu k reprezentativnímu chování člověka by se totiž takovéto chování stalo jenom bezobsažným prvkem v rámci dějin umění... A to by bylo věru málo.

2. DVĚ OTÁZKY – REVOLUCE NEBO EVOLUCE?

V září roku 2005 se v Cambidgi konala konference, jenž neměla za úkol nic jiného, než vyhodnotit otázky, nastolené o 8 let dříve, kdy se roku 1987, rovněž v Cambridge, konalo vědecké setkání s názvem „Lidská revoluce“, dotýkající se původu a šíření anatomicky moderního člověka. Právě zde byly nastoleny otázky, na které paleontologové v roce 2005 hledali odpovědi. Vědci přitom došli k závěru, ze kterého je zřejmé, že Afrika nehrála při vývoji anatomicky moderního člověka podstatnou roli a vývoj probíhal nejen tam, ale paralelně také ve východní Asii a do určité míry i v Evropě.

Zastánci termínu „Lidská revoluce“, jakými jsou například Paul Mellars, Chris Stringer a Lewis Binford, pracují s hypotézou, jejímž základem je skutečnost, že asi před 40-35 tisíci lety došlo k Evropě k dramatickým změnám v lidském myšlení a chování, především v používání symbolů, jazyka, nových technologií a organizace lidských komunit. Uvažují o strukturovaném myšlení, lepší komunikaci a vyšším stupni plánovitosti (Svoboda, 2006). Jiří Svoboda k těmto změnám přidává i zdůraznění koncepce času, která se „v nějaké podobě (cyklická, lineární) a v určitém historickém okamžiku vynořila jako součást paleolitického adaptačního systému. Pojímání času... přináší s sebou řadu dalších jevů: paměť a epiku, plné sebeuvědomění a v důsledku toho i definování cyklu života a smrti“ (Svoboda, 2002, s. 18).

V Evropě je významný archeologický záznam rozdělen do středního paleolitu (před více než 40 000 lety) a mladého paleolitu (před méně než 40 000 lety) a rozdíl mezi nimi je skutečně udivující. Zatímco středněpaleolitičtí lidé, jak se zdá, zhotovovali většinou stejné relativně jednoduché kamenné nástroje, které se vyráběly po desítky tisíc let, tak narozdíl od nich, uváděli souputníci mladšího paleolitu soubory plně sofistikované praxe. Vezmeme-li přitom v úvahu prvních 2,5 milionu let archeologického záznamu, skutečně dojdeme k závěru, že zachované artefakty mají vlastnosti, až na určité výjimky, striktně utilitární. Najdeme mezi nimi kamenné nástroje a možná i úlomky kostí, sloužící snad

jako hroty, případně i k jednoduchým vrtacím úkonům, ale nenacházíme výraznější archeologický záznam, který by svědčil o rozvinuté formě reprezentativního chování.

Poté, někdy před 40 000 lety, nastala v západní Eurasii významná kulturní transformace. *Homo sapiens* začal vedle předmětů denní potřeby, za jaké můžeme považovat pěstní klíny či oštěpy, ale například i tkaní látek a vynález pálené keramiky (Dolní Věstonice), produkovat i „kulturu“. Maloval na zdi jeskyní, zhotovoval figurky Venuší, všímal si postavení hvězd na obloze, začal se formovat dálkový obchod a vynalezl hudební nástroje. Přitom se teprve někdy před 50 000 let odhodlal k svému velkému tažení z východní Afriky nejen do Asie a Austrálie, ale i do Evropy a před 32 000 let již maloval na jihu Francie v jeskyni Chauvet barvami z kysličníků železa a manganu nádherná zvířata.

Až do dnešní doby již bylo jenom v samotné Evropě nalezeno více než 50 000 takovýchto artefaktů (White, 2003). Právě v tomto období, někdy mezi 35 000 - 30 000 lety, definitivně mizí takzvané archaické populace, v Evropě reprezentované neandertálcem (*Homo sapiens neanderthalensis*)¹ a po celé zemi se šíří takzvané moderní populace (*Homo sapiens sapiens*), příslušníci tzv aurignacienské kultury². Tato skutečnost přímo vybízí k hypotéze, že vznik a rozvoj umění můžeme připsat právě moderní lidské populaci. Znamenalo by to ovšem, že „mezi archaickými a moderními populacemi lze očekávat rozdíl v přístupu k okolnímu světu, který u moderního člověka může souviset s formováním integrovanější architektury myšlení“ (Vančata, 2003, s. 198).

Tato exploze reprezentativní tvorby se stala, jak již bylo řečeno, součástí dalších vývojových trendů v technologiích, ekonomice a společnosti.

¹ Některé badatelé (např. William King) soudí, že neandertálci byli morfologicky i geneticky tak odlišní, že je třeba je řadit do druhu *Homo neanderthalensis*. Například ale Václav Vančata jej zařazuje jako poddruh člověka, proto označení *Homo sapiens neanderthalensis*. (Vančata, 2003)

² První typicky mladopaleolitická kultura založená na výrobě čepelí z charakteristických jader s přední hranou a kratší čepelí pojmenovaná podle francouzské jeskyně Aurignac. Poprvé se ve všech formách objevuje reprezentativní umění. (tamtéž)

Komplexnější sociální organizace byla charakteristickým znakem tohoto nového kulturního světa. Právě tato shoda nám poukazuje na možnost blízkého evolučního propojení mezi uměním a dalšími druhy sociokulturního života. V rámci evolučního vývoje lze jenom těžko očekávat něco, co by nenabídlo určitý druh selektivní výhody a právě umění a schopnost reprezentativního zobrazení vůbec, se staly velmi důležitými jevy v procesu tohoto samotného sociokulturního vývoje.

Vědci zabírající se uměním paleolitu přitom ještě donedávna pracovali s principem vysvětlení symbolické exploze jakožto důsledku biologické evoluce. Například komplexnější neurologická kapacita anatomicky moderních lidí mohla tímto způsobem nahradit archaickou neandertálskou společnost, přebývající v chladných podmínkách Euroasie dlouhá tisíciletí. V současných přístupech se ale objevuje východisko, kdy, jak se zdá, byla tato symbolická reprezentace výsledkem kulturních procesů a zároveň se stávala součástí adaptačního mechanismu. „Skutečně máme všechny důvody si myslet, že materiální formy symbolické reprezentace se objevily, neboť přinášely lidem určitou evoluční a adaptivní výhodu" (White, 2003, s. 8). Nesmíme zapomínat, že neandertálské obyvatelstvo se úspěšně adaptovalo na podmínky chladné euroasijské krajiny po dobu 300 000 let a jeho fyziologie byla plně přizpůsobena extrémním podmínkám glaciální Euroasie. Za takovýchto podmínek to musela tedy být spíše kulturní inovace, která mohla dát modernímu *Homo sapiens* kompetitivní výhodu nad svými neandertálskými současníky. Není proto žádným velkým překvapením, že právě v rámci mezidruhové soutěže o zdroje a životní prostor to byl *Homo sapiens*, který se stal autorem pozoruhodných inovací. Jednou z nich se stala i materiální reprezentace. „Je nemožné si představit moderní sociální, ekonomický, politický a náboženský život za nepřítomnosti systému vizuální reprezentace... Můžou lidé zažít sociální solidaritu při nepřítomnosti sdílené reprezentace v rámci jejich historie, jejich představ o budoucnosti, jejich víry a jejich hrdinů? Je skoro jisté, že neandertálci a další archaické formy člověka vlastnili nemateriální formu reprezentace, z níž nejdůležitější byl

mluvený jazyk. Ale verbální reprezentace je omezená ve své schopnosti umožnit a udržovat komplexní organizaci víru a identitu. Reprezentace v materiální formě nastává tam, kde končí reprezentace slovní" (tamtéž, s. 15).

Až do tohoto okamžiku se zdá, že termín „Lidská revoluce" má své plné opodstatnění. Přesto je zde ono určité ale... V posledních letech se malý, nicméně ale stále rostoucí množství archeologů vyvarovává teorie „velkého třesku" o mladopaleolitickém původu kultury. Tito badatelé předpokládají, že moderní lidské chování se objevilo během dlouhého období procesu, vhodně popisovaného jako evoluce. Někteří z nich věří, že kognitivní schopnost se mohla vyvíjet i u dalších druhů, takových jakými byli například neandertálci.

Randall White v tomto směru vypočítává pět současných přístupů k dané problematice. V prvním případě vyplývá reprezentativní chování a symbolické vyjadřování z relativně náhlého vývoje neurologické kapacity pro takovéto chování. V rámci druhého přístupu vědci vychází z prostého faktu, že „mladopaleolitické revoluce" před 40 000 lety vyplývá ze skutečnosti, že mladší znázornění a objekty jsou v zachovalejším stavu než středněpaleolitické. Třetí pohled klade důraz na evoluci lidského poznání, které je dlouhým, postupným procesem. Ojedinelé reprezentace středního paleolitu jsou brány jako důkaz, že materiální forma reprezentace se neobjevuje náhle, ale má dlouhou komplexní historii související s postupným vývojem mozku. Čtvrtý přístup souvisí s propojením prvních výrazových forem a obrazů s evolučním vývojem jazyka, tak jak jej známe dnes. Materiální formy reprezentativního chování byly zkrátka umožněny vznikem lidského jazyka. Poslední, pátý pohled poukazuje na skutečnost, že materiální reprezentace byla vynálezem lidí, kteří po dlouhou dobu vlastnili neurologický hardware, který tuto reprezentaci umožňoval. Poukazuje na rozdíl mezi neurologickou kapacitou pro specifický druh činnosti a aktuálním výkonem. Nikdo například nepochybuje o neuronální kapacitě *H. sapiens* mladší doby ledové v Evropě pro výsadbu a sklizeň plodin. Ten fakt, že tak nečinili, je založen na nepřítomnosti sociálních, kulturních, technologických a ekologických porozumění pro danou činnost (White, 2003)

Důležitým momentem změny paradigmatu od „revoluce“ k evolučnějšímu pojetí byl článek nazvaný „The Revolution That Wasn't: A New Interpretation of the Origin of Modern Human Behavior - Revoluce, která nebyla: Nové interpretace o původu moderního lidského chování“, publikovaný roku 2000 v časopise *Human Evolution*, ve kterém Sally McBreartyová z Univerzity Connecticutu a Alison S. Brooksová z Univerzity George Washingtona přišly s tvrzením, že „mnoho součástí moderního lidského chování, které se objevují v hotové formě před 40 - 50 000 lety jsou k rozpoznání i desítky tisíc let předtím ve Střední době kamenné³. Navíc se jeví nejenom jako komplexní blok, ale postupně, v nalezištích vzdálených v čase i prostoru“ (Kate Wong, 2006, s. 79-80). Obě autorky přitom hledaly takové změny v chování, které by nasvědčovaly oddělení tehdy žijících populací ještě před začátkem samotné migrace.

Nálezy, které by takovémuto náhledu odpovídaly, se také skutečně objevují. Na třech nalezištích v Katandě v Demokratické republice Kongo našel John Yelenn ze Smithsonian Institution propracované ostnaté harpuny vyřezané z kostí, jejichž datace odpovídá stáří 80 000 let a zařazuje je tak zřetelně do střední doby kamenné. Tyto artefakty poukazují na úroveň sofistikace, srovnatelné s tou, kterou spatřujeme o 25 000 let později v Evropě, a to nejenom v rámci složitosti zbraně ale i ve volbě suroviny: použití kostí a slonoviny v nástrojové výrobě nebylo vynalezeno a nevzniklo v pozdní době kamenné a mladším paleolitu. Některé objevy dokonce naznačují, že údajné aspekty moderního chování vznikly ještě před samotnou genezí *Homo sapiens*. Při vykopávkách McBreartyho týmu z roku 2004 nedaleko jezera Baringo v Keni byla objevena kamenná ostří s charakteristickým znakem mladopaleolitických kultur, jejichž stáří se odhaduje na více než 510 000 let. Poblíž tohoto místa byla nalezena obrovská množství červeného okru (forma železné rudy) a brusné

³ Pro časové vymezení paleolitu v Africe se používá termínu doba kamenná, tzn. starší, střední a mladší doba kamenná narozdíl od evropského kontinentu, kde se pracuje s pojmy nejstarší, starší, střední a mladší paleolit (White, 2003).

kameny pro jeho zpracování staré přinejmenším 250 000 let. McBreartyová soudí, že již ve střední době kamenné používali lidé v Baringo barvivo pro symbolické účely - například ke zdobení svých těl - tak jak to ostatně vytváří mnoho lidí rozličných kultur dodnes. Baringo není ostatně jediným místem, které nás překvapuje svým starověkým důkazem o zpracování okru - Twin Rivers Cave v Zambii přinesla obdobný materiál starý více než 200 000 let (Kate Wong, 2006) Kritici nicméně zastávají ohledně těchto nálezů opatrný, skeptický postoj vzhledem k problematice datace a i samotnému záměru výrobců. Okr může být například používán jako tmel pro připojení ostří k dřevěným rukojetím nebo jako antimikrobiální činitel při styku s mrtvým zvířetem (tamtéž)

K důležitému nálezu, který dodává na pravdivosti hypotéze obou autorek, došlo roku 2005 v jihoafrické jeskyni Blombos u Kapského města. Tým jihoafrického vědce Christophera Henshilwooda zde našel jedenačtyřicet malých provrtaných ulit se zbytky okrové barvy starých 75 000 let, které zřejmě byly součástí náhrdelníku. Navíc byly ve stejné vrstvě nalezeny jeden kus ryté kosti, devět destiček z potenciálně rytého červeného okru, sady vyspělého náčiní, včetně 40 kostních nálezů, mezi nimiž jsou pěkně zpracovaná šídla a stovky bifaciálních hrotů a další, obtížně tvarované kameny, které lidé z Blombos mohli používat při lovu antilop a další zvěře, která se v oblasti vyskytovala. Některé z hrotů jsou jen palec dlouhé, což by mohlo poukazovat na jejich účel coby projektilů. Kostí různých druhů mořských ryby - některé mohou být až 130 000 let staré - nám odhalují skutečnost, že lidé z Blombos měli vybavení pro lov mořských živočichů vážících více než 80 liber (i když musíme vzít v úvahu, že tyto kosti mohly být jednoduše získány ze skeletů vyvržených ryb přímo na pobřeží).

Můžeme-li považovat údaje o dataci naleziště v Blombos za ověřené, budeme muset dojít k závěru, že myšlení moderního *Homo sapiens* se utvářelo o mnoho desítek let dříve, než jak nám napovídají mladopaleolitická naleziště v Evropě. Ovšem stále ještě nejsme u konce... V červnu letošního roku přinesl časopis Science zprávu o nálezů týmu Francesca D'Errica, který na nalezišti

Skhul v Izraeli a Oued Djebbana v Alžírsku objevil mušle, jejichž způsob vrtání je obdobný pozdějším nálezům z jeskyně Blombos. Obě naleziště jsou známa již delší dobu (od 30., respektive 40. let 20. století), nyní ovšem byly šperky objeveny mezi dosud neroztříděnými nálezy. Výše uvedené datování 100 000 let se týká Skhulu, u Oued Djebbana je možné rozpětí mnohem větší a pohybuje se až mezi 100 a 35 tisíci lety. Z existence tohoto druhu přenosného umění dovozují archeologové, že tehdejší lidé už museli vykazovat i další rysy podobné pozdějším kulturám, třeba symbolické myšlení a bohatý jazyk. Osobní ozdoby poukazují také na strukturovanou společnost, kde šperky mohly třeba vyjadřovat sociální postavení, možnost sňatků apod.

A zde se nacházíme u základní otázky mé práce. Je skutečně myšlení moderních sapientů utvářeno za pomoci mladopaleolitické „revoluce“ nebo mají pravdu Sally McBreartyová a Alison S. Brooksová svojí „evolučnější“ hypotézou, jejíž podněty čerpají z jakéhosi kulturního „Out of Africa“ a nebo je přitom všem pravda někde úplně jinde, jak o tom nasvědčují nejenom nálezy z izraelského Skhul, ale nálezy i z doby mnohem starší, jak uvidíme později.

3. PODIVUHODNÝ SYNAPTICKÝ VESMÍR

Ještě než se dostanu k další kapitole, pojednávající o vývojových hominizačních komplexech, budu se muset trochu obšírněji věnovat neurobiologické problematice lidského mozku a zároveň i odpovědi, proč jí přiřkládám takový význam. Už to skutečně tak vypadá, že zatímco Immanuel Kant byl ohromen „hvězdným nebem nad hlavou a mravním zákonem v sobě“, tak i já zůstávám stejně ohromen nad podivuhodností „synaptického vesmíru“.

Když si Susan Blackmoreová z University of the West of England v Bristolu klade otázku, proč náš mozek dosahuje takové velikosti, přichází nejprve s obeznámením několika nejdůležitějších teorií, které předcházeli její úvaze o vlivu memetického přenosu. Podle jedné z nich poháněla evoluci našich mozků potřeba vyrábět a zdokonalovat nástroje. Další teorie spočívala v rozvoji prostorové orientace a kognitivních map, tak důležitých v orientačně obtížném a neustále proměnlivém prostředí. Další klade důraz na sociální život a interakci (viz např. Foley, 1998, s. 184-187). Podle Nicholase Humpreyho se raní hominidé významně odlišili od svých předků, když se začali v rozličných situacích ptát, jak se zachovají ostatní jedinci. Poslední z teorií, kterou bych chtěl zmínit, je hypotéza o „machiavelliánské inteligenci“. Jak vyplývá již z jejího názvu, její pojmenování vychází z toho, že značná část našich sociálních interakcí je vedena snahou jak „přechytračit“ ostatní (Blackmoreová, 1999). Přitom, jak nám např. ukazuje sociobiologie, „člověk není jenom racionálním kalkulátorem zisků a výdajů, neboť kdyby takovým byl, jeho egoismus by právě proto žalostně selhal“ (Zrzavý, Storch, Mihulka, 2004, s. 65). Přesto je ale zřejmé, že každá z výše uvedených teorií odpovídá jednomu z výrazných kulturních fenoménů, kterým je schopnost učení se a následné předávání zkušeností.

Nezbývá, než v krátkosti připomenout teorii samotné Blackmoreové, tvrdící, že onen „bod zvratu“ nastal ve chvíli, kdy jsme se začali imitovat. V tom

okamžiku vstoupil do hry mem jako replikátor nového typu.⁴ Memy pozměnily prostředí, v němž probíhala genetická selekce, přičemž směr těchto změn určovala selekce memetická. Tak memy iniciovaly a dále udržovaly selekční tlaky, jež vyvolaly zvětšování našich mozků (Blackmoreová, 1999). Mem je tedy „základní prvek kultury, o němž lze tvrdit, že je dědičný negenetickou cestou, zvl. imitací“ (tamtéž, 1999, s. 11). Základní myšlenkou Blackmoreové je tedy tvrzení, že „naše unikátnost spočívá v naší schopnosti napodobovat druhé“ (tamtéž, s. 25). Jinými slovy můžeme tedy říct, že memetický přenos není nic jiného, než naše schopnost učení a zkušenostního chování. Tuto schopnost mají sice samozřejmě i další zvířecí druhy, ale pouze v rámci vývoje člověka jakožto druhu můžeme hovořit o abiotickém přístupu v rámci samotného sociokulturního adaptačního fenoménu.

Abychom však pochopili, jakým způsobem mohlo dojít k onomu mozkovému nárůstu, musíme si říct cosi o samotných neurobiologických procesech. Dlouho se mělo za to, že nejdůležitější „jednotkou“ mozku byla nervová buňka (Hercule Poirot by zajisté mohl vyprávět). Odhaduje se přitom, že v lidské mozkové kůře se nachází přibližně 25 miliard těchto nervových buněk (přičemž některé odhady hovoří až o 100 miliardách). Nyní se tedy konečně dostávám k tomu, proč se tato kapitola jmenuje tak jak se jmenuje. Spojením v místech kontaktů této nervové sítě se říká synapse. Na povrchu mnoha druhů těchto nervových buněk je přitom až několik tisíc synapsí neboli kontaktů s jinými nervovými buňkami, takže v lidském mozku může být až 100 miliard x 1 tisíc synapsí (10 na 14 je již těžko uchopitelný abstrakt). A konečně, „velký podíl synapsí je výsledkem učení a zkušenostního chování, počínaje snad již nitroděložním životem, velmi rychle pak pokračuje narozením. Právě tato schopnost nervových buněk mozku stavět, přestavovat, rušit a opravovat

⁴ Slovo "mem" se poprvé objevilo u Richarda Dawkinse v jeho publikaci "Sobecký gen". "Potřebujeme jméno pro nový replikátor, jméno které by vystihovalo jednotku kulturního přenosu, jednotku imitace... mem" (Dawkins, 1998, s. 174)

synapse je základem toho, co mozek dokáže. Nové synapse vznikají (ale i zanikají) denně, v obrovském počtu, vlivem prostředí - a protože jsou lidé sociální bytosti, vznikají zejména vlivem proměn jejich sociálního prostředí, od narození do smrti" (Koukolík, 2005, s. 17). Pro pochopení toho, jak kultura determinuje stavbu tohoto našeho vnitřního kosmu, by mohla napomoci teze Donalda O. Hebb, který říká, že účinnost synapse je tím vyšší, čím je nervová buňka za synapsí aktivnější a naopak (tamtéž). Což, jak doplňuje František Koukolík, nás přivádí k závěru, že „jestliže je nervová buňka za synapsí, tedy následující článek řetězu kontaktů nervových buněk, poškozená nebo zanikla, přestane fungovat její synaptické spojení s nervovou buňkou, která je předchozím článkem řetězu, což se dříve či později projeví poškozením nebo vyhasnutím i její funkce. To je prospěšné v případě, že zaniká nepotřebné, neužívané spojení a staví se spojení potřebné a užívané" (tamtéž, s. 18). Do důsledku to znamená, že diferenční kultury vytváří u svých jednotlivců za pomoci učení a přenosu zkušenostního záznamu obdobnou výstavbu synaptického vesmíru. Domnívám se, že můžeme dokonce říci, že náš mozek je jakýmsi zrcadlem jednotlivých kultur, a že se v něm zpětně odráží jejich vlastní struktury a kulturní funkce. A dále, je nutno si uvědomit, jak si ostatně ukážeme později zejména na vztahu *Homo sapiens* s *Homo sapiens neanderthalensis*, že evoluční vývoj jednotlivých kultur predestinuje jejich následné adaptační chování.

Cláude Lévi-Strauss se ve svém „Myšlení přírodních národů“ zamýšlí právě nad poznávacími schopnostmi preliterárních národů vůči světu současné vědy a dochází přitom k závěru, že „domorodé klasifikace nejsou pouze metodické a založené na solidně vybudovaném teoretickém vědění. Bývají někdy dokonce z formálního hlediska srovnatelné i s klasifikacemi doposud v zoologii a botanice užívanými" (Lévi-Strauss, 1996, s. 63). Jsou pouze založeny na jiné klasifikační metodě, která je předávaná v rámci tradice učení a vytváří tak víceméně obdobnou synaptickou síť u následných generací.

Z trochu jiného hlediska, ale k obdobnému závěru došel, jak zmiňuje David Lewis Williams, antropolog Anthony Forge, jehož který prováděl výzkum mezi Abelami na Nové Guiney. Zjistil přitom, že tito lidé vytváří trojrozměrné řezby duchů a rovněž malují jasné, dvojrozměrné, polychromní duchovní motivy svých rituálních struktur. Ačkoli motiv sám je v podstatě u obou případů stejný, dvojrozměrné verze upravují základní prvky rozličným způsobem; například ruce vyrůstají u těchto zobrazení zpoza nosů, zatímco v trojrozměrném případě mají paže na obvyklém místě. Proč nepřipadá Abelamům takovýto rozdíl podivný? Odpověď na tuto otázku zní, že ani tří ani dvojrozměrné verze nejsou zobrazující: neukazují jak duchové vypadají; jsou spíše ztělesněním těchto duchů. „Není v tom žádný smysl“, shledal Forge, „při kterém by malba na ploše projikovala řezbu nebo se pokoušela o reprezentaci trojrozměrných objektů ve dvou rozměrech“ (Forge in Lewis-Williams, 2002, s. 183). Jednotlivá zobrazení tak nejsou míněna jako „nápodoba“ něčeho v přírodě, co by se mohlo docela snadno předpokládat.

Ale co je ještě zajímavější, je skutečnost, že následkem vnímání abstraktní povahy malby měli Abelamové zcela zřejmé potíže v „nahlížení“ fotografií. V okamžiku, kdy jim byli ukázány fotografie osoby stojící přísně face-on, byli sami schopni vyhodnotit, co jim bylo ukázáno. Ale jestliže fotografie ukázala osobu v akci, nebo v jiném postoji, než byl pohled přímo na fotoaparát, byli na rozpacích. Někdy Forge musel nakreslit tlustou čáru kolem osoby na fotografii tak, aby lidé mohli zjistit svůj náhled „o něm nebo o ní“. Tím nechci říct, že by Abelamé byli neodmyslitelně nezpůsobilí k chápání fotografií. Samotnému Forgemu se totiž následně podařilo v několika málo hodinách naučit některé abelamské chlapce porozumět konvencím fotografie, ale až do okamžiku tohoto školení k „vidění“ fotografií, nebylo toto jednou z jejich schopností. Jak Forge dodává: „Jejich zrak byl socializován způsobem, který způsobil fotografii jako neuchopitelnou v rámci jejich percepce“ (tamtéž). Přitom právě vnímání dvourozměrných představ, tak jak je můžeme spatřit na stěnách a stropích jednotlivých jeskyní, případně v zobrazeních na rozličných rytých

podkladech, zřejmě znamenalo další synaptická propojení v rámci abstrakce a imaginativního myšlení.

Kladu-li si tedy spolu se Suzan Blackmoreovou otázku: „K čemu je člověku natolik energeticky náročná součást jeho těla, jakou je jeho encefalizovaný mozek?“ musí má odpověď znít, jak výše uvedené napovídá: „Je to zřejmým vlivem sociokulturního procesu učení, zkušeností předávání dané kulturní struktury a herních procesů.“ Koneckonců, jak se ve své teorii o vzniku jazyka domnívá Ian Tattersall, kdy klade důraz na právě uvedený kontext hry, „počáteční formu jazyka nevynalezly dospělí ale děti. Daná skutečnost, že jazyk není statickou strukturou... , ale že je spíše dynamickou entitou, která během vývoje reorganizuje sama sebe..., ... a je tedy pravděpodobné že základní předchůdce jazyka, tak jak jej dnes důvěrně známe, se zpočátku objevil ve skupině dětí v kontextu hry“ (Tattersall, 2006, s. 72). Stačí si v této souvislosti jenom připomenout osudy „vlčích dětí“, které vlivem asocializace nebyli po svém nalezení v pozdějším věku již schopny naučit se základům řeči, ať již na úrovni významu morfémů, případně syntaxu. Je pravděpodobné, že procentuálně vysoký nárůst mozkovny v raném věku má právě co do činění s učením se a herními aktivitami, které jsou nedílnou součástí kognitivního procesu. Nejde zde přitom v takovémto případě samozřejmě o samotnou velikost mozku, ale o omezení vzniklé v rámci schopností vytváření synaptických map v raném vývojovém stadiu dítěte. Neříkal vlastně již Clifford Geertz a Max Weber, že „člověk je zvíře zavěšené do pavučiny významů, kterou si samo upředlo“. (Geertz, 2000, s. 14)

Skutečně se tedy domnívám, že vzrůst mozkové kapacity, respektive lidského encefalizačního kvocientu - EQ⁵, který se u australopitéků pohyboval

⁵ Vztahu mezi tvarem a velikostí se říká alometrie, což zjednodušeně znamená, že různé věci rostou různou měrou. Alometrické vztahy se dají zkoumat na grafu celkové tělesné velikosti a velikosti jednotlivých částí těla - v tomto případě mozku. Pokud se tento poměr liší, musí se brát v úvahu alometrický faktor: *předpokládaná velikost mozku = (0,76 x tělesná hmotnost) + 1,77*

v rozmezí mezi 2,2 a 2,9 (obdobný kvocient nacházíme u šimpanzů), přes raného *Homo* (starší než jeden milion let) se svým EQ až 3,5 k mladšímu *Homo*, u kterého dosáhl hodnoty 4,0 až ke geometrickému nárůstu posledních 300 000 let, kdy se jeho hodnota prozatím ustálila v rozmezí mezi 6,0 a 7,0 u současného člověka (Aiello, Dean, 1990), byl podmíněn nárůstem sociokulturních struktur a adaptačními mechanismy druhu *Homo*, a jejich následnou reflexí v rámci utváření samotné mozkové kapacity.

(přičemž hodnoty jak tělesné hmotnosti, tak hmotnosti mozku se musí převést na jejich logaritmy) (více in Foley, 1998).

4. TŘI HOMINIZAČNÍ KOMPLEXY

Nebývá zvykem, aby práce o paleolitickém reprezentativním chování začínala ozřejměním fylogenetického vývoje druhu s důrazem na preadaptační fázi tisíciletého období kamenné industrie. Něco jiného ale nastane, chceme-li pochopit samotnou evoluci lidské kreativity. Hovořil-li jsem výše o reflexi funkční neurobiologické sítě našeho mozku vůči okolnímu sociokulturnímu prostředí, musím nyní, jak bude patrné dále, ozřejmit, alespoň v krátkosti, drama fylogenetického vývoje v rámci evolučního vývoje člověka. Neboť právě v tomto dějinném náhledu se nám podaří vyčlenit takřka nezvratné kroky, které k této symbolizaci vedly, přičemž si musíme uvědomit, že následná jednotlivá období se musela týkat i samotné kultury, neboť „z evolučního hlediska představuje preadaptační fázi tisícileté období kamenné industrie a jí odpovídajících pravidel sociální organizace i vztahů k přírodnímu prostředí. Patrně právě zde byly utvořeny základy nadbiologického, kulturního kódu lidské existence“ (Ortová, 1999, s. 93).

Konrad Lorenz, v okamžiku kdy uvažuje o vzniku rituálu, píše „jeden z nejdůležitějších, ne-li vůbec nejdůležitější ze všech významů, které jsou kulturně a fylogeneticky vzniklým rituálům společné, spočívá právě v tom, že oba působí jako samostatné aktivní podněty sociálního chování... Životnost kultury, tvorba nadindividuálního společenství, které přetrvává život jednotlivce, jedním slovem vše, co vytváří skutečné lidství, je založeno na tomto osamostatnění rituálu, který se tak stal samostatným motivem lidského jednání. Na počátku lidské kultury mělo jistě tradiční utváření rituálů stejné postavení jako na daleko nižší úrovni - u prvopočátků sociálního soužití vyšších zvířat - fylogenetický vznik rituálů“ (Lorenz, 1992, s. 71-72). Jak si později ukážeme, interpretace skalního umění paleolitu je ve většině případů spojována právě s ritualizovaným chováním člověka, ať již se jedná o loveckou či fertilní magii, šamanismus či totemismus. V rámci takového propojení tedy můžeme hovořit o fylogenetické základně nejenom rituálu, ale i samotného vzniku symbolického chování.

Ještě než se dostaneme k rozdělení hominizačních komplexů, za jejichž pomoci určíme jednotlivé vývojové fáze druhu, musíme si připomenout dvě důležité okolnosti, týkající se oddělení lidské větve od větve lidoopů.

Tou první jsou samotné kosterní pozůstatky. I přes veškeré úspěchy jednotlivých archeologů je počet nálezů velmi nízký, čehož zřejmým důsledkem je neúplný zdroj informací o naší vzdálené minulosti. Přitom ještě existuje možnost, že další rok přinese v některém z archeologických odkryvů ještě starší fosílii, která posune začátky lidstva o několik set tisíc let nazpět. Například ještě v sedmdesátých letech vévodila pomyslnému žebříčku plně bipední lokomoce etiopská slečna „Lucy“ neboli *Australopithecus afarensis* se stářím nálezů 3 milióny let. V současnosti se připisuje prvenství druhu *Ardipithecus ramidus*, jehož kosterní pozůstatky byly nalezeny rovněž v Etiopii a odpovídají stáří 4,3 - 4,5 miliónu let. Přitom odborníci na molekulární biologii hovoří o odklonu, který měl nastat někdy před 6 milióny lety. Jak se zdá, ještě nám pár let zbývá.

Druhým důvodem je samotná problematika určení základních prvků, které by poukazovaly na vznik určité linie vedoucí přímo k rodu *Homo*, přičemž jediný způsob, který máme skutečně k dispozici, je podrobné prozkoumání fosilních nálezů a poznatky z komparativní biologie. „Přitom je však zřejmé, že interpretace fosílií závisí na tom, jak si vysvětlujeme význam pozorovaných rysů“ (Foley, 1998).

Přesto se, alespoň v rámci rodu *Homo*, ustálil, a to již od dob Darwinových, určitý konsenzus, který nám umožňuje určit základní tři vývojová stádia, které Zbyněk Šmahel popisuje jako vývoj v rámci tří hominizačních komplexů⁶ (Šmarda, 2004).

⁶ *Richard Leakey hovoří v tomto směru o čtyřech stádiích. Prvním je vzpřímený způsob pohybu (bipedie), druhým je adaptivní radiace (množení dvounohých druhů), třetí stadium spočívá v expanzi velikosti mozku (začátek rodu *Homo*) a čtvrtým je počátek moderních lidských bytostí, plně vyzbrojených řečí, vědomím, uměleckou představivostí a technologickou inovací. (Leakey, 1996)

Vývoj bipedie zahájil proces hominizace a soubor anatomicko-morfologických změn provázejících její vznik je označován jako *první hominizační komplex*. Spočívá v přestavbě pánve a dolní končetiny a bylo jej v hlavních rysech dosaženo již u australopitéků.

Navazující *druhý hominizační komplex* změn spočívá v přestavbě od lokomoce uvolněné horní končetiny a ruky v orgán umožňující výrobu kamenných nástrojů. Realizoval se již u prvních lidí z okruhu *Homo habilis*.

Třetí hominizační komplex změn souvisí s rozvojem mozku a přestavbou lebky a trval až do vzniku anatomicky moderního člověka. „Tyto komplexy změn na sebe navazovaly a časově se také zčásti překrývaly“ (Šmarda, 2004, s. 201).

Určení těchto tří komplexů ale rozhodně neznamena vytyčení přímé linie, vedoucí až k člověku moderního typu. Fosilní nálezy z období před třemi milióny let až zhruba 40 tisíc lety obsahují mnoho typů lidských fosílií. Jejich datace a morfologie svědčí o tom, že nešlo o jedinou vývojovou linii, ale o celou řadu evolučních trajektorií. Linie vedoucí k člověku nebyla zkrátka jednoduchou přímkou, ale skládala se z mnoha větvení.

Z důvodů, které jak doufám, se později ukážou být zcela nezbytnými, se musím na okamžik pozastavit. Na začátku této kapitoly jsem hovořil o preadaptační fázi vývoje kultury. Přestože v rámci uvedených komplexů budeme víceméně hovořit o evolučních změnách, případně adaptačních mechanismech, neměli bychom zapomínat na poměrně nedávno se objevivší pojem - exaptaci. Zatímco adaptace „je určitým rysem, který plní specifickou, identifikovatelnou funkci (kterou samozřejmě nemůže splňovat, dokud nenalezne svůj pravý účel), tak exaptace jsou, řečeno jednoduše, rysy, které vyvstávají a jsou potenciálně dostupné ke kooptaci do nějaké nové funkce. Je to prostě materiál pro mnoho nových struktur, které nemají lepší důvod, než najít způsob jak jej využít“ (Tattersall, 2006, s. 69), přičemž se takovými exaptivními znakům dříve říkalo preadaptace, „to slovo bylo však zatíženo jakýmsi neblahým předjímavým významem, jako by někdo plánoval budoucí funkci“ (Zrzavý, Storch, Mihulka, 2004, s. 205).

Pro názorný příkladem exaptace nám poslouží například vhodná adaptace ptačího opeření. Jeho vlastnosti, které vnímáme jako jedny z nejdůležitějších pro samotné létání, přitom vznikly miliony let předtím a sloužily dlouhý čas jako izolační látka v rámci zachování tělesné teploty. Jako doplněk k létání bylo toto opeření jednoduchou exaptací, i když tuto adaptační roli převzalo až o mnoho let později. (tamtéž)

Exaptace je tedy jakýmsi skrytým počítačovým virem, který se probouzí k životu v okamžiku, kdy dojde k určitému nastavení operací, které mu poskytnou dostatek úrodné půdy pro jeho vlastní životaschopnost. V okamžiku, kdy se dostaneme k problematice jazyka a kreativních schopností hominidů budu chtít zdůraznit jejich exaptační hodnoty, pečlivě ukryté v čase fylogenetického vývoje.

5. BIPEDIE a CELEBRALIZACE

Jedním ze základních rysů všech homininů je bezesporu bipední lokomoce. „Jak prokazují morfologické znaky skeletu všech doposud známých homininů, od nejstarších a nejstarobyljších zástupců této podčeledi, jejich typickou lokomoční adaptací byla bipedie.... To přineslo mimo jiné i nutnost restrukturalizace a postupného zvětšování mozku a důležité změny v životní historii" (Vančata, 2003, str 33). Zřejmě právě touto evoluční změnou se oddělili od ostatních primátů a vydali se na své odysseovské putování, které prozatím končí u dnešního moderního člověka.

Za rod, který předcházel rodu *Homo*, ale přitom měl již zřetelně vyvinuté znaky bipední lokomoce lze považovat australopitéky. V listopadu roku 2004 přinesl časopis *Nature* zprávu o výrazném úspěchu amerických archeologů, kteří na nalezišti As Duma v severní Etiopii našli kosterní pozůstatky devítičlenné skupiny hominidů druhu *Ardipithecus ramidus*, přičemž tento nález dokazuje, jak zdůrazňuje Sileshi Semaw, že hominidé chodili převážně ve vztyčené poloze (Semaw, 2004). Datace okolní sopečné horniny byla určena na 4,3 - 4, 5 milionu let. Až do tohoto okamžiku se mělo za to, že nejstarší ze zástupců australopitéků se objevili ve východní Africe asi před 4,2 miliony let, přičemž obývali území zhruba do období před 3 miliony let. Jejich mozkovna byla ještě relativně malá, svojí velikostí o něco převyšující šimpanze.

Nejrozšířenějším druhem byl *Australopithecus afarensis*, který žil již ve výše zmiňovaném období na území východní Afriky (Etiopie, Keňa, Tanzanie). Nejvíce poznatků o tomto druhu pochází z naleziště Hadar v Etiopii, přičemž mezi fosilními nálezy jednoznačně vyniká velmi dobře zachovalý skelet AI 288 - známější pod názvem Lucy. Právě její skelet a jeho následné zkoumání přineslo nezpochybnitelné důkazy o plně výkonné bipedii u australopitéků (přičemž ale stále ještě měli k dispozici velmi slušný pohyblivý aparát pro adaptaci života na stromech). Vezmeme-li v úvahu, že podle analýz DNA došlo k oddělení linie

vedoucí k člověku od lidoopů zhruba před 6 miliony let, tak nás nález z As Dumy výrazně přiblížil k samotným počátkům.

Donedávna se mělo a víceméně tento předpoklad stále trvá, že hlavní příčinou vzniku bipedie byly klimatické změny v Africe spojené s postupným ochlazováním, jejichž počátek lze hledat někdy před 17 miliony let tohoto kontinentu. V tomto časovém údobí se přitom začala oceánská zemská kora podsouvat pod pevninskou a pomalu zvedala východní Afriku do vyšších nadmořských výšek. Díky tomu se tato oblast dostávala postupně do deštného stínu a nastalo údobí jejího postupného vysychání což mělo za následek vytváření otevřené krajiny lesostepního a savanovitého typu. Na nový druh ekosystému si museli zvykat i zůstávající lidoopi. Jejich nespornou výhodou bylo, že se na rozdíl od opic pohybovali ručkováním po větvích ve svislé poloze. Měli přitom již vertikální držení těla a čtyřnohost by pro ně znamenala zásadní změny v oblasti anatomie i chování. V okamžiku, kdy se změnil okolní ekosystém, byl tedy zřejmě právě bipední pohyb tou nejjednodušší cestou k úspěšnému životu v prostředí, ve kterém ubývalo pralesa a kde přibýval stepní ráz krajiny. „Tato preadaptace umožňovala vznik dvojnohé chůze patrně přes terestrickou (pozemní) kvadrupedii s krátkodobou bipedií nebo i časné kotníkochodectví, typické pro dnešní africké lidoopy" (tamtéž, 2004, s. 202).

V poslední době je tato teorie poněkud zpochybněna, neboť byly nalezeny pozůstatky až 6 milionů let starých, nejspíše bipedních forem žijících naopak v lesnatém prostředí západní Afriky (*Orrorin tugenensis*, *Ardipithecus ramidus kadabba*), což naznačuje možnost vzniku bipedních forem i v jiném prostředí. Nutno ale podotknout, že za rozhodující je stále považována „mozaikovitost východoafrického prostředí té doby" (tamtéž).

Hypotéz na účelnost bipedie a její reprodukční výhodu bylo a bude vždy dost, přičemž ale stále platí, že „bipedie jako nový způsob lokomoce nevznikla bezdůvodně a musela hrát už u raných homininů důležitou roli - potravní i sociální" (Vančata, 2003, s. 33). Dvounohost můžeme vnímat z několika hledisek: jedno zdůrazňuje uvolnění předních končetin k nošení věcí; druzí trvají

na skutečnosti, že dvounohost je účinnější způsob pohybu. Charles Darwin spatřoval v bipedii právě onu změnu, která uvolnila ruce a ty se následně specializovaly na uchopování věcí: „Dvounožcem se stal jedině člověk a podle mého názoru můžeme částečně sledovat, jak si osvojil svůj přímý postoj, který je jednou z jeho nejcharakterističtějších vlastností. Člověk by nikdy nebyl získal své dominantní postavení, kdyby nedovedl používat rukou..." (Darwin, 1970, s. 40) Obdobně uvažuje i Richard Leakey, pro kterého bipedie představuje přímo normativ evoluce člověka, neboť „osvojení dvounohosti bylo tak nabito evolučním potenciálem - uvolňujícím horní končetiny, aby se jednoho dne mohly stát manipulativními nástroji - že by se jeho význam měl uznávat v naší nomenklatuře“ (Leakey, 1996, s. 30). I pro Owena Lovejoye bylo nošení věcí hlavním zdrojem jeho hypotézy. Tentokrát se hlavním problémem stalo přežití mláďat. Reprodukce u hominidů je velmi pomalá, ale podle Lovejoye by se výrazně zrychlila, kdyby samice měly přístup k větším objemům potravy. Zkrátka, v okamžiku, kdyby byl samec schopen sbírat potravu pro ni a její potomstvo, byla by schopna zvětšit svůj reprodukční výkon. Lovejoyova chyba ale spočívala v předpokladu, že první lidský druh byl monogamní a existoval v rámci nukleární rodiny. Takovéto společenské uspořádání je však v rámci poznaných kultur spíše minoritním - zhruba jenom 20% společností je monogamních. (Leakey, 1996).

Druhý náhled zastupuje Peter Rodman a Henry McHenry, kteří porovnávali pohyb u lidí a u šimpanzů, aby dospěli k názoru, stručně řečeno, že bipedie je v rámci daného environmentu účinnější.

Trochu jiný pohled na tyto všemožné hypotézy zastávají Jan Zrzavý, David Storch a Stanislav Mihulka, kteří jej podrobují zdrcující kritice: „... například hypotéza o bipedii jako o úspěšné adaptaci k překonávání vzdálenosti v otevřené krajině je vyvrácena faktem, že pokud se kterýkoli kvadrupední predátor rozhodne bipedního člověka dohonit a sežrat, dožene jej a sežere...“, přičemž dodávají: „... všechny tyto hypotézy jsou vždy postaveny na evolučním vztahu mezi dvěma jevy, mezi bipedií a lovem, bipedií a sběrem semen, bipedií

a sociální strukturou, bipedií a sexem, přičemž bipedie přirozeně nemůže být fylogeneticky starší než její údajná příčina..." (Zrzavý, Storch, Mihulka, 2004, s. 91).

Nechci se v této souvislosti pít a posuzovat co je příčina a co důsledek. Pro nás prostě zůstávají nejdůležitějšími ty důsledky, které se objevili ve fyziogonii lidského těla, a které zaznamenává již Darwin: „Volné užívání paží a rukou, které je částečně příčinou a částečně důsledkem vzpřímeného postoje člověka, způsobilo zřejmě nepřímo i jiné proměny v jeho tělesné stavbě“ (Darwin, 1970, s. 41). Josef Šmajš v této souvislosti cituje evolučního biologa S. J. Goulda: „Vzpřímený postoj je to překvapení, ta nesnadná záležitost, ona prudká přestavba naší anatomie. Následné zvětšení mozku je anatomickou mluvou řečeno, sekundární příznak, nenáročná přeměna zapadající pevně do obecného vzorce evoluce člověka" (Šmajš, 2000, s. 97-98).

V porovnání s chůzí po čtyřech - jež využívá opírání o ruční klouby - vyžaduje bipedie rozsáhlé anatomické změny kostry: dolních končetin, pánve, páteře i lebky, kde se v souvislosti se vzpřímenou chůzí přesouval velký týlní otvor směrem „dolů" a co je pro nás nejdůležitější, uvolňuje se zároveň fyziologie lebeční části, což následně umožňuje postupné zvětšování mozku. Zdá se, že dominantní roli v tomto procesu sehrála změna celkové orientace těla vůči hlavě (ortostáze). Byla způsobena přeměnou v životě stromových primátů a ve svém důsledku znamenala i základní změnu ve stavbě celé lebky. Ta se dostala do vyváženého postavení, k jehož udržení již nebyly zapotřebí mohutné vzpřimovače. Proto se jejich úpony posunuly z temene hlavy směrem dolů a zmizel kostěný štít, potřebný k jejich upnutí, zejména u samců. Tím byla tato partie osvobozena od obrovského mechanického omezení. Právě postupná „celebralizace (zvětšování mozku), která nastala až po ortostázi (vzpřímení), společně s prací a jí podmíněným vznikem řeči a dalších specificky lidských vlastností, bezpečně překonala vyšší práh vývoje" (Fridrich, 2005, s. 103).

Samotná bipední lokomoce je přitom z neurobiologického hlediska vyšší úrovní funkčního systému nazývaného hybnost (na nejjednodušší úrovni je to

přibližně stovka reflexů jakožto jednoduché nebo složité hybné odpovědi na nějaký podnět). Všimneme-li si ontogenetického vývoje dítěte, zjistíme, že bez několikaletého učení by se chůze nerozvinula. František Koukolík v této souvislosti zmiňuje význam pojmu učení, jakožto „ukládání informace do dlouhodobé paměti. V tomto případě do druhu dlouhodobé paměti, které se říká procedurální... Činnost procedurální paměti se považuje za podklad pohybové zručnosti, ale i některých druhů poznávací zručnosti" (Koukolík, 1997, s. 97-98). Přitom i učením se chůzi přibývá synapsí, „vrozená neuronální mapa chůze se zahušťuje, je schopna přijmout a zpracovat daleko větší množství informací... Činnost procedurální paměti pro chůzi se učením automatizuje" (tamtéž, s. 100).

Právě úroveň učení spojené s předáváním zkušeností je spolu s nezralou nervovou soustavou zřejmou příčinou následné socializace, která spočívá v nutnosti péče a ochrany lidského mláděte od celé skupiny.

Když roku 1969 vystoupil Neil Armstrong z posádky Apolla 11 poprvé na měsíční povrch, celý svět sledoval se zatajeným dechem jeho slova: „Je to malý krůček pro člověka, ale velký skok pro lidstvo." Hovořil-li jsem v této kapitole mimo jiné i o příčinách a důsledcích, je zcela nesporné, že tento krok byl důsledkem okamžiku, kdy jeden z našich prapředků prvně vykročil do africké savany. Mimochodem, kdyby v té době již ovládal svoji řeč, mohl říct celkem i něco dost obdobného...

6. NÁSTROJE

Řecké slovo „palaios“ znamená „starý“, lithos označuje „kámen“. Pojem paleolit tedy můžeme nahradit i pojmem „doba kamenná“. Ten fakt, že nalezené kamenné nástroje daly název pro toto období dějin člověka, však ještě nemusí označovat onu skutečnost, že starověká industrie byla pouze kamenná. Zkrátka si musíme uvědomit, že pouze kámen nepodléhá působení času, na rozdíl například od trouchnivějícího dřeva, rozpadajících se kostí a dalších surovin organického i anorganického původu. Bylo to ovšem právě zpracování kamene, které poznamenaly, byť pod silným vlivem přírodních věd, názvosloví jednotlivých kultur a to podle nejcharakterističtějších znaků zpracování a místa nálezu u nalezených kamenných artefaktů.

Hovoříme-li o nástrojové instrumentaci, měli bychom si nejprve ozřejmit samotnou definici nástroje. Již v roce 1951 ji pregnantně vyjádřil Kenneth P. Oakley, podle kterého lze „o nástrojích a jejich používání mluvit tehdy, jestliže je nějaký předmět systematicky používán k nějakému cíli a jestliže různé předměty užívané jako nástroje nesou stopy po stejném způsobu užívání“ (Mazák, 1986, s. 200). Přitom to byla právě schopnost výroby a použití nástrojů, která tvořila „stěžejní interaktivní vztah mezi člověkem a okolní přírodou“ (Fridrich, 2005, s. 141), přičemž to byla tato extrasomatická instrumentace, která „umožnila evoluci materiální a duchovní kultury“ (tamtéž, s. 142).

Schopnost vyrábět nástroje podmíněná naučenými pohyby spadá z neurobiologického hlediska do nejvyšších úrovní hybnosti. Je to právě schopnost užívat a vyrábět nástroje, která nás kromě jazyka, řeči a abstraktního myšlení udělala lidmi. Této schopnosti vykonávání složitých pohybů se říká praxie. Přitom „porucha praxie nás ničí stejně hluboce jako porucha řeči“ (Koukolík, 1997, s. 101). Byla to právě tato porucha - apraxie, která roku 1900 přivedla německého neurologa H. M. Liepmana k jejímu popisu. Zjistil, že „vznik apraxií podmiňuje poškození některých částí kůry temenního a čelního mozku (anebo poškození jejich vzájemných spojení) nejčastěji na

LEVÉ straně“ (tamtéž, s. 102). Právě činnost levostranných oblastí mozku, jak si ukážeme v kapitole o evoluci jazyka, patří do stejné kategorie jako řeč, paměť či emotivita.

Samotný rod *Homo* nastoupil svoji historickou cestu pravděpodobně někdy před 2,4 milionu let. Jeho nejstarší zástupci jsou vzhledem k neúplným fosilním pozůstatkům těžko definovatelní a dodnes není znám žádný relevantní nález alespoň částečně dochovaného skeletu. Nejstarší nálezy se nachází pochází z východní Afriky z naleziště Uraha v Malawi a z etiopského Hadaru. V období od 2 do 1,7 milionu let se přitom rané formy rodu *Homo* vyskytují na řadě lokalit ještě společně s australopitéky (Olduvai Gorge v Tanzanii, Omo v Etiopii, Koobi Fora v Keni). Co se týče odlišných znaků, jsou hominini o deset i více centimetrů vyšší a znatelný je i větší obsah mozkovny. Kromě druhu *Homo habilis* jsou v současnosti v rámci taxonomie vyčleněny další dva typy: *Homo rudolfensis* a *Homo ergaster*. Přestože je *Homo habilis* stále uznáván jako jeden z prvních předchůdců rodu, je vzhledem k taxonomickým a fylogenetickým nejasnostem jeho postavení stále ještě nezřetelné (srov. Vančata 2003, s. 127). Někteří z badatelů dokonce druhu *Homo habilis* přiřadili rodové označení *Australopithecus*.

Na jednom z uvedených nalezišť - Olduvai Gorge v Tanzanii - našel 2. listopadu 1960 syn dr. Louise Leakeye, Jonathan, první vzorky doposud neznámého tvora. Stáří dvou nalezených temenních kostí, které určili holotypus *Homo habilis*, je spolu s dalšími kosterními zbytky udáváno 1,8 milionu let. I když se dnes tyto nálezy jeví jako dosti problematické, zůstává skutečností, že zde byly, ve vrstvě Bed I, rovněž nalezeny jedny z prvních vyrobených nástrojů: nevelký úštěp, později i kamenný sekáč, vyráběné odražením několika úštěpů z valounu, což se stalo zjevným důvodem pro přiřazení druhového jména: *Homo habilis* (Člověk zručný), jak ostatně přiznávají i anatomové P. V. Tobias J. R. Napier, kteří spolu s L. S. B. Leakeyem poprvé publikovali nález roku 1964 v časopise *Nature*, a kteří sami přiznali, že „nejpřesvědčivějším důkazem příslušnosti *Homo habilis* k rodu *Homo* byl pro ně fakt, že příslušníci tohoto

druhu vyráběli kamenné nástroje" (Soukup, 2004, s. 184). Tyto nástroje jsou tedy zařazeny do kultury nazvané podle jejich naleziště - olduvajská kultura. Přitom právě standardizace nalezených nástrojů v rámci celé kultury je „základní tendencí... , která v sobě zahrnuje: napodobování úspěšných řešení, operační řetězce, anticipaci, učení a komunikaci... Inovace v rámci celého tohoto komplexu byla možná v závislosti na změně celého kulturního vzorce“ (Fridrich, 2005, s. 142).

A je to právě tato kultura, která se stala naším prvním kulturním dědictvím. Co se týká olduvajské kultury, je ještě třeba zmínit i termín zavedený Merlinem Donaldem „episodická kultura“, který poukazuje na skutečnost, že výroba a předávání postupu při výrobě nástrojů nejsou výlučně lidskou doménou.

Hovoříme-li o taxonomickém označení *Homo habilis*, je dobré si připomenout, že vyvolalo ve své době vzrušené diskuse. Objem mozku u čtyř nalezených olduvajských lebek se pohybuje v rozmezí od 500 do 687 cm³ při průměrné hodnotě 641 cm³ (*Australopithecus africanus* má přitom průměrný obsah mozkovny 454 cm³). (Mazák, 186) Přitom standardní definice britského antropologa Sira Arthura Keitha stanovovala, že mozková kapacita, nutná pro stanovení rodu *Homo* se musí rovnat minimálně 750 cm³. Louis Leakey z tohoto důvodu následně navrhl snížení požadované kapacity na 600 cm³, která nakonec byla přijata, a která v důsledku odlišuje rod *Homo* od australopitheků.

Pro nás je velmi důležité, že první předek rodu *Homo* s druhovým označením *habilis* byl ve svém názvu spjat se svojí technologickou zručností a ať jsou pochybnosti o jeho taxonomii jakékoli, zůstává zcela zřejmé, že právě zhotovování nástrojů bylo oním dalším velkým krokem v rámci jeho dalšího evolučního vývoje.

Profesor Nicholas Toth z Univerzity v Indianě při svých experimentech souvisejících s pokusným zhotovením nástrojů olduvajské industrie totiž zjistil, že většina pravěkých výrobců byli již praváci, což nepřímo svědčí o funkční specializaci mozkových hemisfér již u předků žijících někdy před 1,9 - 1,4

miliony let. Toto zjištění má v rámci této práce velmi významnou hodnotu, neboť funkční specializace hemisfér je podkladem rychlého vývoje jazyka a řeči. Tothově teorii odpovídá i jeden z odlišností mozku *Homo habilis*, ze kterého je možné soudit na tvarové uspořádání mozku poukazující na vývoj Brocovy oblasti.⁷

Je-li tomu skutečně tak, vlastnil zřejmě *Homo habilis* již přinejmenším exaptační mechanismus pro následnou jazykovou schopnost. Novější studie o Brocově oblasti ale ukazují, že toto místo je aktivní i při koordinovaných pohybech rukou. Vývoj Brocovy oblasti u *homo habilis* tak mohl souviset nikoli s řečí, ale rovněž i s výrobou nástrojů. (Blackmoreová, 2001)

Skutečně je až příliš lákavá myšlenka, že evoluce v rámci nástrojové instrumentace přímo souvisela i s rozvojem jazykových oblastí, přičemž je zřejmé, že „u většiny lidí je řeč, jedna z forem vyjadřování jazyka... vázána na činnost levé mozkové hemisféry. Ta zároveň kontroluje pohyby pravé poloviny těla včetně jemných, velmi složitých pohybů sloužících výrobě a užívání nástrojů“ (Koukolík, 1997, s. 50). V rámci této úvahy by byl velmi zajímavý statistický průzkum tzv. motorického neklidu u dětí s poruchami řeči. Vycházím přitom z jednoduché úvahy, že řečové ústrojí samo je součástí motorického komplexu člověka.

Od bipední přičinnosti směřující až k rozvoji mozkové kapacity se tak již dostáváme k prvním signálům jazykové kompetence (prozatím ale zřejmě stále ještě skryté v rámci exaptačního mechanismu), pravděpodobně propojené s nástrojovou zručností. Byla-li taxonomie *Homo habilis* až doposud spojována především s nástrojovou adaptací, ukazují tato zjištění i na další, s ní spojené prvky, které nás pomalu přivádí až k myšlení plně moderního sapientního druhu.

Dalším velkým archeologickým překvapením se stal nález dvou mužských - později i ženské - velmi zachovalých lebek z gruzínské jeskyně

⁷ Dolní zádň část levého čelního laloku, jež kontroluje "expresivní" řečové funkce, například schopnost artikulace, tempo řeči, syntaxi (Koukolík, 1997, s. 48).

Dmanisi. Překvapivě se ukázalo, že malou kapacitou mozku 650 cm³ (tato nízká lebeční kapacita je velkým překvapením, neboť se pohybuje těsně okolo hranice, která byla v minulosti uznávaná jako spodní hranice mozkové kapacity rodu *Homo*), respektive 755 cm³, se taxonomicky přibližují výše uvedenému druhu *Homo habilis*. Kromě toho byly lebky z Dmanisi nalezeny v kontextu velmi starobylé kultury představované kulturou olduvajského typu (Vančata 2003). Tyto nálezy, jejichž stáří bylo odhadnuto na 1,7 miliónu let, jsou přesto prozatím přiřazeny ke spodní hranici variability *Homo erectus*, ale mohou znamenat přehodnocení o rozličných varietách jednoho z prvních příslušníků rodu *Homo*. Přinejmenším však svědčí o skutečnosti, že již nejstarší zástupci rodu byli schopni se přizpůsobit podmínkám mimo africký kontinent, podmínkám snad méně příznivějším klimaticky, ale příznivějším z hlediska konkurence. „Výsledkem těchto migrací mohl být dokonce vznik dvou různých lidských druhů, *Homo heidelbergensis/sapiens* v Euroafrickém regionu a *Homo erectus* v Asii“ (tamtéž, s. 128).

Tyto nálezy ale prozatím nemohou zpochybnit, případně podepřít ani jednu z teorií o osídlování Starého světa, až již se jedná o teorii „mimo Afriku“ či o teorii „multiregionální evoluce“. Zatímco monocentristická hypotéza „Mimo Afriku“ umísťuje evoluci *Homo sapiens* do jediné oblasti, ze které vzešla expanzivní migrace do Starého světa, tak úvaha o „multiregionální evoluci“ počítá s více ohnisky vzniku moderního *Homo sapiens*, s malou populační migrací a žádnou náhradou populace. Prozatím jediné, s čím se můžeme v souvislosti s těmito nálezy spokojit, je, že „evoluce nejstarších forem rodu *Homo* probíhala ve spojení s adaptivní radiací a migrací do afrických regionů. Na otázku, nakolik byly tyto migrace úspěšné, nám zatím charakter a malý rozsah fosilních nálezů nedovoluje odpovědět“ (tamtéž).

I přes tato naleziště je třeba připomenout, že nejstarší pozůstatky *Homo erecta* (příp. *Homo ergaster*) byly donedávna včleňovány do oblastí východní a jižní Afriky. Tyto nálezy se vztahují k době zhruba před 1,6 milióny let. Je mu přisuzována, jak ostatně jeho označení napovídá, bipedie současného typu - s

kteřou, jak se zdá, vzniká u člověk dávnověká touha po odysseovském putování. Oproti předcházejícímu rodu *Homo*, měl však mozek *Homo erecta* kapacitu zhruba 800 cm³ (srov. s nálezem v Dmanisi). Je-li takovéto datování správné, můžeme si položit hypotetickou otázku: „Nemohl vývoj v Africe, u obdobného druhu, procházet rychlejší evoluční vlnou, než tomu bylo u přinejmenším velmi podobného druhu, jehož pozůstatky se našly v Gruzii?“ Odpověď by nám mohla poskytnout skutečnost, podle které vyžaduje multiregionální model tok genů ve velkých populacích, který je geneticky sjednocuje, a geny přitom evoluční změně dovolují, aby je přetvořila v moderní lidi. Proto by se genetický tok musel udržovat nejen ve velké geografické oblasti, nýbrž podle multiregionálně-evolučního modelu by musel pokračovat po velmi dlouhé časové období (Leakey, 1996), což zřejmě i přes nálezy v Gruzii byly ukazatele vhodnější přeci jenom pro oblast Afriky.

První kultura *Homo erecta*, zvaná chelléenská (příp. abbevillien) a spadající ještě do staršího paleolitu, má nástroje, na kterých je již patrné složitější opracování. Objevují se i první pěstní klíny, nástroje ve tvaru kapky slzy, opracované s ohledem nejenom na břit nástroje ale i na zpracování jeho úchopové části. Vyráběli se povětšinou ze základního valounu, zvaného jádro, který se několika údery vytvaroval do funkční hrany či špičky. Takovéto nástroje spadají do tzv. jádrové industrie, naopak nástroje zhotovované z odlétajících úštěpů řadíme do industrie úštěpové.

Následující kultura – acheulénská – je dalším stupněm kultury předešlé. Časově náleží do období před 300 tisíci lety. Naleziště se vyskytují po celém území Afriky, západní Evropy a na Středním Východě až do Indie. Vyznačuje se opět lepším zpracováním, objevují se i další typy nástrojů: čepelovité nože, vrtáky, škrabadla, rydla atd. Jejich zdokonalené formy můžeme sledovat i ve středním a mladším paleolitu. Lidé v této době již žili v chatách z kůlů a kůží, jednalo se však stále ještě o nevelké pohyblivé skupiny lovců a sběračů.

Výskyt podobného druhu s obdobnými charakteristickými rysy nalézáme rovněž až v Číně a na Jávě. K rozšíření těchto typů z Afriky do Asie došlo někdy

mezi 1 až 2 milióny let. Obdobný typ obýval Asii, Afriku i Evropu až do doby před necelým půl miliónem let.

Postavení nejstaršího Evropana - *Homo heidelbergensis* - si stále drží lovec, jehož spodní čelist byla nalezena v pískovně nedaleko německé obce Maurer nedaleko Heidelbergu. Tato starobylá, avšak jednoznačně lidská forma vznikla v Africe asi před 700 000 lety a asi o 100 000 let později kolonizovala kontinentální Evropu, kde se stala první dominantní formou. V Čechách máme jedno z nejznámějších nalezišť tohoto druhu, jsou jím Přezletice u Prahy. *Homo heidelbergensis* je tvůrcem nové technologie nástrojů - takzvané levalloiské techniky, využívající ploché opracované jádro a umožňující odbití úštěpu nebo čepele předem definovaného tvaru.

Opustíme-li starší paleolit a přesuneme se v čase do období středního paleolitu, které je datováno rozpětím před zhruba 250 000 až 40 000 lety, dostáváme se do doby jejíž kultura je označována jediným názvem - mousterián. Druh, obývající Evropu, Přední a Střední Asii a severní Afriku označujeme jako *Homo sapiens neanderthalensis* (*Homo neanderthalensis*).

Před 60 - 40 000 lety začínají přicházet do Evropy první moderní lidé. Je to zároveň období posledního glaciálu, ve kterém neandrtálci vstupují do poslední fáze své existence. V nástrojích mousteriénu se ještě projevuje vliv acheulénské kultury, jsou zde klíny různých velikostí, rydla, listovité hroty ad. Byly zpracovány různými způsoby, svědčícími o dalším zdokonalování jejich výroby a dalším zvyšováním zručnosti tohoto člověka. Chaty se v tomto období staví již zcela zběžně (u nás nález v Bečově u Mostu). Ojediněle se začínají objevovat rituální pohřby.

Je to již zhruba 36 000 let, co se Evropou a Blízkým východem počala šířit aurignacienská kultura (podle naleziště Aurignac v Pyrenejích). Člověk, v této době již *Homo sapiens sapiens*, začal produkovat nové druhy nástrojů, které byly dost revoluční na to, abychom byly oprávněni je umístit do jiného paleolitického stupně - do mladého paleolitu. Nejcharakterističtějšími nástroji byly škrabadla, retušované čepele, kostěná rydla a kostěné hroty. Prvně se

objevuje i vybrušování nástrojů do hladkých a lesklých ploch. Břit v jeho podání byl nadále upravován do podoby pilek, šídel, vrtáků a škrabáků, kterými mladopaleolitický jedinec opracovával nejenom kámen, ale i již zmíněné kosti, parohy a dřevo.

Ve střední fázi mladého paleolitu se rozšířila kultura gravettienu. Je to kultura, u nás tak známých lovců mamutů. Z mamutoviny se vyřezávali nejenom nástroje, ale rovněž i figurky zvířat a lidí.

Řemeslná inovace dosahuje svého vrcholu v magdaléniu, kdy lidé někdy před 20 000 – 18 000 lety obsadili rozsáhlá území od Pyrenejí až po Ural. Tímto okamžikem se kultura paleolitu chýlí ke svému konci, aby ji nahradila kultura spjatá se vznikem raného zemědělství a zpracováním bronzu – kultura neolitu. Ale to je již zcela nový příběh.

6. 1. Instrumentální adaptace

Různorodá nástrojová tradice paleolitu byla výrazem úspěšné kulturní adaptace vůči diverznímu prostředí okolního světa. Zatímco adaptační mechanismus za pomoci ustáleného systému zvukových a mimických symbolů, výměna informací o okolním prostředí není stále ještě dokazatelný, použití a záměrná výroba nástrojů je oproti tomu doložena rozsáhlými archeologickými nálezy. Tento vývojový moment nazývá Jiří Svoboda „instrumentální adaptací“ (Svoboda, 1986, s. 12), která postupně přechází v „adaptaci pracovní“ (tamtéž). Podstatou takovéto instrumentální adaptace je, že „člověk jako bytost vysoce přizpůsobivá byl schopen vyrovnávat pomocí nástrojů své potřeby i tlaky proměnlivého prostředí. Současně však vytvářel různé technologické a později i kulturní tradice ve výrobě, které jeho nástrojům daly standardizovaný tvar a vzhled“ (tamtéž).

Jiří Svoboda v tomto směru klade důraz na tři hlavní činitele: prvním z nich je samotná kamenná surovina, druhým je environmentální prostředí glaciálních a interglaciálních období a třetím je vytváření tradic.

Postup standardizace výroby byl na samém počátku dán podmínkami životního prostředí. „Byla to v první řadě kamenná surovina, její struktura a vlastnosti, ale také vzdálenost výchozu od sídliště" (Svoboda, 1996, s. 13). V místech s bohatými nalezišti se materiálem nešetřilo, tvary byly hrubší s množstvím nedodělaných polotovarů. Nemusely tedy být, jak se domnívala řada archeologů, vývojově primitivnější a tedy i starší. Je třeba mít na zřeteli, že v blízkosti mořských pláží a řek se nachází ponejvíce nástroje z přisekaných valounů, zatímco v místech, kde se surovina nachází v blokových formacích převažují úlomkové a úštěpové nástroje.

V rámci instrumentální adaptace musíme brát v potaz i jednotlivá glaciální a interglaciální období. Zejména ve stepním environmentu glaciální krajiny s malým stromovým porostem byl člověk odkázán zejména na kámen a kost. Zajímavostí jsou výrazné posuny v nástrojových technologiích v tomto období. Zároveň tato otevřená step nabízela výraznější možnosti pro vzájemný kontakt mezi skupinami lovců a pro předávání a rychlý rozvoj pokrokových technologií.

Tím, jak stoupal rozvoj společnosti, její ekonomika a organizace, tak spolu s nimi vznikal i význam tradice a sice v technologii a ve stylu zhotovení nástroje. „Zatímco technologický proces se stává promyšlenějším, prosazují se vedle prvků čistě funkčních prvky stylistické" (Svoboda, 1986, s. 15). Stylizovaný předmět poté nabývá výraznějšího sociokulturního významu, ať již se jedná o symbol etnické příslušnosti, případně o možnosti navázání kontaktu. „Ve společnosti neznající písmo mohl jednoduchou sdělovací funkci plnit i stylizovaný nástroj" (Svoboda, 1996, s. 15).

Instrumentální adaptace se tak stala komplexním a dynamickým procesem. Teprve určité situace, změny přírodních, ekonomických a společenských podmínek, náhle vytvořily komplexní předpoklady pro její rychlé šíření.

Takováto dynamická změna nastala v umírněných a subarktických regionech severní polokoule, kde byla v rámci existenční strategie nejvýznamnější specializací, specializace na lov. Nicméně i mezi společenstvími, která soustředila své lovecké úsilí na soby, koně a další rozličné velké savce, byl nedílnou složkou sběr rostlinných plodin, rybaření a lov drobné zvěře. Národy mladého paleolitu, jako například evropští cromagnonci, se postupně stávaly úspěšnějšími v získávání potravy. Drobná zvěř a rostlinná strava se postupem času (před 15 000 lety) stávaly stále důležitější součástí stravy a ukazovaly se stále nezbytnějšími od okamžiku nárůstu celkové populace a proměny celkového klimatu na sklonku poslední doby ledové. V mladém paleolitu se staly běžnou součástí lovu rovněž harpuny, udice a sítě. V Evropě, jak se zdá, byli hlavní rybolovnou kořistí lososi, kteří pluli proti proudu za účelem tření, a které paleolitičtí lovci pečlivě sledovali.

Cromagnonští lidé navyšovali své dodávky potravin rozvíjením koordinovaných technik skupinového zabíjení velkých stád zvěře, obzvláště v říčních údolích západní Evropy a rovin střední a východní Evropy. Rovněž vyvinuli nové specializované zbraně. Umění lovu oštěpem způsobil převrat vynálezu oštěpového vrhače před asi 17 000 - 15 000 lety (tyto vrhače mohli být zhotoveny již před 25 000 lety v severní Africe. Zda-li evropští cromagnonci vynalezli tuto techniku nezávisle či ji případně získali ze severní Afriky není doposud známo). Byly to dřevěné nebo kostní pruty s hákem na jednom konci, které zapadaly do objímky na konci oštěpu. Tyto nástroje zvýšily rozsah a sílu dopadu těchto projektilů na rozdíl od možností vrhačovy ruky. V konečném důsledku se tak lovci nemuseli dostávat do tak těsné blízkosti lovené kořisti. V tuto dobu byly zřejmě vynalezeny i klopné harpuny. Luk a šíp byl vynalezeny zhruba před 12 000 lety či o trochu dříve. Tak se zvyšoval rozsah těchto projektilů. Skutečnost, že systém těchto zbraní byl vyvinut právě na sklonku doby ledové, nemůže být náhodný.

V období zhruba 5 000 let v průběhu konečného tání se velká stáda lovné zvěře vyskytovala již v jenom velmi malém množství. Následkem toho se

úspěch takového lovu stával již velkou vzácností. Kombinace rychlé změny klimatu a zvýšeného lovu tak silně přispěla k vyhynutí přinejmenším padesáti druhů velké lovné zvěře (povětšinou savců). Tomuto schématu odpovídá i poznatek výrazné ekologické krize na sklonku doby ledové: „Na konci glaciálu náhle vymřelo mnohem víc skupin velkých obratlovců než na konci předcházejících glaciálů... Předpokládá se, že toto vymírání mohli způsobit lidé, vzhledem k tomu, že vymírali hlavně velcí býložraví savci a nelétaví ptáci těžší než 50 kg a doba vymírání se shodovala s příchodem a rozkvětem loveckých populací lidí" (Storch, Mihulka, 2000, s. 129).

Základem mnoha kamenných nástrojových forem mladého paleolitu se staly ostré úštěpy. Byly to tenké, stejnostranné úštěpy, zhruba dvakrát tak dlouhé oproti své šířce. Jejich příčný průřez byl povětšinou trojúhelníkového případně lichoběžníkového tvaru. Byly zhotoveny z křehkých materiálů, jakými byly například křemen, rohovec a obsidián. Takovýto úštěp se stal základní formou pro výrobu mnoha dalších nástrojů: například nožů, škrabek, oštěpových hrotů, vrtáků, šídel, rydel atd.

Úštěpy se tvarovaly do téměř normalizovaného tvaru, jenž se obvykle zhotovoval úderem a následným odlupováním jednotlivých štěpin. Tato metoda používala nepřímý kontrolovaný náraz o směru a síle vedoucí k samotnému jádru. Byla to snadná, opakující se produkce jemného štípání. Ostří bylo vytvořeno kolem samotného jádra a provedli-li bychom prohlídku jeho ostří pod mikroskopem, zjistili bychom, že nebylo odlišné od tloušťky listu papíru.

Takovéto nástroje, zhotovené z ostrých úštěpů byly samozřejmě mnohem účinnější nežli nástroje zhotovované dřívějšími kulturami, zejména co se týká používání drahocenně ostrých a křehkých materiálů. Takto navýšená efektivita může být měřena zhruba v rámci množství břitů, vyprodukovaných z určitého množství kamene (viz tabulka 1).

Výrobci nástrojů mladého paleolitu také vynalezli další vylepšení v práci s kamenem. Po předběžném vytvarování úderem zakončovali nástroj odlupováním úštěpu za pomoci tlaku. Doslova vytlačili ostří nástroje do jakési špičky a v

konečném tvaru byl takovýto nástroj i výrazně tenčí. To mělo za následek malinký pravidelný ústěp a mnohem větší kontrolu při určování tvaru finálního výrobku. Utváření ústěpů tlakem bylo používáno i pro opravy či pro broušení břitů.

Určitou zajímavostí, o kterou se vedou v odborných kruzích spory (srov. Svoboda, 2002, s. 18), je fakt, že některé jeskynní zdi a kostní artefakty mají sekvence vyrytých značek či znamének, které mají striktně utilitární význam. Vypadají jako zářezy. Takové značky se objevují již na kostních artefaktech pozdních neandrtalců, ale nestaly se běžnou součástí do doby, dokud nevznikla nástrojová tradice mladého paleolitu. Několik cromagnonských kostních artefaktů datujeme již do období před 25 000 lety a jak se zdá, jsou na nich pečlivě vyryty přímé sekvence kruhových znamének a znamének ve tvaru půlměsíce. Někteří badatelé je považují za jakési měsíční kalendáře. Skutečně se zdá, že „už z nejjednodušší interpolace - nevyjadřování času... u zvířat oproti jeho strukturovanému zaznamenávání u současných lidí - vyplývá, že koncepce času se v nějaké podobě (cyklická, lineární) a v určitém historickém okamžiku vynořila jako součást paleolitického adaptačního systému" (Svoboda, J., 2002, s. 18).

Jestliže se tedy jedná skutečně o kalendáře, znamenalo by to, že někteří lidé již rozpoznali periodickou povahu ročních období. Pro lidi závislé na sezónně dostupných potravinových zdrojích a stěhujících se stádech by kalendář umožňoval přesnější prognózu, která by umožňovala například účinnější vyhledávání potravy.

Oproti tomu, z hlediska záznamu symbolického chování, se může jednat o možnost nového interpretačního rámce, tak jak jej představil např. Mircea Eliade ve svém „Mýtu o věčném návratu“, kde na základě studia preliterárních společností dochází k závěru, že „jejich paměť spěje ke zjištění (i když bezpochyby mnohem méně intenzívně než paměť moderního člověka) nezvratnosti událostí, to znamená k postižení dějin“ (Eliade, 1993, s. 53),

přičemž klade důraz na neustále obnovování času, na potřebu „archaických společností periodicky se regenerovat anulováním doby“ (tamtéž, s. 59).

Domnívám se, alespoň v rámci hypotetické úvahy, že jednotlivé obřadů v rámci ročního cyklu, tak jak je známe u preliterárních národů, mohli mít své kořeny již u sapientních lidí mladého paleolitu.

5.2 Výrobní nástroje

V průběhu magdalénia nacházíme první doklady o nástrojích, které sloužily pro zhotovení jiných nástrojů. Takovéto nástroje, jakási úzká vyhlubovací dláta, známá jako rydla, se používala pro výrobu dalších nástrojů z kostí, klů a parohů. Dalšími nástroji, vytvořenými za účelem výroby dalších nástrojů byly rovněž sekáče, šídla a tlakové úštěpy. V mladém paleolitu se rovněž vyvinula technologie složených nástrojů, kterými byly například úmyslně oddělitelné harpunové hroty a vyměnitelné oštěpové ostří z tvrdého materiálu napojeného na samotný oštěp. Skládané nástroje měli samozřejmě tu výhodu, že byly snadno opravitelné. Je samozřejmě mnohem účelnější vyměnit jednu část nástroje než nástroj celý.

Složené nástroje a nástroje sloužící ke zhotovení jiných nástrojů nejsou jenom novými druhy nástrojů, ale rovněž dost často novými druhy v použití nástrojových principů. To se muselo stát obrovským intelektuálním skokem vpřed. Bylo tím zároveň navýšeno množství materiálů použitelných k výrobě pracovních nástrojů. Kostí a parohy se staly součástí běžného použití. Byly sice požívány i v dřívější tradici moustérienu, ale jejich tvar byl oproti mladopaleolitickým technologiím neupravený, zhotovovaný tlučením, škrábáním a hořením. Mezi cromagnonskými lidmi postupně nahradily dřevěné a kamenné nástroje kosti a parohy sloužící k mnoha funkcím. Kostí a paroží jsou samozřejmě více trvanlivé nežli dřevo a více flexibilní oproti kameni, jsou poměrně nerozbitné a mohou být lehce použitelné pro výrobu relativně ostrých břitů a ostrých vrhacích hrotů. Důležité bylo i množství času, po které mohly býti

použity za pomoci předbroušení v případě jejich otupení. Takovéto materiály byly upotřebitelné pro dlouhé tenké nože, šídla, šicí jehly, oděvní spony, harpuny s ozubem a pro mnoho jiných užitečných artefaktů. Ve výsledku se tak přizpůsobilo i zhotovování oděvů a snadnější byla i výroba obytných stanů. První šicí jehlu známe z jihozápadní Francie a její zhotovení datujeme do období před 25 000 lety. Pozůstatky košil a bot ze zvířecích kůží ve stáří asi 22 000 let byly nalezeny nedaleko Moskvy.

7. JAZYK PALEOLITICKÉHO ČLOVĚKA

Zatímco v kapitole o bipední lokomoci jsme se stále ještě pohybovali na úrovni biotické evoluce, tak v okamžiku, kdy se objevily první náznaky nástrojové adaptace, můžeme již začít hovořit o evoluci kulturní, která je považována za evoluci abiotickou. Přičemž, a to je důležité mít na zřeteli, se tato kulturní evoluce stala nedílnou součástí evoluce biologické, což se může zdát poměrně zřejmé, ale „novověké filosofické koncepce dějin (Vico, Condorcet, Hegel, Marx, Comte) uznávají sice společenský vývoj, ale především duchovně a úzce sociokulturně: nereflektují jej v širším rámci autonomního vývoje přírodního; nepovažují kulturu za podřízený subsystém biosféry. Lidské dějiny se pak jeví jako vzestup moci člověka nad přírodou, jako společenský pokrok spojený s růstem svobody, vzdělanosti a produktivity lidské práce. Jeví se jako proces, který stále více závisí na lidech a předcházejícím kulturním vývoji a stále méně na přírodě“ (Šmajš, 2000, s. 90). Je prostě třeba si uvědomit poměrně jednoduchou skutečnost, že evoluční mechanismus není mechanismem revolučním. Jestliže jsem v úvodu osvětlil základní teze o expanzi symbolického chování a kultury, a to na základě „mladopaleolitické revoluce“ oproti dlouhodobějším „evolučnějším“ přístupům, tak už jenom samotný návrat k bipední lokomoci u australopitéků, jakožto jednomu ze základních stupňů v evoluci moderního člověka, více než naznačuje na jakou stranu se přikláním.

Přesto ale stále zůstává otevřena otázka, kdy, v jakém okamžiku již můžeme hovořit o plnohodnotné kulturní adaptaci, tedy v tom směru, jak o něm hovoří dnes již tradiční definice navržená Edwardem Burnettem Tylorem ve své práci „Primitivní kultura“ (1871): „Kultura... je komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti“ (Tylor in Soukup, 2000, s. 42).

Jak si ukážeme dále, skutečně to vypadá, že jakýsi progres a inovace se v technologiích ukazují poměrně plynule a zachovávají přitom určitý plynulý

evoluční rytmus. Oproti tomu se zdá, že esteticko-symbolické chování má podobu jakéhosi skoku. Vzhledem k archeologickým nálezům to skutečně vypadá, že určité znaky (mám tím na mysli zejména prvky symbolické kreativity) jsou u archaických populací zastoupeny v rozhodně menší míře. Ovšem tato absence hmotného umění ještě nemusí být důkazem tzv. „skokové revoluční“ hypotézy. Jde jenom o to, jakou prioritu si zvolíme za onen základ, od kterého se odvíjí plně akceptovatelná úroveň kulturní adaptace.

Tím okamžikem by mohl být vznik dorozumívacích jazykových schopností, onen, řečeno tradiční definicí T. Aloujanina z roku 1968, „výsledek složité neuronální činnosti dovolující vyjadřovat a vnímat duševní stavy prostřednictvím sluchových a grafických znaků nebo gest při využití smyslových a pohybových funkcí, které k tomuto účelu nebyly prvotně specializovány“ (Koukolík, F., 2005, s. 129). Byl to tedy zřejmě jazyk, neboť „lidé vyzbrojení řečí byli schopni tvořit v přírodě nové druhy světů: svět introspektivní a svět, který vytváříme a sdílíme s jinými, svět, který nazýváme kulturou“, přičemž se „jazyk stal prostředníkem a kultura našim útočištěm“ (Leakey, 1996, s. 120).

Můžeme-li tedy najít u člověka určitou mentální funkci, která by byla úzce propojena se symbolickými procesy, bylo by to právě používání jazyka. „Jazyk je skutečně nejvýznamnější symbolickou duševní funkcí a prakticky je nemožné pojmout myšlenku v rámci jeho nepřítomnosti“ (Tattersall, 2006, s. 72).

Jakým způsobem ale vznikl? V současnosti jsou brány v úvahu dva názory. Ten první „pohlíží na jazyk jako na jedinečný rys lidí, schopnost, která vznikla jako vedlejší následek našeho zvětšeného mozku... jazyk je pojmán jako něco, co vzniklo rychle a nedávno, poté co byl překročen poznávací práh“ (Leakey, 1996, s. 120). Druhý tzv. kontinuitivní model vychází z předpokladu, podle kterého se „řeč vyvíjela postupně v lidské prehistorii, počínaje evolucí rodu *Homo*“ (tamtéž, s. 121).

Objevily-li se někdy před 2 miliony let jakési základy budoucích jazykových center a odpovídá-li toto časové určení zároveň i první nástrojové kultuře, předpokládám, že již na úrovni *Homo habilis* bylo možno, snad prozatím

pouze za pomoci mimetických gest a několika zvuků (ale i ty již lze považovat za řečové systémy) předávat prostřednictvím učení přinejmenším poznatky z vytváření oněch prvních nástrojů. Můžeme tedy, samozřejmě velmi opatrně, hovořit již o jakýchsi základech budoucího sociokulturního komplexu, který se například u *Homo ergastera* již pravděpodobně objevoval v ucelenější formě.

Robert Foley na otázku: „K čemu nám slouží inteligence“ nachází možnosti ve dvou odpovědích. První odpověď nazývá ekologickou, „živočichové, kteří mají větší mozek, potřebují inteligenci k tomu, aby přežili ve svém prostředí“ (tamtéž, s. 184). Šimpanz, který je všežravec, žije tedy z tohoto důvodu v ekologicky složitějším světě než gorila živící se listím, což vede Foleye k závěru, že „nejinteligentnější živočichové jsou ti, kteří jsou zároveň ekologicky nejsložitější“ (tamtéž). Druhou odpovědí je takzvaná sociální hypotéza, která se opírá o sociální interakce. Pojem sociabilita zde přitom vychází z teze Roberta Hindeho, který ji určuje jako společenství, které se „vztahuje na ty skupiny, kde jsou v čase a prostoru udržovány sociální svazky, kde jsou jednotlivci důsledně interaktivní, kde rozpoznávají druhé jednotlivce a kde svazky vznikají na základě známosti či genetické příbuznosti“ (tamtéž, s. 186). Obě tyto odpovědi jsou přitom důležité pro osvětlení otázky „kdy mohlo dojít k plné jazykové kompetenci?“

Vrátíme-li se k první, „ekologické“ odpovědi, můžeme vyslovit hypotézu, že k rozšíření environmentu na oblast afrického a euroasijského kontinentu došlo poprvé u druhů *Homo erectus* a *Homo ergaster*, přičemž již samotné rozšíření s sebou zajisté přineslo vyšší sociokulturní úroveň, která pravděpodobně obsahovala vyvinutější formy jazykového systému, čemuž by i odpovídala vyšší nástrojová kompetence. Podíváme-li se v tomto směru na samotný vokální trakt, tak jak byl zachován v rámci fosilního záznamu, zjistíme, že „kombinace nízkého hrtanu a vysokého hltanu se ukazuje v ohybu kosti spodiny lebeční. Přitom důkaz o takovémto ohybu byl spatřen již u druhu *Homo ergaster* před téměř 2 miliony let a lebka *Homo heidelbergensis* z Etiopie poukazuje na již prakticky moderní stupeň vývoje asi před 600 000 lety.

Vokálního traktu bylo u lidí dosaženo již dobře půl milionu let předtím, než máme důkaz o použití jazyka či řeči u našich předků" (Tattersall, 1996, s. 73).

V posledních letech se rozvinula diskuse na téma, zdali měl *Homo sapiens neanderthalensis* již vyvinuté řečové ústrojí. Odhlédněme přitom od faktu, že existují i jiné možnosti vyjádření jazykových možností a připusťme, že právě řeč, je co do reakce na okolní svět, tím nejlepším známým sdělovacím systémem. Vycházím-li ve své práci z hypotézy, že jazyk byl poměrně dlouhou dobu exaptačním mechanismem, který mohl zpočátku spoluvytvářet jak motorické schopnosti nutné pro výrobu nástrojů, tak se přitom zároveň stát preadaptačním mechanismem jazykových schopností a zároveň již vezmu v potaz fyziobiologické uspořádání vokálního traktu u druhu *Homo ergaster*, musím nevyhnutelně dojít k závěru, že u druhu *Homo sapiens neanderthalensis* došlo (i vzhledem k velikosti mozku, stejné jako u *Homo sapiens*) k poměrně plnému rozvinutí jazykových schopností.

Od doby *Homo habilis*, u kterého již byl rozpoznán přinejmenším základ Brocovy oblasti, se můžeme domnívat, že každý následující druh nebo druhy dále rozvíjeli tuto a další jazykové oblasti, což by mohlo i částečně osvětlit relativně evoluční úspěšnost *Homo sapiens neanderthalensis* v rámci koexistence s *Homo sapiens* na euroasijské pevnině.

Zastavíme-li se na okamžik u adaptační úrovně neandertálců, musíme vzít v úvahu jejich poměrně dlouhou koexistenci s nově příchozím druhem do euroasijské zóny – s *Homo sapiens sapiens*. Podíváme-li se na archeologický záznam přechodového období středního a mladého paleolitu západní Evropy, pak zjistíme, že je charakterizován dvěma rozdílnými kulturami. Na jedné straně to je aurignacienská kultura asociovaná s nově příchozím *Homo sapiens* a na straně druhé se jedná o chatelperronien, technokomplex kultury *Homo sapiens neanderthalensis*. V tomto období došlo nepochybně ke kontaktu obou kultur. Byly dokonce objeveny nálezové lokace, kde se aurignacienské vrstvy střídají s vrstvami chatelperroniánskými, tak jak tomu je např. v Roc de Combe a Piage v Dordogne (Lewis-Williams, 2002, s. 85) Před 35 000 lety ale chatellperonien

mizí a v krajině mladého paleolitu již zůstává pouze kultura aurignacienu. Jinými slovy, *Homo sapiens neanderthalensis* mizí z dějinné scény. Jak k tomu došlo?

Vzhledem k tomu, že se nacházíme v kapitole o evoluci jazyka, je zřejmé, že hlavní důraz budu klást na vyšší jazykové schopnosti a následně i adaptační mechanismy nově příchozích obyvatel evropského kontinentu. Přitom je velmi pravděpodobné, jak ostatně ukázaly výzkumy chromozomu Y a mitochondriální DNA, že naši hominidní příbuzní byli nahrazeni moderními lidmi, aniž by mezi nimi došlo k míšení jednotlivých populací (Wells, 2004).

Naznačil jsem, že jednotlivé kultury žili v jakési vzájemné koexistenci. Znamenalo by to ovšem, že by mezi nimi mělo docházet i k difuznímu přenosu v rámci jednotlivých kultur, přičemž dlouho byla v popředí teorie, že nástroje chatelperronienu se vyvinuly z industrie mousterienské. Dawid Lewis-Williams přitom poukazuje na silný komponent čepelové technologie, kterou neandertálci převzali od svých aurignacienských sousedů a jejíž původ nenalzáme v kultuře mousterienu. Jsou doloženy škrabky a rydla, stejně tak jako položky zhotovené z kostí a paroží, které poukazují na svůj původ v aurignacienské industrii. Nejzajímavějšími se v tomto směru ukazují předměty osobního zdobení, jako např. děrované zvířecí zuby a kusy červeného okru, používané zřejmě ke zdobení těla. Lewis-Williams se domnívá, že se přitom nejedná o samostatné vývojové trendy paleolitických neandertálců, ale že jde pravděpodobně o výsledek akulturačního vlivu aurignacienské společnosti (Lewis-Williams, 2002).

Přestože ještě i dnes se mnoho lidí domnívá, že scénářem pro kontakt mezi neandertálci a aurignaciény byla forma násilného konfliktu, je skutečnost pravděpodobně dost odlišná. Clive Gamble poukazuje na rozdíl v loveckých strategiích u obou společností. Jeho argumentace spočívá v tom, že zatímco ve společnosti chatelperronienu byl kontakt osobní - tváří v tvář, ať již se jednalo o směnný obchod či jenom o předání informací, tak oproti tomu aurignacienská společnost byla za pomoci symbolických artefaktů schopna vytvářet širší environmentální síť, ve které nebyli lidé odkázáni na přímý kontakt.

Dovedli tak přesáhnout hranici osobního kontaktu a dosáhli širší integrace napříč celé sociální krajiny. Dobrým příkladem by snad mohla v tomto směru být poznámka Jeana Clottes, který dokládá, že „veškeré umění je komunikací a všechna umění přenáší určitou zprávu“, přičemž „přesuneme-li se do vyšší úrovně v jednání sociálně představované skupiny, zjistíme, že symboly přísluší celému kmenu nebo rodu a posilují jeho sílu a soudržnost. Jejich podpis v krajině je jenom zřídka kdy bezdůvodný. Označuje prostor, sakrální nebo i sekulární, případně oba prostory najednou. Je to rovněž varování pro potencionální vetřelce. To je také důvodem, proč je v Comanche Gap Ridge v Novém Mexiku vyryto mnoho válečných motivů, přičemž takovéto symboly mají dva zamýšlené cíle, pro skupinu samotnou i pro zbytek světa. Označují zároveň přirozené hranice a tradiční teritorium a zároveň dávají význam vztahující se ke krajině“ (Clottes, 2002, s. 107). Byla-li tedy aurignacienská populace schopna vytvářet symboly, vytvářela si tím zároveň širší adaptační pole působnosti, než jaké byla schopna utvořit chatelperronienská populace.

S dalším zajímavým přístupem přišel Ezra Zubrow, který se zabýval studiem populační hustoty a reprodukce. Jeho závěr byl překvapující, doložil, že malá demografická výhoda okolo rozdílu dvou procent mohla mít za následek rychlé vymření neandertálců v průběhu jednoho tisíciletí (Leakey, 1996). Je třeba ale dodat, že z tohoto náhledu následně vyplývá, že nižší reprodukce mohla být důsledkem lepšího adaptačního mechanismu kultury aurignacienu.

Ovšem základním problémem této kapitoly je jazyk. Nemůžeme zkrátka opustit otázku vzájemné interakce dvou odlišných kultur bez odkazu na jazykovou kompetenci. V současnosti panuje mezi vědci vzájemná shoda, podle které již mladopaleolitičtí lidé vlastnili plně moderní jazyk, „byli schopni vytvářet libovolné zvuky s jednotlivými významy, zacházet s komplexními gramatickými konstrukcemi, hovořit o minulosti i budoucnosti, zpracovávat abstraktní představy a pronášet srozumitelné věty“ (Lewis-Williams, 2002, s. 88). To, v čem se ještě rozcházejí, je otázka, zdali měl neandertálec rovněž plně vyvinutý jazyk či nikoli. Vzhledem k výše zmiňované akulturaci je zřejmé, že do určité

míry neandertálci skutečně mluvili, ale nejednalo se zřejmě o stejný typ jazyka, respektive řeči, jakou známe my. Provedeme-li rekonstrukci řečového ústrojí moderního člověka a neandertálce, zjistíme určité rozdíly ve vokálním traktu. Jedná se zejména o výrazně delší hltn u člověka moderního typu, který mu, narozdíl od neandertálce, umožnil komplexní rozsah zvuků, který je podmínkou plně artikulované řeči (Tattersall, 2006). Přesto se domnívám, že mohl existovat určitý druh lingvistické komunikace mezi oběma druhy, který by přitom nepředpokládal stejný typ vědomí.

Neandertálec zkrátka do určité míry mohl, stejně tak jako byl schopen určité akulturace ve výrobě nástrojů, zlepšit svoji řečovou kompetenci, ale čeho již zřejmě nebyl schopen, bylo přijetí aurignacienské představitosti. Výrazná diference mezi reprezentativními nálezy u obou druhů hovoří v tomto směru za vše.

Lebky nejstarších hominidů řazených k archaickým formám *Homo sapiens*, kteří měli mluvidla vhodná k dorozumívání artikulovanou řečí, byly nalezeny u Steinheimu v Německu a u Petralony v Řecku a pocházejí z údobí asi před 300 tisíci lety. „Vzhledem ke skutečnosti, že právě v této době pravděpodobně došlo k lingvistické adaptaci, můžeme předpokládat, že mluvená řeč představuje nejen hlavní, ale též fylogeneticky nejstarší modalitu mentálního jazykového systému“ (Budil, 1999, s. 189).

Tento fakt by nám mohl pomoci osvětlit, proč se domnívám, že se umění paleolitického člověka nevytvořilo v rámci jakéhosi náhlého skoku, ale že se muselo vyvíjet společně s ostatními funkcemi vědomí v určité závislosti a že „umělecká“ tvořivost člověka se vytvářela pravděpodobně dříve, než v období mladopaleolitických lovců a sběračů.

Byla-li tedy u staropaleolitického člověka vytvářena struktura mozkové činnosti obdobná jedinci naší přítomnosti, muselo její vědomí již od počátku vyvíjet přinejmenším velmi obdobné funkce, tak jak je popsal Carl Gustav Jung. Jedná se o určitou nutnost rovnováhy rozumové a imaginativní činnosti, která se musela utvářet již v raných časech rodu *Homo* a u paleolitického *Homo sapiens*

byla zřejmě již plně vytvořena, o čemž například svědčí i schopnost jazykové kompetence jakožto nejvyšší formy symbolické komunikace: „V údobí mezi asi 400 000 lety, kdy se objevují nejstarší zástupci archaických forem *Homo sapiens* a přibližně 40 tisíci lety, kdy nastupuje kultura mladého paleolitu, lze předpokládat dvě změny. První se týká obecné lidské adaptace, zahrnující vznik jazykové kompetence, druhá představuje počátek plně artikulované řeči“ (Budil, 1999, s. 189).

Plně jazyková kompetence se tak musela stát nutnou součástí lidské psychiky, kterou Carl Gustav Jung rozumí souhrn všech psychických pochodů, jak vědomých, tak nevědomých. Lidská psychika se podle něj skládá ze dvou navzájem se doplňujících, svými vlastnostmi však protikladných sfér - z vědomí a osobního a kolektivního nevědomí, přičemž je v těchto oblastech přítomno naše Já.

Struktura lidského vědomí obsahuje u Junga čtyři základní funkce, přítomné v každém individuu: myšlení (denken), cítění (fühlen), intuice (intuieren) a vnímání (empfinden). Myšlení a cítění řadíme mezi funkce racionální s ohledem na hodnocení, že „myšlení hodnotí prostřednictvím poznatků z hlediska pravdivosti, cítění prostřednictvím libosti. Tyto dva základní postoje se navzájem vylučují a nemohou existovat současně - buď převládá jeden nebo druhý“ (Jacobi 1992, s. 10). U druhých dvou funkcí - intuice a vnímání - nacházíme obdobnou opozici. Jung je ovšem považuje za funkce iracionální, neboť obcházejí rozum a nepracují s úsudky. Ačkoli tedy člověk má v zásadě všechny čtyři funkce, je to „převážně jedna z těchto funkcí, které užívá k orientaci, zaznamenávání a zpracování dat a i k adaptaci na realitu. O tom, která funkce nabude převahy, rozhoduje pravděpodobně individuální založení; daná funkce se pak vyvíjí a diferencuje obyčejně nejsilněji, 'získává dominující roli' v adaptaci, dává vědomému zaměření směr a kvalitu“ (tamtéž). Takovouto funkci Jung nazývá superiorní a určuje příslušný druh individua. Z takového schématu pro nás vyplývá, že člověk většinou vedle své hlavní funkce částečně uznává ještě druhé, jen relativně diferencované pomocné funkce. Čtvrtá funkce,

u myšlení je to cítění, zůstává inferiorní, není jeho vůli již vůbec k dispozici. Co je však důležité, že zmíněné protiklady se nemohou sice nikdy smísit, ale „převládá-li jedna funkce, např. u člověka, který používá jen svého intelektu, bude protikladná funkce - cítění - takřka sama od sebe usilovat o vyrovnání a projevovat se pak přirozeně ve své méněcenné podobě" (tamtéž), což vede ke „kompenzatornímu chování protikladných funkcí k sobě navzájem..., a během let téměř nutně vzniká přediferenciovanost superiorní funkce vedoucí skoro vždycky k napětí... Přediferenciovanost vede především k poruše rovnováhy, která může... již sama o sobě vést k hlubokému poškození." (tamtéž).

Vezmeme-li tento Jungův poznatek o člověku v úvahu a pokusíme se jej přenést na celou kulturu, musí nám zákonitě vyplynout, že období „racionality" je vždy v rámci kompenzace vyrovnáváno údobím protikladným, hledajícím ve smyslu svého bytí jeho vlastní protipól, což ovšem neznamena, že by takovéto období byla vždy v dominantním postavení jednotlivých superiorních funkcí, mám tím na mysli, že převažuje pouze částečně pouze jedna z nich.

Otázka, zdali vznik symbolické aktivity člověka je spjata s kompenzatorním chováním Jungovy struktury lidského vědomí, se nachází spíše v rovině hypotetické úvahy, ale rozhodně nám může napomoci v odpovědi po příčinách vzniku takového chování. Reprezentace a symbolická reprezentace by takto vyplývaly ze samotného vývojového schématu člověka. Plně utvořené lidské vědomí, jehož součástí je i jazyková kompetence se tak stalo základem lidské kreativity, ať již hledáme její počátky v období středního, případně mladého paleolitu.

8. PROČ PŘÁVĚ „UMĚNÍ“?

V předešlých kapitolách o nástrojové adaptaci jakožto prvním materiálním záznamu lidské existence jsme se vrátili o dva a půl milionu let zpět, do okamžiku, kdy končilo geoklimatické období známé jako pliocén. Následné období, pleistocén, které zahrnovalo většinu evoluce rodu *Homo* se vyznačovalo celkovým ochlazením zemského klimatu. Důsledkem tohoto globálního ochlazení byla dva miliony let trvající doba ledová neboli glaciál. Ten byl v průběhu těchto dvou milionů let přinejmenším sedmnáctkrát vystřídán interglaciálními periodami. Nicméně 80% pleistocénu je dnes vyhodnoceno jako glaciální a pouze 20% interglaciální.

První milion let byli nástroje vytvářející předci, ať již *Homo habilis* či *Homo ergaster* omezeni na africký kontinent. Někdy před milionem let nastala počáteční expanze mimo Afriku na Blízký východ a do jižní Asie. Jejich následovníci, *Homo ergaster*, *Homo antecessor* a *Homo heidelbergensis* vyvinuli biologické adaptace pro chladné klimatické podmínky. Nejznámější z těchto archaických populací je jejich následovník - *Homo sapiens neanderthalensis*, který v západní Eurasii přežil nejméně 300 000 let a k jehož vymizení stačilo kromaňonskému *Homo sapiens* méně než 10 000 let (přestože se v mnoha publikacích hovoří o poměrně důrazně o krátkém časovém úseku, ve kterém *Homo sapiens* neandertálce nahradil, je dobré si uvědomit, že tento časový úsek je stále delší než dějinný vývoj od okamžiku prvního písemného projevu do současnosti). Přitom celé toto období, známé jako starý paleolit (2,5 mil. - 300 000 let) nám nepřinesl prakticky žádné nálezy svědčící o reprezentativním nebo symbolickém jednání.

Je zajímavou zvláštností, že právě předěl do následujícího období středního paleolitu (300 000 - 40 000 let B.P.) s sebou přinesl první náznaky estetického cítění a potřeb dokazuje použití barviva spolu s prvními náznaky výtvarných projevů.

Hovořil-li jsem na začátku o nalezišti v keňském Baringo, u kterého bylo nalezeno velké množství okru spolu s brusnými kameny pro jeho zpracování a jehož stáří je odhadováno na 250 000 let, musím podotknout, že toto naleziště není v archeologickém záznamu ojedinělé. Mezi nejstarší patří doklad o užití hematitu v jeskyni Kabwe v Zambii (300 000 let), 306 ks barviva v lokalitě Twin Rivers rovněž v Zambii (270 000 - 170 000 let) a dalších nalezištích, mezi která můžeme směle zařadit i doklad o použití barviva v Bečově I, vrstvě A-III-6, kdy byly nalezeny zbytky po roztírání přepálených porcelanitů různých barev, přičemž převládala žlutá, oranžová a červená barviva. Zvláštností je i nález kamenných palet o velikosti lidské dlaně sloužící k jejich roztírání. Jejich stáří se pohybuje kolem 250 000 let a Bečov se tak řadí mezi jedno z nejstarších nalezištích, kde jsou doloženy první náznaky symbolického chování člověka. (Fridrich, 2005) Jan Fridrich v tomto směru dodává: „Projevy nonutilitární činnosti člověka se objevují prakticky v celé fylogenezi lidského rodu..., svědčící o vysoké úrovni myšlenkových aktivit našich předků, jejichž mozek byl velmi záhy uzpůsoben k imaginativnímu i abstraktnímu myšlení, které kontinentalně pokračovalo až k vyvrcholení loveckého způsobu života, včetně jeho složitěho světa myšlenek, v období mladého paleolitu" (tamtéž, s. 164-165) a pokračuje (sic!), „úžasné vzednutí uměleckých schopností mladopaleolitického člověka...nebylo dílem náhody, ale připravovalo se dlouhou dobu a poměrně v krátkém časovém úseku před asi 30 000 lety došlo u lidí současného typu k jeho mohutnému a zdánlivě překvapivému rozvoji" (tamtéž, s. 166).

Přesto se otázka počátků reprezentativního chování člověka neobejde bez nástinu klíčové evoluční události, ke které došlo v uplynulých 300 000 letech: byl jím vznik a následné rozšíření druhu *Homo sapiens*. Jeho moderní formy se objevují v Africe někdy před 150 000 - 200 000 lety, přičemž asijské populace anatomicky moderního člověka kolonizovaly asi před 50 - 60 000 lety Austrálii, Tasmánii a Novou Guineu. Přitom jak ukázali již výše zmiňované nálezy v Blombos Cave, „některé velmi pokročilé kulturní rysy se u anatomicky moderního člověka objevili již na konci středního pleistocénu. Podle všeho je

tedy opodstatněné spojovat spolu se vznikem anatomicky moderního člověka také jeho specifické, od ostatních lidských forem odlišné, kulturní a behaviorální charakteristiky" (Vančata, 2003, s. 188).

Hovoříme-li o paleolitickém umění, je třeba si uvědomit, že se nejedná jenom o oblíbené téma „skalního umění" v oblastech nynější Francie a Španělska, případně o celostní umění, které by se dalo označit univerzálním pojmem „prehistorické". Skutečnost naopak poukazuje na „pozoruhodné kulturní, historické, geografické a environmentální rozmanitosti, které charakterizují jednotlivé bohaté reprezentace společností pozdního pleistocénu" (White, 2003, s. 12), přičemž „je těžké najít vícero společných rysů mezi kulturami pozdní doby ledové z Austrálie a těch z Evropy. Dokonce i uvnitř těchto zeměpisných oblastí, kde byla významná kulturní a environmentální diverzita v prostoru a čase, nacházíme rozličné způsoby lidského života" (tamtéž).

Z jednoduché logiky věci poté vyplývá, že „nejranější systémy reprezentace musely nastat na nějakém specifickém místě a čase a jejich explozivní šíření napříč celého obydleného světa vyplynulo z moci této reprezentace obecně navýšit lidskou adaptabilitu a způsobilost v určitém specifickém prostředí" (tamtéž). Jinými slovy, reprezentace a symbolický výraz nutně vyplývají z relativně náhlého vývoje naší neurobiologické kapacity, vhodné pro takovéto chování. Hovořil-li jsem o vytváření synaptických propojení, jakožto o jednom ze základních stavebních prvků kultury vůbec, a pokračoval-li jsem ve zdůvodnění objevu plně jazykových a s tím spojených řečových funkcí, jakožto o nejdůležitějším impulsu vytváření plně chápaného sociokulturního života, je zřejmé, že prozatím sice ojedinělá, ale o to více důležitá zobrazení středního paleolitu poukazují k důkazu, že materiální forma reprezentativního záznamu se neobjevuje náhle, ale má dlouhou komplexní historii související přímo s postupným rozvojem naší mozkové činnosti. Je totiž velmi těžko představitelné, sledujeme-li velkolepá díla např. paleolitických obrazáren, jejich technickou složitost, kresebnou a malířskou vytříbenost, jejich prostorové uspořádání, „...

při zkoumání důvtipu a technické složitosti obrazů v Chauvet, že by je vytvořili lidé postrádající jazykovou výbavu“ (White, 2003, s. 13).

Je více než pravděpodobné, že někdy před 200 000 - 100 000 lety generace sapientních lidí na africkém kontinentě již vytvářely cosi, co bychom mohli nazvat symbolickým zobrazením. Hovořil-li jsem o skutečnosti, že neurobiologické funkce našeho mozku jsou odrazem našeho kulturního pojetí světa, tvrdím, že objev reprezentativního chování člověka je výsledkem sociokulturních a ne tedy biologických či neurologických procesů.

Jestliže jsme v předcházející kapitole našli určité důkazy, podle kterých bychom byli schopni pochopit, jakým způsobem došlo k vypuzení druhu *Homo sapiens neanderthalensis*, druhu, který se po dobu celých 300 000 let dokázal úspěšně adaptovat na chladné podmínky euroasijské krajiny, musíme ještě dodat, že pro nově přicházejícího *Homo sapiens sapiens*, biologicky přizpůsobeného mnohem teplejšímu africkému podnebí, muselo být klima euroasijského kontinentu přinejmenším adaptačně problematické. Zdá se, že to byly ale právě ony zmiňované sociokulturní inovace, které daly nově příchozímu druhu určitou kompetitivní výhodu nad jejich neandertálskými současníky. Není proto zase až tak velkým překvapením, že v této mezidruhové soutěži to byl právě *Homo sapiens*, který se stal autorem těchto pozoruhodných inovací. Jednou z nich byla i schopnost plně rozvinutého reprezentativního chování. „Je nemožné si představit moderní sociální, ekonomický, politický a náboženský život za nepřítomnosti systému vizuální reprezentace. Společenský život... je pravděpodobně nemožný bez oděvních a osobních ozdob, které mají ve zvyku konstruovat a definovat velké množství sociálních kategorií“ (White, 2003, s. 15).

Uznali jsme, že neandertálci měli s veškerou pravděpodobností určité nemateriální formy reprezentace, z nichž nejdůležitější byl jazyk. Ale „verbální reprezentace je omezená ve své schopnosti umožnit a udržovat komplexní organizaci, víru a identitu. Reprezentace v materiální formě nastává tam, kde končí reprezentace slovní. Materiální reprezentace mají navíc svá mystéria...

jsou věrohodné a hmatatelné, operují ve svých vizuálních a hmatových doménách. Jsou trvanlivé a existují přes celá lidská pokolení, která mají potenciál vtisknout jim určitou autoritu (přijímanou od předků). Jsou schopny komunikovat i za nepřítomnosti komunikátora. Technická dovednost přispívá ke sdílení estetických a formálních hodnot" (tamtéž). V okamžiku, kdy lidé začali obecně sdílet své reprezentativní chování, museli tedy zákonitě rozšířit i svoji kulturní kapacitu, která se poté stávala plnou součástí neurobiologické kapacity člověka.

Adaptivní a evoluční ozvěna materiální reprezentace a její důsledky v rámci myšlení , komunikaci, či technologické inovaci a sociální organizaci jsou pevně propojeny s původem biologicky a kulturně zcela moderních lidí.

9. INTERPRETACE PALEOLITICKÉHO UMĚNÍ

Od počátku 20. století se uskutečnilo několik pokusů hledajících a interpretujících význam paleolitického skalního umění. Jednak se nacházela jeho příčina v samotné umělecké hodnotě, v umění pro umění, dále v totemismu, abbé Breuil ji nácházel v lovecké magii, Leroi-Gourhan a Laming-Emperaires ve strukturalistických teoriích. Tyto teorie byly jedna po druhé opouštěny, aby uvolnily místo dalším. Zhruba v průběhu 80. a 90. let minulého století se většina odborníků shodla na určité agnostické beznaději nácházet v tomto umění jeho skutečný význam. Svůj čas a úsilí raději věnují záznamu, popisu a dataci tohoto umění a snaží se odpovědět na otázky „co?“, „jak?“ a „kdy?“, ale pečlivě se vyhýbají základní otázce „proč?“ Během několika posledních let se nicméně o vlastní interpretační konstrukci pokusil víceméně jenom americký antropolog David-Lewis Williams. Přesto tyto interpretace zůstávají prakticky v každé z nově vydávaných monografií o paleolitickém umění. Zřejmým důvodem je jednak jejich obsáhlá a plně fundovaná analýza nalezeného materiálu

9.1 L'art pour l'art (umění pro umění)

Začátek historie interpretace paleolitického umění můžeme datovat do 2. poloviny 19. století a je spojena s čistě estetickou hodnotou. „Koncem 19. století, v době ovlivněné francouzským lartpouarlartismem, byl kladen důraz na tvůrčí radost a na všelidský smysl pro krásno... Pravěké umění tak bylo nazíráno jako jev sám o sobě, odtržený od dosud jen mlhavě chápané ekonomické a společenské základny pravěkého vývoje“ (Svoboda, 1986, s. 17).

V roce 1864 se Edouard Lartet a Henry Christy pokoušeli vyřešit otázku okolo „primitivního“ přenosného umění. Jejich argumentace spočívala ve vlivu environmentálních podmínek mladého paleolitu, kde velké množství zvěře mělo

za následek poměrně lehký lov a tudíž i dostatek volného času. Tento čas byl poté využíván ke zdobení nástrojů a zdánlivě jednotvárných životních prostor. Richard Leakey cituje z knihy P. Bahna *Images of the Ice Age*, která vyšla v New Yorku v roce 1988. Na umění se pohlíželo jako na „malovánky, nápisy, hravou aktivitu: bezmyšlenkovitou dekoraci lovců, kteří měli dost času... Umění se stále chápalo ve smyslu názorů nedávných staletí s jejich portréty, krajinkami a narativními obrazy. Bylo to prostě UMĚNÍ, jeho jedinou funkcí bylo potěšit a zdobit" (Leakey, 1996, s. 110).

Takto vnímanému umění „nebyl přiznán symbolický obsah a v souladu s romantickými ideály bylo v podstatě více aktivitou jednotlivce než aktivitou sociální. Toto zamítnutí symbolického významu paleolitického umění a důraz kladený na jednotlivou inspiraci vycházel z domněnky, že primitivní lidé nemohli mít žádné náboženství" (Lewis-Williams, 2002, s. 42). Tato představa o vztahu mezi volným časem a estetickými praktikami pokračovala v díle Édouarda Pietta a v jeho studii o přenosném umění.

Na začátku 20. století se ale objevily dva důvody, díky kterým se i objevily první pochybnosti o výkladu paleolitického umění jako *l'art pour l'art*. Prvním důvodem pro tyto pochybnosti byly kresby, malby či rytiny zhotovené v nepřístupných, tmavých a hlubokých podzemních prostorách. Právě jeskynní umění tak popíralo, že by umění mělo být pouze estetickou záležitostí. Druhým důvodem se stala etnografická zpráva z Austrálie od Sira Baldwina Spencera a F. J. Gillense, ve které hovořili o „lidech, žijících ve velice krutých podmínkách, ale kteří nicméně zhotovili ve skalních krytech obrovské množství komplexního umění" (Lewis-Williams, 2002).

K ukončení této diskuse o „umění pro umění" přispěl nemalou měrou Sir James Frazer, který v roce 1890 vydal svoji „Zlatou ratolest" (pojmenovanou podle jednoho z Turnerových obrazů), souhrnnou sbírku „primitivního" umění celého světa, ve které dokázal, že tito „primitivní" lidé měli a koneckonců mají své vlastní náboženské systémy.

9. 2. Totemismus

Zřejmě pod vlivem evropské imperiální expanze vystoupily na scénu v počátku 20. století dva studijní obory, které projevíly svůj zájem o „primitivní“ národy celého světa: antropologie a sociologie. Lidé jako Lewis Henry Morgan a Franz Boas v Americe, Sir Edward Tylor a Sir James Frazer v Anglii a Marcel Mauss, Émile Durkheim či Arnold van Genep, abych vyjmenoval jenom ty nejvýznačnější, stáli v čele této nové vlny zájmu.

Nicméně tím, který nejvýrazněji změnil antropologický pohled na paleolitické umění byl v roce 1903, tedy o rok později, než ona slavná Carthailacova „Mea culpa“, Salomon Reinach (1858 - 1932) publikující článek „L'art et magie: a propos de peintures et des gravures de l'Age du Renne“ v časopise L'Anthropologie. Vycházel ze základního předpokladu, že jediný způsob jakým se můžeme přiblížit pochopení paleolitického umění, vychází ze zkoumání způsobů života existujících „přírodních“ společností. Zde, právě na začátku výzkumu paleolitického umění, Reinach vytvořil významnou otázku pro další badatele: je možno porozumět paleolitickému umění bez pomoci analogií? Reinach kladl důraz na kvalitu získávaných informací, které měli být získávány přímo v rámci terénního výzkumu od lidí, kteří v takovýchto společnostech přímo žili. (Lewis-Williams, 2002). Zůstává otázkou, zdali takto získané informace můžou být skutečně analogické vzhledem k paleolitickému umění.

Na samotného Reinacha měla vliv informace, kterou publikovali v roce 1899 Spencer a Gillen o Aruntajích, australských domorodcích. Jednou z myšlenek, která se objevila byl totemismus. Slovo samotné pochází od severoamerických Ojibwejí a označuje zvíře nebo rostlinu označující symbol klanu. Můžeme hovořit o „lidech medvěda“ nebo o „lidech vlka“. Jeskynní malby nebo rytiny tak mohli zobrazovat jednotlivé totemické skupiny. Jako protiargument byla vznesena námitka, že by každá prostora jeskyně měla být zasvěcena určité konkrétní totemické skupině. S tím souvisí i logická námitka, zdali několik totemických skupin nenáleží jednotlivým rezidentním skupinám a

zdali právě takovýto poměrně malý počet druhů nemohl být seskupen společně.

9.3 Magie lovu, magie plodnosti

Vůdčí osobností zastávající tuto interpretaci byl Henri Breuil, kterému se také podařilo prosadit toto paradigma natolik, že bylo obecně přijato, a i přes mnohé argumenty, které ho zpochybňují, je stále nejrozšířenější teorií, s níž se běžně setkáváme v učebnicích a muzejních expozicích.

Zřetelným základem hypotézy magie byla již zmiňovaná koncepce Jamese G. Frazera, vyložená v jeho Zlaté ratolesti. Samotný Frazer přijal evolucionistickou myšlenku vývoje lidského myšlení, přičemž rozeznával tři stadia, a to od nejprimitivnějšího po nejpokročilejší podle převládajícího způsobu vysvětlování světa a příčin dějů: 1. magie, 2. náboženství a za 3. věda. Tato stadia jsou platná obecně pro vývoj celého lidstva: „... tak jako v historii materiální kultury lidstvo prošlo dobou kamennou, tak v dějinách duchovní kultury prošlo dobou magie" (Frazer, 1994, s. 54).

Frazerovou zásluhou je, že pro své čtenáře objevil a jejich zájem nasměroval k do té doby zcela neznámému myšlenkovému světu „divochů", kterému lze zásluhou racionální, pozitivní vědy porozumět, (čímž dal impuls generacím etnografů, religionistů, kulturních a sociálních antropologů); ke světu ovládanému magií, která „je zkrátka falešným systémem přírodní zákonitosti stejně jako klamným návodem k jednání; je nepravou vědou stejně jako neplodným uměním" (tamtéž, s. 18).

Rozlišuje:

- a) homeopatickou magii, jež se řídí zákonem podobnosti
- b) kontaktní magii řídící se zákonem doteku.

Obě tyto větve magie shrnuje pod obecný název sympatetická magie, „protože obě vycházejí z předpokladu, že věci na sebe navzájem na dálku působí na základě skrytého vnitřního souladu" (tamtéž, s. 19). Magii považuje

za omyl primitivního myšlení a vysvětluje: „Když analyzujeme různé případy sympatetické magie, ... zjistíme, ... že všechny jsou chybnou aplikací jednoho ze dvou velkých základních zákonů myšlení, totiž asociace představ... Principy asociace jsou samy o sobě vynikající, a co více, jsou absolutně podstatné pro fungování lidského myšlení. Užívá-li se jich správně, rodí se z nich věda; užívá-li se jich nesprávně, rodí se z nich magie" (tamtéž, s. 49-50).

Jeden z problémů této koncepce spočívá v hodnotícím stanovisku: podle převládajícího způsobu myšlení probíhá klasifikace, zařazení do odpovídajícího stadia vývoje, a takto lze porovnávat, která kultura je vyspělejší, na vyšším vývojovém stupni, a která je primitivní, protože ještě nepřekonala stadium magie. Josef Kandert v předmluvě k českému vydání Zlaté ratolesti uvádí některé kritiky, kterým byl Frazer časem podroben, např. ze strany difuzionistů a kulturních relativistů, anebo funkcionalistických strukturalistů. Pro tuto práci je důležitá zejména námitka, že „kabinetní způsob práce neumožňoval badatelům jeho doby poznat nepřeborné množství představ a symbolů, jimiž oplývá každá konkrétní společnost i té nejprimitivnější lovecké a sběračské kultury. ... teprve ve třicátých letech... začalo být jasné, že ony magické techniky nejsou všechno, že pro poznání jejich dopadu či důsledků v kultuře je zapotřebí prozkoumat celý náboženský a snad ještě lépe ideologický systém a systémy hodnot.... Dnes víme, že ona Frazerova, magická technika není vůbec tím nejdůležitějším na poli zacházení se silami nadpřirozena... " (tamtéž, s. 7).

9.3.1 Magie lovu

Později abbé Breuil a další rozšířili Frazerovu hypotézu o loveckou magii. Jejich argumentace spočívala v tvrzení, že tato zobrazení dávala lovcům sílu při lovu jejich kořisti. S tímto principem Breuil prohlašoval, že mnoho oštěpů nebo střel bylo součástí jednotlivých vyobrazení. Domníval se, že se tímto typem malby obrazů se zbraněmi uskutečňovala smrt skutečného zvířete. Předností

této poměrně konzistentní hypotézy je provázání na představu o sociálním uspořádání a způsobu života lidí v paleolitu. Koneckonců, jediná česká monografie věnovaná pravěkému náboženství je ukázkovou prezentací tohoto typu interpretace: „Jde o památky výtvarného umění, které vedle jiného poslání (informativního, sdělovacího, estetického apod.) stálo ve službách magie lovu a plodnosti. Hlavní zdroj potravy - lov a reprodukce zvířat a lidí byly dva nejkritičtější body soudobého zápasu o zachování života... Malby zachycují zejména lovnou zvěř, někdy celé scény zvířat, výjimečně i za účasti člověka-lovce. ... četné další jeskyně se zobrazenými zvířaty se stopami zásahů šípů, nebo alespoň s nakreslenými střelami. Skutečnou střelbou v rámci tajemných ritů v hloubi jeskyní nebo magickými smrtícími zásahy se tu ‚zajišťoval‘ úspěch skutečného lovu, od něhož záviselo přežití lidského rodu“ (Podborský, 1994, s. 25-26).

V rámci kritiky musíme připomenout, že skutečně nacházíme malby a rytiny, jejichž součástí je i zobrazení zbraní. Ale celkově můžeme hovořit, že asi jenom 15% zobrazení paleolitických bizonů poukazuje na jejich zranění či případně umírání (Lewis-Williams, 2002, s. 47).

Rovněž se musím pozastavit nad zobrazením jednotlivých zvířecích druhů v jeskyních. Aby tato zobrazení odpovídala této teorii, museli bychom v jeskyních nalézt především zvěř, která byla pravděpodobnou součástí paleolitického jídelníčku. Po nálezích kočkovitých šelem a dalších nebezpečných zvířat se rovněž zdá nepravděpodobné, že by si lidé vědomě přáli jejich lov nebo navýšení jejich stavu. Henri Breuil vysvětlil jejich přítomnost s tím, že u lovce dochází k přání získat jejich sílu a dravost.

Sám Breuil přišel i s interpretací geometrických vzorů. Čtyřúhelníky, jako ty, které můžeme spatřit v Lascaux, vysvětloval jako pasti, do kterých se chytají zvířata. Další znaky mohli znázorňovat lovecké skrýše nebo příbytky šamana (duchů). Nutno říci, že tato teorie je velmi dobře doložená a zdokumentovaná konkrétními nálezy - musíme mít ale na mysli natolik realistické znaky, jakými jsou šípů, oštěpů, pastí, klece atd., a ne ostatní „chaotické čáry“, které se

později stali základním stavebním kamenem úvah Davida Lewise-Williamse. Takovouto tvarovou rozrůzněnost přitom nalézáme i na jednom místě. Např. o jeskyni Gabillou čteme: „Srovnání několika dalších znaků, nacházejících se v jeskyni, které jsou jinde označovány za šípy, ukazuje, že takové označení neodpovídá skutečnosti. Tyto znaky, i když se většinou nacházely u zvířat nebo přímo na jejich tělech, musely mít již pro svou tvarovou různost různý význam" (Jelínek, 1990, s. 54). K tomu ještě přistupuje zobecnění nepřilíš četných nálezů: „Kdysi zdůrazňovaný výskyt zvířat zasažených šípy nebo oštěpy je tak vzácný, že sotva opravňuje k výkladu všech obrazů jako stop po obřadech lovecké magie" (Buchvaldek, 1985, s. 73).

9.3.2 Fertilitní magie

Zřejmě nejprominentnějším přenosným uměním gravettienu se stala trojrozměrná forma ženských figur, kterou známe jako figuru Venuše. Venuše se, soudě podle zatím nalezených sošek, zhotovovaly již před 27 000 lety až do konce poslední doby ledové před 10 000 lety. Byly nalezeny v nalezištích od západní Evropy až k Sibiři. Právě tato šíře nalezišť a částečně i určitá společná forma svědčí o určité přímé komunikaci a difúzním přenosu mezi jednotlivými lidskými společenstvími. Skulptury Venuší byly tak malé, aby se snadno vešly do ruky, která je držela. Nemají portrétní charakter, jsou dosti anonymní, naopak jsou zdůrazněna velká povislá prsa, silná stehna a široké boky - znaky, které snad můžeme interpretovat jako symboly plodnosti. Objevují se v celém tehdejší prostoru Euroasie, např. Venuše z Gagarina, Venuše z Grimaldi, Venuše z Laussel či Venuše z Lespugue. K významným patří i u nás nalezené Venuše z Pavlova a především Věstonická Venuše. Užití keramické hlíny, jakožto sochařského materiálu, bylo v jejím případě prioritním objevem i z celosvětového významu. Postavy „venuší" byly zpracovány podle určitého jednotného kánonu: „Celá postava je zpracována ve tvaru kosočtverce, jehož

horní vrchol vyznačuje hlavu, dolní vrchol nohy, postranní vrcholy se dotýkají boků; kružnice vkreslená ve středním poli kosočtverce vymezuje mateřské břicho; z horního okraje kružnice visí dolů velké prsy; její spodní okraj se dotýká pohlaví... - nadto v obrysech kosočtverce, jenž je patrně prastarým znakem vulvy, která symbolizovala a pozitivně ovlivňovala rozmnožovací sílu ženy..., ve které viděli ztělesnění lidského sexuálního principu, zajišťujícího pokračování života" (Svoboda 2002, s. 72).

Tato interpretace zahrnuje pod reprodukční magii i řídka zobrazení mužských postav s erekcí, rovněž několik náznakových rytin koitálních scén, jak lidí, tak zvířat, z jeskynních lokalit ve Francii.

Všechny tyto, mnohdy velmi typově různorodé nálezy, byly tedy jednotně vysvětlovány jakožto kult spojený se snahou magicky ovlivnit plodnost lidí a zvířat. Poslední dobou však dochází k problematice tohoto náhledu: „... předpokládalo se, že (venuše) představují na celém kontinentě kult ženské plodnosti. Avšak při nedávném a kritičtější výzkumu se ukázala velká rozmanitost tvarů těchto figurín a málokterí vědci by už teď zastávali ideu kultu plodnosti" (Leakey, 1996, s. 107-108). A dále: „Je zřejmé, že funkce ženských sošek byla různá. Pokusy o jednotné a jednoduché vysvětlení jejich použití zůstaly zatím bez výsledku" (Jelínek, 1990, s. 39). Komorovský uvádí, jak se k „venuším" vyjádřil Leroi-Gourhan ve své knize Prehistorická náboženství. Podle něj je označení těchto sošek za symboly plodnosti banální a nic nevysvětlující, neboť plodnost se pokládá za žádoucí bezmála ve všech náboženstvích. Vidět v ženském symbolu plodnost není dle něj nijak originální, protože porovnání paleolitických sošek s mezopotámskými či s figurkami žen z Nikaraguy směřuje jedině ke konstatování, že na všech třech bodech zemského povrchu existovaly ženy (Komorovský, 1997, s. 7).

Novější interpretace usuzují, že se jednalo o „ochránkyně obydlí" či „strážkyně ohniště", podle jejich nálezů v jamách uvnitř obydlí. „Pocházejí z obytných vrstev, a mají tedy pravděpodobně vztah k domácímu náboženství" (Eliade, 1995, s. 32). Eliade zmiňuje v této souvislosti zajímavý sibiřský objev

vesnice, v níž byly domy rozděleny tak, že pravá polovina náležela mužům a levá ženám, přičemž sošky žen pocházejí výlučně ze ženské části.

Další možnost, která se nevylučuje s předchozí, je předpoklad, že „nějakým způsobem představují ženskou posvátnost, a tedy magicko-náboženské schopnosti bohyní. ‚Mystérium‘, jež představuje specificky ženský způsob bytí, hrálo důležitou roli v řadě primitivních i historických náboženství“ (tamtéž, s. 33). A tedy: „Vo všeobecnosti sa možno nazdávať, že kňazské funkcie ženy pôvodne súvisia s kultom ohňa a domáceho kozuba“ (Komorovský, 1997, s. 10).

Shrnu-li tento bod: problém hypotézy magie není v tom, že by chybně přikládala důležitost lovu a plodnosti ve vědomí a projevech kultur mladopaleolitických lidí, ale ve vysvětlování všech těchto projevů pouze magií - to je značná redukce jistě daleko daleko širšího komplexu sociálně-kulturního života.

9.4 Teorie binárních mythogramů - strukturalismus

„Strukturalismus“ byl jedním z velkých informačních představ druhé poloviny 20. století. Jednalo se filozofické hnutí, které mělo kořeny hluboko v západním myšlení. Byla to rovněž různorodost pohybu, která otevřela otázky vztahu mezi lidskou myslí a materiálním světem. Pro procházku skrz labyrint strukturálních přístupů je užitečné rozlišit jednak mezi „strukturální analýzou“, hlavní metodou analýzy zkoumající způsoby, jakými jsou „struktura“, konstrukce nebo duševní podklady, které nemusí u lidí být vědomé, dále způsoby jakými lidé myslí a jednají a za druhé „Strukturalismus“ (S důrazem na velké S), který odkazuje na specifický druh struktury zahrnující binární opozice a zprostředkování těchto opozic. Oba druhy strukturálních teorií můžeme rozeznat v dílech badatelů 18. a 19. století.

Jedním z nich byl Giambattista Vico (1668 – 1744, italský právník a klasický učenec. V roce 1734 publikoval „Principii di una scienza nuova (Principy nové vědy)“. Ohromen pracemi takových přírodopisců jakými byli Newton a Galileo, navrhnul Vico vědu o lidské společnosti, kterou bychom dnes nazvali „společenskou vědou“, která je v opozici „přírodní vědě“ fyziků, zoologů, astronomů, chemiků atd. Argumentoval, že lidská mysl realizuje materiální svět, a že tento model či koherence dovoluje člověku porozumět a vztahovat se ke světu účinným způsobem. Svět je v lidské mysli zformovaný do určitého modelu, navzdory skutečnosti, že lidé vidí svět jako „přirozený“ nebo „daný“. To znamená, že musí existovat určitý „univerzální“ jazyk mysli běžný všem společností. Struktura tak vytváří z okolního světa logickou spojitost a namísto chaosu je základem bytí člověka. (Lewis-Williams, 2002)

Představu o struktuře výrazně rozvinul Ferdinand de Saussure (1857 - 1913), a tak lingvistika vkročila do 20. století jako strukturalismus. Saussure je zcela jistě jediným vlivným moderním vědcem, který nenapsal žádné dílo. Klíčový text „Course in General Linguistic (Kurz všeobecné lingvistiky) (1915)“ byl sestaven (nepochybně neobvykle pozornými) studenty z poznámek vzniklých během jeho přednášek. Pro naše současné účely potřebujeme zvážit jenom několik málo naléhavých rozdílů, které on nadnesl, a které nakonec ovlivnily studium paleolitického umění.

Prvním je rozdíl mezi langue (jazyk nebo gramatika) a parole (řeč nebo promluva). Langue je struktura a parole označuje jednotlivé položky produkované v rámci této struktury. Saussure ilustroval tento rozdíl s poukázáním na šachy: pravidla a konvence této hry představují jazyk nebo systém šachů, zatímco ztělesnění těchto pravidel v aktuálních hrách je příkladem parole. Podobnost s Vicovou dřívější myšlenkou o „jazyce mysli“ je zcela zřejmá.

Saussure rovněž rozlišoval mezi diachronickými studiiemi a synchronickými studiiemi. Diachronický, obdobně jako ve filologii, je studium

vývoje jazyka během času; synchronní studia zkoumají jazyk v daném čase, to znamená strukturu jazyka, jeho langue. Struktura je proto synchronická.

V souvislosti s těmito pojmy je jeden, který se stal velmi důležitým pro výzkum paleolitického umění. Mínění sestávající ne až tak moc ve věcech samotných, jako ve vztahu mezi nimi. Například „život“ by měl pramalý význam bez „smrti“, „světlo“ bez „temnoty“ atd.

Jako východisko své práce zvolil strukturalistické paradigma i významný francouzský sociální antropolog Claude Lévi-Strauss. Pro pochopení příspěvku autorů, kteří vnesli do interpretace paleolitického umění své náhledy, se musíme ponejprve setkat přinejmenším právě s jeho základní myšlenkou.

U Lévi-Strausse se mnohé z jeho význačných prací zakládají na teorii binárních opozic a zprostředkování těchto opozic představuje jednotící princip, skrytou logiku, která probíhá každou lidskou myslí. Binární opozice obsahují vždy dva „opoziční“ termíny, například nahoru : dolů, život : smrt, muž : žena. Struktura se zabývá logickými kategoriemi obdobným těmto a druhům vztahů mezi nimi. Podle Lévi-Strausse se každý jazyk společnosti, příbuzenský systém a mytologie zakládá na variacích tohoto binárního tématu (Lévi-Strauss, 2000)

Obdobné východisko si v 60. letech, příznačně až po smrti „papeže paleolitu, abbé Henriho Breuila, vybrali tvůrci nového interpretačního přístupu, prezentovaného osobnostmi André Leroi-Gourhana a Anette Laming-Emperairové, kteří přitom vycházeli z výše zmiňovaného strukturalistického uvažování.

Leroi-Gourhan hledal při zkoumání jeskynních lokalit strukturu, model, podle kterého jsou zobrazení uvnitř jeskyní uspořádána. Za pomoci statistických metod se mu podařilo prokázat, že uspořádání není náhodné, že existují různá témata v různých částech jeskyně. Např. tématem vstupních prostor byli jeleni, kteří se v hlavních sálech téměř nevyskytují, na rozdíl od koní, bizonů a býků, jež určil právě jako téma centrální. Zobrazení dravých masožravých zvířat se ukrývala nejhluběji v systému jeskyní.

Leroi-Gourhan se dále domníval, že některá zvířata reprezentují mužský,

jiná ženský princip. (Např. kůň, jelen a kozoroh představují mužský element; bizon, mamut a býk ženský.) Pořadí témat pak podle něj odráželo řád pozdně paleolitické společnosti, vztahy mezi mužským a ženským prvkem.

Problém této interpretace je zejména ve snaze o nalezení jednotného modelu pro všechny jeskyně; na to však existuje příliš mnoho výjimek z uvedeného schématu. Dalším zdrojem pochybností je redukce smyslu maleb na mužský a ženský princip.

U osobnosti Leroi-Gourhana je třeba se zmínit o důležitém sporu o to, zda lze používat současné etnografické poznatky jako srovnávací pramen ke studiu pravěkých společností. Leroi-Gourhan a další badatelé druhé poloviny 20. století se domnívali, že nikoli, se zdůvodněním, že nelze srovnávat nesrovnatelné, tedy že nelze porovnávat kulturní jevy u populací z odlišných klimatických, geomorfologických i demografických podmínek, jež vyžadovaly jiný způsob života, a tedy vytvoření jiných kulturních tradic.

Na to ovšem někteří současní vědci namítají, že tyto faktory jistě přímé srovnávání neumožňují, co však srovnávat lze, je lidské chování, tj. přístup k základním existenčním a mentálním situacím, které je charakteristické pro člověka jako druh. „(Chování) přináší v podobných situacích podobné reakce, a tím i podobné výsledky sledovatelné v zachovaných archeologických nebo etnografických dokladech. ... Nelze tedy říci, že pravěké umění a celý život pravěké společnosti je nesrovnatelný s etnografickými poznatky o současných populacích. Je jen třeba znát míru srovnatelnosti. Samozřejmě nelze při neobvykle velké variabilitě, která je člověku biologicky i kulturně vlastní, očekávat naprostou shodu v jeho projevech, ale spíše nápadnou míru podobností“ (Jelínek, 1990, s. 9).

Obdobný přístup jako Leroi-Gourhan zvolila za své metodologické východisko i zmiňovaná Anette Laming-Emperairová, která však na rozdíl od něj došla k naprosto opačným závěrům. Zatímco pro Leroi-Gourhana je štíhlejší kůň symbolem muže a masivnější bizon symbolem ženy, pak u Laming-Emperairové je tomu přesně naopak.

Přesto, „rozbor materiálu, o nějž se tento výklad opírá... zůstane trvalým přínosem práce A. Leroi-Gourhana. Přitom však výklad sám je do značné míry spekulativní..., předpokládá příliš komplexní způsob myšlení, sevřený přitom příliš zákonitými představami“ (Svoboda, 1986, s. 22).

9. 5 Podzimní shromaždiště

Richard Leakey referuje o výzkumech americké antropoložky Margaret Conkeyové, které uveřejnila v roce 1987 v odborném tisku a které se týkaly jeskynní lokality Altamira. Conkeyová došla k závěru, že jeskyně mohla sloužit jako podzimní shromaždiště lovecko-sběračských tlup z celého regionu. Na podzim se pravděpodobně vyskytovala hojnost vysoké a měkkýšů, což by shromažďování ekonomicky zdůvodnilo. (Jak ale podotýká Leakey, z poznatků o moderních lovcích-sběračích víme, že se taková shromáždění konají spíše z důvodů vytváření společenského a politického spojení než kvůli světským praktikám.)

Hlavní strop se dvěma tucty obrazů bizonů zaranžovaných hlavně na periferie interpretuje Conkeyová jako reprezentace různých skupin, které se zde shromažďovaly. Dalším argumentem svědčícím pro tuto teorii je, že typy geometrických značek z Altamiry se zdají být podobné vzorům z výzdoby utilitárních předmětů. Bylo identifikováno asi patnáct takových vzorů, např. smrkovité, měsíčkovité struktury, spirálovité křivky atd. Každý z těchto dekorativních stylů je geograficky omezen, což napovídá na místní styly či identitu tlup. V Altamire se nachází mnoho z těchto místních stylů, což by hovořilo pro shromažďovací lokalitu určité společenské a politické důležitosti. Slabinou této interpretace je fakt, že se zatím týká pouze Altamiry a nedá se aplikovat na ostatní nálezy jeskynních lokalit. Je ovšem možné, že různé jeskyně měly různé funkce.

U této hypotézy stojí za povšimnutí, že v poslední době se zájem vědců obrací zejména k výkladům dříve opomíjených geometrických značek

(pomineme-li značně selektivní prezentaci pouze některých značek v rámci teorie lovecké magie). U předcházejících teorií byly považovány nanejvýš za pouhé komponenty zobrazení zvířat. V následující interpretaci paleolitických výtvarných projevů jako dokladu šamanismu hrají tyto záhadné znaky klíčovou úlohu.

9.6 Šamanismus

S interpretací, která přináší i jisté vysvětlení geometrických značek na jeskynních malbách, přišel koncem 80. let David Lewis-Williams.

Vzhledem ke skutečnosti, že šamanismus je tak rozšířen mezi lovci a sběrači a že lidé svrchního paleolitu byli nepochybně lovci i sběrači, pohlíží Lewis-Williams na šamanismus jako na velmi pravděpodobné náboženství, které pro ně mělo být prvním logickým krokem, chtěli-li se ptát po otázce významu.

Navíc má šamanské náboženství několik charakteristických rysů, které nám pomohou porozumět lépe jeskynnímu umění. Za prvé je to jeden z jejich konceptů komplexního vesmíru, ve kterém přinejmenším dva světy - možná i více - koexistují současně, ať již vedle sebe nebo v případě, kdy je jeden z těchto světů nadřazen ostatním. Tyto světy se mezi sebou navzájem ovlivňují, a většina událostí v našem vlastním světě je důsledkem ovlivnění z jiného světa. Za druhé zde máme určitou skupinovou víru ve schopnosti jisté osoby, která má určitý přímý vztah s jiným světem. To má svůj praktický význam: jednak pro léčbu nemocných, pro svůj dobrý vztah se silami v onom světě, v obnově ztraceného řádu, pro napravení ztracené duše, pro možnosti dobrého lovu či pro předpověď budoucnosti atd. Kontakt se dosáhne dvěma způsoby: za pomoci ducha, který, nezřídka ve zvířecí formě přichází k šamanovi a inhabituje se v něm a kdy jej vyzývá; šaman je může také poslat k duši na onom světě, za účelem setkání a získání jeho pomoci a ochrany. Šaman to vše provádí v

jakémsi transu. Šaman tak splňuje velmi důležité role, jako prostředník mezi skutečným a spirituálním světem a jednak svoji sociální roli.

Lewis-Williams studoval dlouhou dobu jihoafrické Sany (Křováky) a zjistil, že jejich výtvarné projevy jsou produktem šamanů v transu. Obrazy jednak znázorňovaly obrazy, které viděl šaman v rámci svého halucinačního stavu, jednak byly spojením se šamanským duchovním světem. Rozhovor s dcerou sanského šamana mu objasnil, že obrazy jsou zdrojem určité spirituální energie, odvozené z kontextu, v němž byly malovány, kterou mohou lidé načerpat, když na obraz položí ruku. Nejčastějším námětem maleb Sanů je velká africká antilopa oryx. Kromě toho se zde vyskytují značky velmi podobné těm z paleolitických maleb.

Lewis-Williams si tyto podobnosti uvědomil a pokusil se jeskynní obrazy mladého paleolitu interpretovat skrze stav šamanského transu. Rozlišil tři stadia pozmeněného stavu vědomí:

1. Subjekt vidí geometrické formy jako mřížky, klikaté čáry, tečky, spirály a křivky. Tuto fázi nazývá entropické vidění. Protože je vytvářeno neurální architekturou mozku, všichni lidé, kteří vstoupí do určitých stavů vědomí, bez ohledu na kulturu, jsou schopni je vnímat.

2. Formy se začínají subjektu měnit v konkrétní předměty. Zde už povaha toho, co jedinec vidí, závisí na jeho kulturní zkušenosti a osobnosti.

3. Třetí stadium je nejhlubší a nejkomplexnější: při přechodu do něj má subjekt vjem jako by procházel rotujícím tunelem či vírem, vidí pak různé obrazy, často se setkává s tzv. theriantropem neboli chimérou, napůl člověkem a napůl zvířetem.

Lewis-Williams také poukazuje na plastičnost maleb, které působí až třídimenziálně, což potvrzuje Leakey, když vzpomíná na svou návštěvu Lascaux: „Zdá se, jako by se (obrazy) pohybovaly člověku před očima.“ O figurách bizonů v Tuc d'Audoubert: „Jsou plny pohybu ve své nehybnosti - mají v sobě život“ (Leakey, 1996, s. 104-105). Šamani prý vnímají povrch skály jako tenkou plochu mezi naším a duchovním světem či přechod mezi nimi. Vnímají

své halucinace, jako by vystupovaly ze skalních povrchů a oni pouze obkreslovali to, co vidí. Lewis-Williams dokonce říká: „První obrazy nebyly zobrazující malby, jak o nich přemýšlíme my, nýbrž fixované mentální obrazy jiného světa" (tamtéž, s.118).

Tato interpretace je velice zajímavá, a to i tím, že vnímá výtvarné projevy jako součást komplexnějšího náboženského jevu, důležitého jak pro tvůrce, tak pro komunitu.

Rovněž se začalo uvažovat v souvislosti s etnografickými znalostmi šamanismu i o existenci např. hudebního doprovodu šamanských rituálů, zejména bubnování. Leakey zmiňuje experiment dvou francouzských archeologů, kteří koncem 80. let zkoumali rezonanci tří jeskyní v regionu Ariège. Objevili, že oblasti s nejvyššími rezonancemi také nejčastěji skrývaly malbu či rytinu.

Kromě Leakeyho se k této hypotéze přiklání i Mircea Eliade, ten ovšem upozorňuje na to, že geometrické značky pravděpodobně mají i jistou komunikační funkci, minimálně jako symboly.

Poukazuje se také na možnou iniciační funkci jeskyní, ať už při rituálních přechodech do dospělosti, či při zasvěcení nového šamana atd.

Kritiky viní tento typ interpretace z neprůkaznosti a z „objasňování nejasností jinými nejasnostmi"(Vitebsky, 1996, s. 28).

Přes mnohé paralely mne trochu překvapilo, že Eliade ani Vitebsky ve svých knihách o šamanismu nezmiňují využívání jeskyň. Eliade pouze na jednom místě píše o jeskyních: „Uchýlení se do jeskyně je klasickou iniciační zkouškou, nemusí však být nutně projevem šamanismu" (Eliade, 1997, s. 326). Klíčové slovo je tedy spíše iniciace (spojená s některými šamanskými postupy), než šamanismus sám o sobě.

Ve velice zajímavé knize „Experimentální psychózy", která referuje o experimentech prováděných v 50. letech u nás v Thomayerově nemocnici s meskalinem, psilocybinem a LSD, se v protokolech z průběhu pokusu a záznamech intoxikovaných popisují stadia halucinací v podstatě stejně, jak je

popsal Lewis-Williams (tedy hlavně první dvě, o třetím zde mnoho zmínek není; zdá se ale, že to, zda se subjekt dostane do hlubšího stadia, značně závisí na naladění osobnosti, např. na jeho orientaci k duchovním hodnotám).

Další rozdíl, který vyvstane při komparaci hypotézy s fakty v této knize, je ten, že intoxikovaní jedinci rovněž zachycovali své vize, ale ne přímo v hodinách intoxikace a s tím spojeného změněného stavu vědomí (v souvislosti se šamany se mluví nejčastěji o „transu“), protože měli často necitlivé či strnulé ruce, měli odlišné vnímání vlastního těla a nebyli schopni ho dokonale ovládat a kromě toho se představy velmi rychle střídaly. Malovali pak většinou až v noci po pokusu (kdy se ovšem mnohým v menší intenzitě vracely halucinace geometrických forem). Možná se to týká jen určitých typů pomocných psychotropních látek a u jiných způsobů navození těchto stavů vědomí ke strnulosti nedochází. Je také pravda, že šamani jsou osoby duchovně i jinak proškolené, a dokáží svůj stav ovládat, kdežto pokusné osoby většinou neměly dopředu ani představu, co je čeká.

9.7. Interpretační skepse

Je jasné, že výtvarné projevy mladého paleolitu nejsou jevem, který by se dal interpretovat sám o sobě, ale že se jedná o komplexní fenomén, neoddělitelný od vrstvy idejí, představ a náboženství.

Interpretace takto starých projevů lidské kultury je značně složitá a přináší nám více otázek než odpovědí. Z nálezů hmotných artefaktů je prostě velmi obtížné usuzovat na tak těžko zachytitelnou sféru, jako je duševní život, mýty, představy atd. Jak říká Eliade: „... náboženské představy a myšlenky nemohou zkamenět“ (Eliade, 1995, s. 22). Píše dokonce o „sémantické neprůhlednosti“ prehistorických dokladů.

Etnografický materiál nám sice může napomoci nebo nás navést správným směrem, ale je třeba být opatrný a nenechat se omámit mnohdy

svúdnými paralelami.

Dalšími překážkami je velká rozrůzněnost výtvorů, časová i geografická nerovnoměrnost a mozaikový charakter nálezů - a tudíž nemožnost vysvětlit tak složité a mnohočetné projevy jednotným modelem. Skutečnost je prostě vždy složitější.

Každá z uvedených interpretací je nicméně cenná: buď proto, že upozorňuje na některý významný aspekt, byť ho mnohdy přeceňuje, a sklouzává k redukcionismu; anebo proto, že nám ukazuje, jak všechny naše náhledy jsou podmíněny naším subjektivním viděním, determinovány aktualistickým dobovým a kulturním náhledem, což je vždy třeba mít na paměti.

Pro názornou ilustraci toho, že je de facto nemožné rekonstruovat celý komplex představ pojících se s nálezy a že asi nikdy ani zcela nepochopíme jejich smysl a funkci, chci na závěr použít příklad, který líčí Eliade ve svých Dějinách náboženského myšlení:

Pohřeb mladé dívky z indiánského kmene Kogi z Kolumbie:

Šaman vybere místo hrobu, pak vykoná řadu rituálních gest a prohlásí: „Zde je obec smrti, zde je obřadní dům smrti, zde je děloha. Já otevřu dům. Dům je zavřený a já ho otevřu.“ Poté, co oznámí: „Dům je otevřen“, ukáže mužům místo, kde mají vyhloubit jámu, a vzdálí se. Mrtvá je zabalena do bílého plátna a její otec sešívá rubáš. Její matka a babička po celou dobu zpívají tichou píseň. Na dno hrobu jsou vhozeny malé zelené kameny, mušle a ulita břichonožce.

Hrob je připodobněn světu - děloze Vesmírné Matky. Obětiny jsou „výživa smrti“ a představují také „semeno“, které oplodňuje Matku. Mušle obsahují dost komplexní symboliku, mimo jiné představují žijící členy rodiny, zatímco skořápka břichonožce symbolizuje „manžela“ mrtvé; bude-li skořápka v hrobě chybět, bude dívka na onom světě požadovat manžela a způsobí smrt mladého člena kmene.

Šaman devětkrát zdvihá tělo mrtvé, přičemž osmkrát předstírá, že jej nemůže uzvednout. Symbolicky tím prochází v obráceném směru devět měsíců těhotenství. Tělo je pak uloženo hlavou k východu a „dům se uzavírá“, tj. hrob

se zasype. Následují další rituální pohyby kolem hrobu, závěrečné očištění pomocí rituálního obranného valu ukončuje obřad.

Budoucí archeolog najde při prohlídce hrobu s valem pouze kostru s hlavou otočenou k východu a několik kamenů a mušlí (Eliade, 1995).

10. TYPOLOGIE A POUŽITÉ TECHNIKY

10. 1. Typologie

Vědecký agnosticismus s ohledem na možné interpretace paleolitického umění je pochopitelný, uvědomíme-li si, že skutečně nemáme k dispozici interpretační rámec, který by nám umožňoval včlenění motivu do jeho širších souvislostí, „což je vedle studia nálezové lokality vzhledem k environmentálnímu prostředí druhý z prvků, nutných k uchopení významové skutečnosti“ (Clottes, 2002, s. 80). Významům skalních obrazů a rytin můžeme porozumět jenom v kontextu mýtů, víry, obřadů a sekularizovaných praktik, které napomohly k jejich stvoření. Vzhled zobrazeného motivu může proto pojmout do svého interpretačního rámce výraznější abstraktní motivy, než jsme schopni z hlediska své kultury postihnout. V rámci typologie zobrazujících motivů paleolitického umění proto nabízím komparativní porovnání možnosti interpretací u žijících či nedávno zaniklých kultur.

At' již se jednalo o umění ve tmě či na světle, témata paleolitického umění byla zobrazována takřka obdobně. Nasvědčují identické víře, kdy se rituální praxe mohla proměňovat v závislosti na jednotlivé lokalitě. Co se týče typologie, tak můžeme říct, že paleolitické umění bylo od svého počátku až ke konci uměním zvířat.

1. zvířata - nejvýraznější dojem z paleolitického umění se vztahuje k zobrazení zvěře, pro toto umění tak typických. Většina zvěře je reprezentována velkými býložravci, tedy s těmi, s kterými se lidé svrchního paleolitu setkávali a kteří byli cílem jejich lovu. Možná by oni sami dali přednost kresbám ptáků, ryb anebo hadů, ale nestalo se tak. Dominantním je zobrazení koní. Místy je převýšil počet bizonů (Ariege Pyrenees) nebo laní (Cantabrian Spain), příležitostně dokonce nosorožci a na samém počátku lvi (Chauvet), později mamuti v Rouffignacu (tamtéž). Přesto byli koně velmi častým tématem v rámci jakékoli techniky a jednotlivých časových údobí. Můžeme říci, že téma koně je

základem paleolitického skalního umění. Je to ještě více pozoruhodné, když si uvědomíme, že mezi kosterními pozůstatky najdeme mnohem více sobů a bizonů, anebo zejména v horských oblastech kozorožců. Znamená to, že jejich role v bestiári musela být něčím význačná. To samé můžeme však říci i o bizonech, jejichž zobrazení nacházíme ve vysokém počtu v době od aurignacienu až ke konci magdalénia. Význam zvířecích témat se mění podle jednotlivých regionů, ale mnohem více podél jejich funkce v daném časovém období. Například jsme překvapeni enormním množstvím vzácných a nebezpečných zvířat v jeskyni Chauvet: nosorožci, medvědi a mamuti představují 63% z rozpoznaných zvířecích zobrazení. Nicméně není tento fenomén něčím jedinečným, izolovaným v čase a prostoru. V Dordogne, ve stejném období - aurignacienu - se v jeskyních používají stejná témata a ve stejných procentuálních proporcích, než je nacházíme v pozdějších obdobích. Znamená to, že důležitá námětová změna se konala na jihu Francie na začátku gravettienu nebo na konci aurignacienu, kdy se témata zobrazení proměnila od šelem směrem ke štvavé zvěři (Clottes, 1996).

Tab. 01

Porovnání množství zobrazení jednotlivých zvířat v aurignacienu a gravettienu (dle White, 2003):

Kozorožec 6 : 9

Kůň 3 : 7

Mamut 2 : 4

Jelen 0 : 9

Tur 2 : 3

Nosorožec 2 : 0

Medvěd 2 : 0

Los 0 : 1

Losos 0 : 1

Zvířata jsou často kreslena bez ohledu na skutečné měřítko a z profilu. Jsou reprezentována od své hlavy, či přední čtvrti, tak aby byla snadno identifikovatelná v rámci pohlaví, věku a postoje, a je jedno zda se jedná o bizony v magdaléniu v Ariège nebo o aurignacienské lvy a nosorožce v jeskyni Chauvet o 18 000 let předtím. Určité scény a témata chybějí, například stáda či zobrazení páření. Obrazy a rytiny nejsou věrnými kopiemi okolního prostředí či stereotypů.

Zvířata se ovšem nachází ve skalním umění všech společností. Jean Clottes poukazuje na dvě charakteristické roviny, jednak jako na zdroj potravy, což znamená zdroj života a jednak v rámci nebezpečí, které reprezentují jako zdroj smrti. Všechny kultury připisují zvířatům zvláštní sílu, z čehož pramení jejich mytologické role. "I přesto, že zobrazovaná zvířata žila v místech, kde nalézáme jejich zobrazení, nemůžeme předpokládat, že tyto reprezentace znázorňují rozmanitost a význam místní fauny. Tato zobrazení jsou výsledkem kulturního výběru, který obvykle nemá nic společného se signifikantní přítomností daných druhů v rámci biotopu" (tamtéž, s. 86). Zobrazení mamutů v jeskyni Rouffignac se tak vzhledem k jejich malému výskytu v rámci období, kdy byli zobrazeni na stěnách jeskyně, musí zákonitě jevit v jiném interpretačním světle.

Obdobně, ale z období již skoro současného, máme záznamy rytin z Californias Coso Range, týkající se ovce tlustorohé, která je zde znázorněna na více než polovině rytin ne snad z důvodu, že by byla čelným zástupcem místní pouštní oblasti, ale protože úzce souvisí s rituálem tvorby deště u místních šamanů. Etnologická realita, týkající se víry a praktik tradičních národů je vždy o mnoho bohatší a komplexnější než redukující interpretace, vycházející z čistého zobrazení. Známý je v této souvislosti výrok Clauda Lévi-Strausse o umění afrických Sanů a australských aboriginů, že určitá zvířata zobrazovali častěji nikoli proto, že byla „dobrá k jídlu“, ale že bylo „dobré na ně myslet“. Čili: „Malíři starší doby kamenné měli na mysli koně a bizony, zatímco v žaludcích měli soby a bělokura-ptarmigana." (Leakey, 1996, s. 111)

Vyobrazení zvíře, která se v přírodě nenacházela a nemohla tudíž být ani lovena, byla nalezena téměř na všech místech a ve všech obdobích paleolitu. Takováto vyobrazení poukazují zcela zřetelně ke komplikovanosti lidské víry a naznačuje, že podporovat takováto zobrazení jenom v rámci vztahu mezi lovci a kořistí by bylo ve skutečnosti velmi naivní.

2. lidé - zobrazení člověka prakticky chybí, máme asi sto nálezů, nepočítaje otisky rukou či izolované ženské pohlavní orgány. Takovéto minimální zobrazení člověka ve svrchním paleolitu je v ostrém kontrastu k tomu, co můžeme sledovat v různých formách skalního umění kdekoliv na světě. I když máme takovýchto zobrazení velmi málo, můžeme říci, že se vyznačují dvěma hlavními rysy: jsou skoro vždy neúplné nebo se dokonce jedná jenom o určité, izolované části těla. Nejsou, na rozdíl od zvířat, zobrazována naturalistickou formou. Mohou to být vyřezané ženy (La Magdelaine in the Tarn, Le Roc aux Sorciers in the Vienne) nebo ženy načrtnuté prstem či nástrojem na měkkém povrchu zdi či stropu (Pech Merle, Cussac), malované (Le Portel) nebo ryté (Sous-Grand-Lac, Saint-Cirq, Gabillou in the Dordogne). Daleko četnější jsou jednotlivé tělesné části, jako ruční šablony či otisky, ženské a mužské pohlavní orgány nebo i nějaké velmi neurčité rysy, které mohou, ale nemusí být lidmi. Jednotlivá témata byla zřejmě preferována podle jednotlivých kultur. Ruční šablony a otisky nalézáme výlučně v raných obdobích skalního umění, v aurignacienu (Chauvet) a určitě v gravetienu (Cosquer, Pech-Merle, Gargas), v období zhruba před 32 000 až 22 000 let. Na druhé straně je velmi časté zobrazení ženského pohlaví, a to jak na samém počátku (Chauvet, Cosquer, několik skalních krytů v Dordogne), ale i v solutréenu a v celém magdaléniu (Font-Bargeix, Bedeilhac). Toto sexuální téma je konstantní po celý svrchní paleolit, se stejným množstvím nálezů v jednotlivých regionech i čase.

Pokud se týká zobrazení člověka, ať byla jejich kultura jakkoli různorodá, byl vždy zobrazen poměrně neotesaně, jednalo se spíš o jakousi karikaturu. To je další z rysů sjednocující celé paleolitické umění. Umělecké schopnosti malířů

a rytců přitom nemohou být zpochybněny. Vědomě zobrazovali člověka bez jednotlivých detailů či rysů.

Je bezesporu zajímavé, že zobrazení lidí u preliterárních národů, na rozdíl od paleolitického znázorňování, je výrazně četnější. Jedná se přitom o natolik běžný subjekt, že bychom mohli očekávat určitý jednotící prvek. Ale i zde bezesporu vítězí kulturní rozmanitost v rámci jednotlivých společností. „Známe figurativní motivy, které se vyskytují jako tyčově figurální kresby, na kterých jsou těla a končetiny načrtnuty jen v několika nejdůležitějších rysech bez jakéhokoli detailu nebo oblečení (Havaj, španělská Levanta, Austrálie). Dalším typem běžným v rozmanitých souvislostech je kresebné schéma - zobrazení lidí, nezářka ve skupinách, se zbraněmi směřujícími k nebi (Vaclamonica v Itálii, Argentina, Bolívie, Hua Shuan v Číně, Mexiko, Austrálie)" (Clottes, 2002, s. 80). Ke znázorňovací rozmanitosti dochází ale i na relativně menším prostoru. V Austrálii se například nachází v oblasti Kimberleys tzv. Brodshawovy figury, dlouhé, bohatě zdobené, které jsou odlišné od dalších stereotypických figur v regionu Laura. Nacházíme jak pohlavně nediferenciované lidské figury, tak i figury s mužskými, případně ženskými pohlavními znaky. Děti jsou v rámci skalního umění zobrazovány zřídka.

3. theriomorfni bytosti (napůl člověk/napůl zvíře) či „mytické“ postavy - zvláštní téma se týká složených bytostí, které nazýváme kouzelníky. Jedná se snad o nejmimořádnější znázorňované figury. U těchto bytostí nalezneme jak zvířecí (mytického charakteru) tak lidské charakteristické znaky. Takovéto téma nalézáme rovněž po celé období paleolitického umění: v aurignacienu v Chauvet a v Gabillou, v Lascaux o 10 000 let později, více nálezů pochází ze středního magdalénia z Les Trois-Freres o téměř 20 000 let později.

I toto téma nalezneme napříč mnoha společnostmi. V umění jihoafrických Sanů jsou lidé zobrazováni s antilopí hlavou a kopyty. V Novém Mexiku nalézáme portréty hadů s lidskou hlavou. V Texasu a Mexiku se vyskytují

zobrazení lidí s orlími křídly. Někdy převládají lidské atributy a někdy je tomu naopak. „V mnoha kulturách si lidé nasazují zvířecí kůži nebo masku a tímto sama sebe transformují a zároveň proměňují i realitu. Že jsou tyto figury, se všemi variacemi a ve všech svých rozmanitostech tak rozšířeny, odráží univerzálnost prastaré víry vztahující se k prostupnosti hranice mezi lidským a zvířecím světem" (Clottes 2002, s. 83).

4. abstraktní obrazce a vzory - v posledních letech někteří odborníci kladou důraz na význam geometrických znaků. Je skutečně pravda, že ony znaky a neurčité stopy jsou důležitější než zobrazená zvířata a že představují jeden z hlavních charakteristických znaků paleolitického umění. Jako jejich základní formu můžeme vytyčit shluky bodů a malých červených čárek, které nalézáme ve středním aurignacienu v Chauvet a pozdním magdaléniu v Niaux. Jsou to nejzáhadnější zobrazení jeskynního umění. Je přitom jenom málo jeskyní, které takovéto znaky postrádají (Mayrière supérieure, La Madelaine) nebo naopak, máme jeskyně ve kterých nenajdeme nic než právě tyto geometrické znaky (Cantal a Frayssinet-le-Gelat). Znamená to, že se tyto znaky vztahují k zobrazené zvířeti, buď společně na stejných panelech nebo jako součást samotného vyobrazení (Clottes, 2002).

Rozmanitost zobrazovaných témat, jejichž možná interpretace se liší v čase a prostoru, nám ukazuje na variabilitu lidské imaginace a na její transformaci do následného sociokulturního života. Jejich počátek, alespoň v rámci dynamiky procesu, nacházíme s veškerou pravděpodobností někdy před 35 000 lety u cromagnonského člověka, u něhož se již reflektují „zdroje naší umělecké senzibility, základního lidského impulsu ke komunikaci, tvorbě, zobrazení a ovlivnění běhu života" (Clottes 2002, s. 3). O skalním umění proto musíme uvažovat v rámci jeho kulturního kontextu. Kultury jej produkují v rámci svého názoru na okolní svět a svých zvyků.

10.2. Použité techniky

Pro reprezentaci zobrazovaných předmětů používali šest hlavních technik:

1. sochařství - ve Francii je v současnosti jenom 18 míst, která jsou známá svými skulpturami. Těmi nejdůležitějšími jsou Cap-Blanc v Dordogne a Roc-Aux-Sorciers. Tato technika je jednou z těch, ke které je potřeba nejvíce zručnosti. Některá znázornění evidují pěticentimetrové reliéfy, někdy i více. Jsou přítomny ve všech hlavních skupinách kromě jihovýchodních.

2) modelování - modelování v hlíně sahá až ke střednímu či pozdnímu magdaleniu a nachází se ve vyhrazené oblasti, ve čtyřech jeskyních Ariège Pyrennes: Labouiche, Bedeilhac, Montespan a Le Tuc d'Audoubert. V posledních dvou jmenovaných jeskyních jsou slavnější: Montespan kvůli antukovému medvědovi, který je skutečnou sochou, skoro ve velikosti člověka a v Le Tuc d'Audoubert kvůli dvěma, navzájem se pronásledujícím, bizonům. Zvláště naturalisticky vymodelované ženské pohlaví se našlo na zemi v Bedeilhac. Je těžké porozumět, proč se nenašli i jinde obdobné práce zhotovované poměrně jednoduchou technikou.

3) prstové stopy - prstové stopy nacházíme všude. Jejich přítomnost je závislá na vlastnosti povrchu: je-li měkký, objevuje se možnost kresby za pomoci prstů. Prstové stopy často postrádají naturalističnost, vidíme různé voluty či nesrozumitelné křivky zabírající mnoho čtverečních metrů na zdech a stropěch jeskyní, jako tomu je např. v Gargas and Cosquer. Tato technika patří k ranému období umění.

4) řezby – řezby do dřeva, mamutoviny či kamene nalézáme napříč celým uměním mladého paleolitu. Mezi nejvýznamnější patří již zmiňované

skulptury venuší, či bohatý nález figurek v jeskyni Vogelherd se svojí realistickou a tvarovou dokonalostí. Mezi významné můžeme zařadit i postavu muže se lví hlavou (nádherná theriomorfni postava) z německého Hohlensteinu, či u nás nalezenou realisticky modelovanou hlavičku ženy z Dolních Věstonic.

5) rytiny - rytiny na zdech jsou méně slavné než obrazy, neboť nevynikají onou skvostnou velkolepostí, ale jsou pravděpodobně četnější. K rytí se většinou používalo křemene a takto dosažené efekty jsou velmi různorodé. Někdy se umělci spokojili s načrtnutím hlavních rysů zvířat, které mohli být hluboké a široké nebo tenké a povrchní - záleželo i na tvrdosti povrchu. Nejlépe je spatříme pod nakloněným světlem, ale moderní experiment ukazuje, že v době, kdy byly zhotoveny, museli být i daleko více viditelné - když vystupoval bílý vryp oproti temné barvě okolní zdi; od té doby získaly svoji patinu a jejich barva je stejná jako okolní prostředí. Tato skutečnost může zároveň osvětlit i velmi četné epigeneze motivů, které nacházíme v jeskyních jakými jsou např. Les Trois-Freres, Lascaux či Les Combarelles. V některých případech používali umělci vyškrabávání, při kterém vynikly bílé linie a umožnily tak různé možnosti odlehčení těchto rytin oproti okolní tmavé zdi (Les Trois-Freres, Labastide) (G.R.A.P.P. 1993). Rytiny na zemi nacházíme častěji v Pyrenejích než kdekoli jinde. Zásadním problémem je u nich samozřejmě ochrana před pošlapáním: zároveň jsou velmi snadno přehlídnutelné. K jejich zachování je tedy potřebná určitá dávka štěstí.

6) malba - zobrazení jsou obecně červená nebo černá. Červeně jsou oxidy železa, jako je např. krevet, černě buďto uhlí nebo oxid manganický. Někdy vytvářeli paleolitičtí umělci skutečné kresby uhlím, který drželi obdobně jako tužku. Někde zase zhotovovali skutečnou malbu. Barvivo bylo rozdrceno a smíšeno s pojivem, které zabezpečovalo pastóznost barviva, které se nanášelo buďto prsty, zvířecími chlupy či bylo foukáno ústy (malíři pracující se šablonou). Moderní rozbory dokonce odhalily, že v magdaléniu se v Pyrenejích některé

obrazy (Niaux, Fontanet) zhotovovaly podle skutečných receptur přidáváním pojiva, prachu získaného drcením různých kamenů (biotit, draslík, mastek). Cílem bylo ušetření barviva, vylepšení přilnavosti použitého laku a vyhnutí se krakelování při následném schnutí (Clottes, 2002). Některá zobrazení ukazují použití různých technik pro stejný předmět: společné použití rytí a malby. Již v Aurignacu, o 30 000 let dříve, se objevuje reprezentace takto sofistikovaných technik, jak můžeme vidět v Chauvet. Tito umělci používali kresbu za účelem vystínování a odlehčení zobrazovaných těl. Také používali hlavní dvě barvy (červenou a černou), pěkné hluboké rytiny, prstové stopy i šablony. Poslední dvě jsou v naprosté většině.

Jít a malovat hluboko uvnitř jeskyní samozřejmě znamená mít i přiměřené osvětlení. Určité zbytky nalezené po lidech mladého paleolitu nám docela dobře umožňují dozvědět se o jejich technikách. Obecně se dá říci, že používali dřevěné louče. Uhlíkové pozůstatky na četných místech nám ukazují, že dávali přednost borovému dřevu. Ke světlu mohli také používat pálení tuku, jak o tom svědčí nálezy v Lascaux nebo La Mouthe. Se zásobou tuku a knotů mohli v díle pokračovat po dostatečně dlouhou dobu.

11. GROTTÉ CHAUVET - JESKYNĚ NA HRANICI VĚKŮ

Už delší dobu je známo, že na jihu Francie v regionu Ardeche se nachází rozsáhlý jeskynní systém. V neděli 18. prosince 1994 vedl strážce jeskyní Jean-Marie Chauvet své dva přátele, Eliettu Brunelovou-Deschampsovou a Christiana Hillaire směřem k útesu na Cirque d'Éstre. Všichni byli vášniví speleologové a ten den se zaměřili na malý otvor, který přitahoval jejich pozornost a kde chtěli uspokojit svoji zvědavost. Bylo již pozdní odpoledne, když pronikli do malé štěrbiny, ukazující se nedaleko stoupající cesty. Trvalo jim celý den, než se prokopali právě objevenou dutinou, dlouhou 5 až 6 m, do neznámého prostoru. Vzhledem k tomu, že s sebou neměli nezbytné vybavení pro pokračování v jeskynním průzkumu, vrátili se ke svému vozu a po nepatrné chvilce váhání, vybaveni již dostačujícími prostředky, se vydali zpět k jeskyni. Sestoupili za pomoci jeskyňářského žebříku a před nimi se pojednou objevila obrovská komora s velmi vysokým stropem. Byl to tento okamžik, kdy si věnovali ten nejpodivuhodnější vánoční dárek - ve světle obyčejných baterek se před nimi zjevila rozsáhlá jeskyně, naplněná třpytivě křehkou nádherou: obrovské sloupce z bílého a oranžového dvojlomového vápence, střídavě průsvitné a perleťové, skvostné textilie utkané z minerálů, jiskřivě tkané koberce... Ale stále ještě nebyli u konce. Společně postupovali dále, směrem k další komoře, stejně velké jako ta první, kde se před nimi objevily na zemi roztroušené zvířecí kosti. Prozkoumali již téměř celou síť komor a galerií, ale až když se vraceli, naskytl se Eliette, v tápajícím světle své lampy, úžasný pohled. Na zemi se povalovaly další roztroušené kosti dávno přezimujících medvědů, zdi byly poškrábány podivnými znaky... Vtom Eliette zalapala po dechu a prudce vykřikla: "Byli tu!". Na skalní stropní ostruže právě spatřila malého mamuta vykresleného červeným okrem...

Postupně objevovali celou galerii obrazů. Ve čtyřech prostorách, z nichž nejrozsáhlejší je velká 70 x 40 m, našli na 300 obrazů a rytin dávných zvířat. Bestiář ohromující originality se rozvinul přes stovky metrů. V jeskyni se přitom nachází i taková zvířata, která pravěcí umělci téměř nezpodobňovali. Nosorožci,

dosud v Ardeche neznámí, patří k nejvíce dominujícím kresbám. Spolu s nimi můžeme spatřit i lvy, mamuty a koně (dva z nich jsou vyvedeni ve žluté barvě, což je doposud jediný případ obdobného zbarvení), bizony, medvědy, kozorožce a v neposlední řadě i levharta a rytou sovu (resp. kalouse ušatého), výtvary dosud neznámé v rámci paleolitického umění a nyní probuzené ze spánku trvajících tisíce let. Nenajdeme zde zobrazení člověka, pouze otisky jeho končetin (negativní obrys ruky zhotovené foukanou metodou). V proporcích a pozicích znázorňovaných těl spatříme biologizující preciznost naturalistického umění. Anatomické detaily nám umožňují nejenom odhadnout jednotlivé druhy, ale v některých případech i jejich pohlaví. Řemeslná zručnost kreseb má pevné linie, někdy vyplněné stínováním, plochy jsou odlehčené a můžeme vnímat i pocit prostorové hloubky. Zvířata nás překvapí svoji vitalitou a silou, případně i seskupením ve zdánlivě stejném, vrstveném postoji.

Grotte Chauvet nám poskytuje snad největší možnosti pro studium kontextu mladopaleolitických reprezentací vůbec. Bylo velkým štěstím, že objevitelé jeskyně nanarušili stopy lidské aktivity na podlaze jeskyně. Následkem toho mohou být zvířecí a lidské stopy, spolu se zvířecími kostmi, ohniště, nástroje, pochodně, jednotlivé úlomky, koncentrace barvy a brusné pomůcky pro její přípravu, studovány v souvislosti s nástěnnou reprezentací. Ačkoli kompletní studium jeskyně zabere desetiletí, již nyní známe určité detaily z raných publikací. Například víme, že jsou zde přítomny dva malířské okruhy od lidí dvou odlišných kultur, aurignacienu a gravettienu. Rovněž víme, že některé šlépěje v jeskyni patří dospívajícím lidem, což jsou drahocenné záchytné socializační body, v rámci jejich vlastního zapojení při prozkoumávání jeskyně a malby (Clottes, 2002)

Rovněž víme, že zobrazovací techniky byly neuvěřitelně komplexní a rozmanité, dokonce i u nejranějších malířských zobrazení datovaných do pozdního aurignacienu. Ze samotného technického hlediska je nespornou zajímavostí úprava povrchu, kdy byl vápenec, ještě před samotnou malbou, upraven škrábáním tak, aby vynikl jeho mléčně bělostný podklad, ne nepodobný

křídové šepsové úpravě podkladu, ať již plátna či dřeva, jak ji známe z běžných malířských technik současnosti. Nesporný inovační prvek a neočekávaný přístup paleolitického tvůrce, z hlediska techniky i vlastní imaginace, můžeme spatřit na "pointilizovaném" bizonovi, kdy byly jednotlivé body, vyplňující jeho tělo, aplikovány nejprve zbarvením dlaně a poté jejím přitlačením na zed'. Obrysy jeskynních zdí, konkávní a konvexní, byly přitom využívány k dramatickému účinku zvýraznění objemu malovaných zvířat a vytváření pocitu perspektivního vidění. (Clottes, 2002)

Zajímavý příspěvek do studia paleolitického umění vnesl Randall White. Jeden ze specifických panelů, interpretovaný jako vlys koní, malba, jak se může na první pohled zdát, vytvořená technikou se znalostí perspektivního ztvárnění, nám může pomoci s vysvětlením, jaký byl skutečný význam této konstrukce v rámci paleolitické reprezentace. White, při společné práci spolu s tehdejší newyorským univerzitním studentem Gerrim Sawickim, zaznamenali behaviorální "nesmysl" této scény. Zleva doprava vidíme nejprve klidně se procházejícího se koně; druhý se naopak nachází v pozici vyjadřující agresivní chování s dozadu zarovnanými ušima; třetí je uvolněný, snad i spící, se vztyčenými a dopředu směřujícími ušima; čtvrtého spatřujeme v pohotovostním postoji, plného ostražitosti očekávání, jeho pootevřená tlama naznačuje vydávání zvuku nebo lehké zaržání, přitom všem se zdá, že se jedná jenom o malého poníka.

V přírodě by zkrátka takovýto jedinci v tak těsné blízkosti neprokazovali takovouto rozmanitost chování. Můžeme dokonce říct, že tato scéna není malována v rámci perspektivy, ale že namísto toho reprezentuje stejného koně ve čtyřech různých behaviorálních pozicích nebo životních fázích, případně se může jednat o pokus zobrazení samotných pozic se zaujetím pro identifikaci jednotlivých zvířat. Je pozoruhodné, že to byl zřejmě čas, spíše než prostor, který je primárním ohniskem těchto zobrazení. Vnímáme-li, následkem našeho vlastního kulturního kontextu, takováto zobrazení z pohledu vlastních estetických hodnot, vykládáme poté tento panel v rámci perspektivní kresby v

momentu času a lehkovážně ignorujeme základní kontradikci: poměrná velikost těchto čtyř koní je přesně opakem toho, co bychom očekávali v perspektivním znázornění. Toto poznání vytváří provokativní otázku pokud jde o konvence pro vytváření iluze perspektivy, zdali je hlavní a podstatnou odpovědí logika naší vlastní kulturní reprezentace a zdali byla takto i vnímána aurignacienskými malíři z Grotte Chauvet (White, 2003).

Dávný umělec (nebo spíše umělci) použil červenou, žlutou a černou barvu - oxid železa, světlý okr a uhlí. Na dně jeskyní leží zbytky kostí zvířat, která jsou vypořádána na stěnách. V jedné z malých jeskyň čeká velké překvapení: na kameni, snad jakémsi oltáři, leží medvědí lebka a za ní na stěně nakreslený medvěd.

Tato galerie maleb a rytin z jihofrancouzské jeskyně u Comb d'Arc je zcela určitě stará 30 000 - 33 000 let. V červnu 1995 totiž odborník na pravěké umění Jean Clottes oznámil, že umělecká zobrazení zvířat jsou ve skutečnosti o 10 000 starší, než se původně domníval, když do jeskyně vstupoval poprvé. Mají to tedy být nejstarší nástěnné malby na světě, které dosud známe (!!! Italská Vermona?). Zdá se, že datování stáří této jeskyně je skutečně správné. Zkoumáme-li totiž kresebnou linii, zdá se nám být na první pohled nepřetržitá a nedotčená. Pod mikroskopem bychom ale zjistili, že ve skutečnosti obsahuje miniskule chybějícího materiálu, který byl odstraněn erozí. Z toho vyplývá, že byla-li by linie kreslená nedávno, tak by musela být mnohem více souvislá. Pokud jde o ryté linky, jejich vnitřky, za předpokladu že by se jednalo o čerstvé, tak by byly jasné, ostré a bílé. Koneckonců i povaha již zmiňovaných nálezů na podlaze jeskynních prostor ukazuje, že podezření z podvodu není na místě. Je pokryta kostmi jeskynního medvěda, včetně několika kusů lebky. Nic nebylo dotčeno. Umění Chauvet-Pont-d'Arc se tak stává autentické mimo jakýkoliv stín pochybnosti. Skutečné stáří děl bylo ale určeno až pomocí radiouhlíkového datování. Vzorky barev byly odebrány z maleb, sazí ze stop pochodní na stěnách a zbytky uhlí ze dna jeskyně. Analýzu provedla nezávisle na sobě tři pracoviště: Středisko pro výzkum slabě radioaktivních materiálů v Gif-sur-Yvette

u Paříže, Středisko radiouhlíkové datace v Lyonu a Výzkumná laboratoř pro archeologii a dějiny umění v Oxfordu. Výzkum potvrdil, že dvě malby nosorožců a jedno zobrazení bizona jsou staré 30 000 - 33 000 let. Stopy pochodně byly datovány do doby před 25 000 - 27 000 lety a zbytky uhlí ze dna jeskyně jsou někdy ze 22 000 - 29 000 let B.P. (tamtéž).

Dosud za nejstarší galerii pravěkého umění byla považována Cosquerova jeskyně u Marseille. Umělecká díla z Lascaux i ze španělské Altamiry jsou vlastně poměrně "současná" - přiřazují se do éry před 15 000 lety. Je ovšem pravda, že přesně datováno v nich bylo jen málo maleb a můžeme soudit, že se v budoucnu může ukázat, že některé z nich jsou ve skutečnosti mnohem starší.

Vytvořil-li tedy André Leroi-Gourhan, slavný odborník na paleolitické umění, rozlišení mezi jednotlivými historickými částmi paleolitu, od primitivního aurignacienu (před 35 000 - 28 000 lety) k vrcholnému umění magdalenia (např. Lascaux, Altamira), budeme muset takovéto rozlišení pozměnit. V zobrazeních na stěnách chauvetské jeskyně nacházíme totiž díla, která jsou hodna nejlepších galerií. Zatímco do nedávné doby převažovala teorie o umění tohoto období, jakožto o umění, které je v "dětských letech", obrazy z Chauvet ukazují tvorbu již plně vyzrálého umělce (umělců).

12. ZÁVĚR

Bádání v oblasti paleolitické symbolizace je vždy krokem do neznáma. Jsme totiž odkázáni pouze na archeologické záznamy a jednotlivá nálezová místa, což je z hlediska pojednání o kultuře a sociální oblasti, na rozdíl od studia uvnitř žijící společnosti, žalostně málo. Proto jsem se pokusil v rámci svého interpretačního rámce o zhodnocení vývoje v oblasti evoluce vnímání, jazyka, nástrojové adaptace, „umění“ a jeho možností interpretace.

Nastínil-li jsem dvě základní otázky, které směřovaly k současnému vědeckému diskursu o případné „explozi“ reprezentativní tvorby, tak náhle se zjevující v období mladého paleolitu, či o mírnějším „evolučnějším“ přístupu. Domnívám se, jak ostatně ukazuje celá řada nalezišť směrem od západní Evropy až do oblastí Evropy východní, že v období mladého paleolitu se nám objevuje sociokulturní fenomén, který neměl do té doby obdoby. Plně organický celek, s rozlišitelnými kulturami a celou řadou komplexních činností, v několika desetiletích ovládl euroasijský kontinent, přičemž zanechal bohaté svědectví o své době. To, co se nedochovalo a co je nejlépe vyjádřeno v termínu „preliterární společnosti“, ohraničuje, bohužel, možnosti našeho bádání. Přesto, jak bylo vidět zejména v kapitole o interpretačních možnostech mladopaleolitického umění, se stále ještě najde dost odvážlivců, kteří se mohou, na základě i nově se objevujícího archeologického záznamu, pokoušet o nové interpretace paleolitické kultury.

Ve své práci jsem se pokusil dojít k tomuto problému tak trochu z druhé strany. Neptal jsem se „proč?“, ale „jak?“. Dospěl jsem k názoru, že je to v současnosti jediná cesta, na které se můžou objevit křižovatky, které nás snad přivedou k novým zjištěním. Na základě analýzy vývoje a činnosti hominidní mysli, kterou jsem označil za „zrcadlo“ dané sociokulturní entity, v rámci rozvoje mozkové synaptické struktury, jsem se pokusil doložit svůj pohled na evoluci reprezentativního chování rodu *Homo*. Pokusil jsem se zdůraznit význam jednotlivých vývojových etap v rámci stanovených hominizačních komplexů, bez

kterých by mladopaleolitická „exploze“ nebyla možná. Uvědomělému otisku dlaně, jakožto zachovanému svědectví dávno zmizelého jedince, musela předcházet celá řada vývojových etap, které vzájemně vytvářely síť vzájemných vztahů, a my se pouze snažíme uchopit tento okamžik, zachycený v mnoha jeskyních na celém světě.

Každý z nás si nese s sebou toto kulturní dědictví a jak by řekl Carl Gustav Jung: „Mozek se rodí s hotovou strukturou, bude pracovat moderním způsobem, avšak tento mozek má svou historii. Přirozeně. Že s sebou nese stopy této historie, přesně jako tělo a když se ponoříte do základních struktur psýché, najdete pochopitelně stopy archaické psýché“ (Jung, 1993, s. 52-53). Ale k ní vede ještě velmi dlouhá cesta...

13. SEZNAM LITERATURY

- Aiello, L. C., Dean, M. C.: An Introduction to Human Evolutionary Anatomy, Londýn, Academic Press 1990.
- Blackmoreová, S.: Teorie memů. Praha, Portál 2001.
- Beneš, J.: Člověk. Praha, Mladá fronta 1994.
- Budil, I. T.: Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha, Triton 1999.
- Buchvaldek, M. a kol.: Dějiny pravěké Evropy. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1985.
- Butzer, K. W.: Environmental archeology: An Ecological Approach to Prehistory / Karl. W. Butzer. Londýn, Methuen 1970.
- Clottes, J.: World Rock Art. Los Angeles, Getty Publications 2002.
- Clottes, J.: Chauvet Cave: The Art of Earliest Times. Salt Lake City, The University of Utah Press 2003.
- Darwin, Ch.: O původu člověka. Praha, Academia 1970.
- Dawkins, R.: Sobecký gen. Praha, Mladá fronta 1998.
- Eliade, M.: Mýtus o věčném návratu. Praha, ISE, edice Oikúmené 1993
- Eliade, M.: Dějiny náboženského myšlení I. Praha, OIKOYMENH 1995.
- Eliade, M.: Šamanismus a nejstarší techniky extáze. Praha, Argo 1997.
- Fraňková S., Klein Z.: Etologie člověka. Praha, HZ Systém 1997.
- Fridrich, J.: Ecce Homo - Svět dávných lovců a sběračů. Praha, Agentura Krigl 2005.
- Foley, R.: Lidé před člověkem. Praha, Argo 1998.
- Frazer, J. G., Zlatá ratolest. Praha, Mladá fronta 1994.
- Gamble, C.: The Palaeolithic Societies of Europe. Cambridge, New York, Cambridge University Press 1999.
- Geertz, C.: Interpretace kultur. Praha, Sociologické nakladatelství (Slon (2000)
- Jacobi, J.: Psychologie C. G. Junga, Praha, Psychoanalytické nakladatelství 1992.
- Jelínek, J.: Velký obrazový atlas pravěkého člověka. Praha, Artia 1977.

- Jelínek, J.: Umění v zrcadle věků. Počátky umělecké tvorby. Brno, Moravské zemské muzeum 1990.
- Jung, C. G.: Analytická psychologie. Její teorie a praxe, Praha, Academia 1993
- Komorovský, J.: Sakrální funkce ženy v archaických společnostech. Religio V, 1997, č. 1, s. 5-14..
- Koukolík, F.: Kniha o Evě a Adamovi. Praha, Makropulos 1997.
- Koukolík, F.: Já. O vztahu mozku, vědomí a sebeuvědomování. Praha, Karolinum 2005.
- Leakey, R.: Původ lidstva. Bratislava, Archa 1996.
- Lévi-Strauss, C.: Rasa a dějiny. Brno, Atlantis 1995.
- Lévi-Strauss, C.: Myšlení přírodních národů. Praha, Dauphin s.r.o. 1996.
- Lévi-Strauss, C.: Štrukturálna antropológia. Bratislava, Kaligram, spol. s.r.o. 2000.
- Lewis-Williams, D.: The Mind in the Cave. New York, Thames & Hudson Inc., 2002.
- Lorenz, K.: Takzvané zlo. Praha, Mladá fronta 1992.
- Mazák, V.: Jak vznikl člověk (Sága rodu Homo). Praha, Práce, vydavatelství a nakladatelství ROH 1986.
- Ortová J.: Kapitoly z kulturní ekologie. Praha, Nakladatelství Karolinum 1999.
- Podborský, V.: Náboženství našich prapředků. Brno, Masarykova univerzita 1994.
- Roubíček, J.: Experimentální psychosy. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1961.
- Soukup, V.: Sociální a kulturní antropologie. Praha, Sociologické nakladatelství (Slon) 2000.
- Soukup, V.: Dějiny antropologie. Praha, Nakladatelství Karolinum 2004.
- Storch, D.: Mihulka, D.: Praha, Úvod do současné ekologie. Praha, Portál, s.r.o. 2000.
- Svoboda, J.: Mistři kamenného dláta. Praha, Panorama 1986.
- Svoboda J.: Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění. Brno,

Nakladatelství a vydavatelství Nauma 2002.

Šmajš, J.: Drama evoluce. Praha, Hynek 2000.

Šmarda J. a kol.: Biologie pro psychology a pedagogy. Praha, Portál 2004.

Tattersall, I.: How we came to be human. Scientific American 2006, 16/2: 66-73.

Vančata, V.: Paleoantropologie - přehled fylogeneze člověka a jeho předků.

Brno, Nakladatelství a vydavatelství Nauma 2003.

Vitebsky, P.: Svět šamanů. Praha, Knižní klub a Práh 1996.

Wells, S.: Adam a jeho rod. Praha, Dokořán, s.r.o. - Argo 2004.

White, R.: Prehistoric Art: The Symbolic Journey of Humankind. New York, Harry N. Abrams, Inc. 2003.

Wong, K.: The morning of the modern mind. Scientific American 2006, 16/2: 74-83

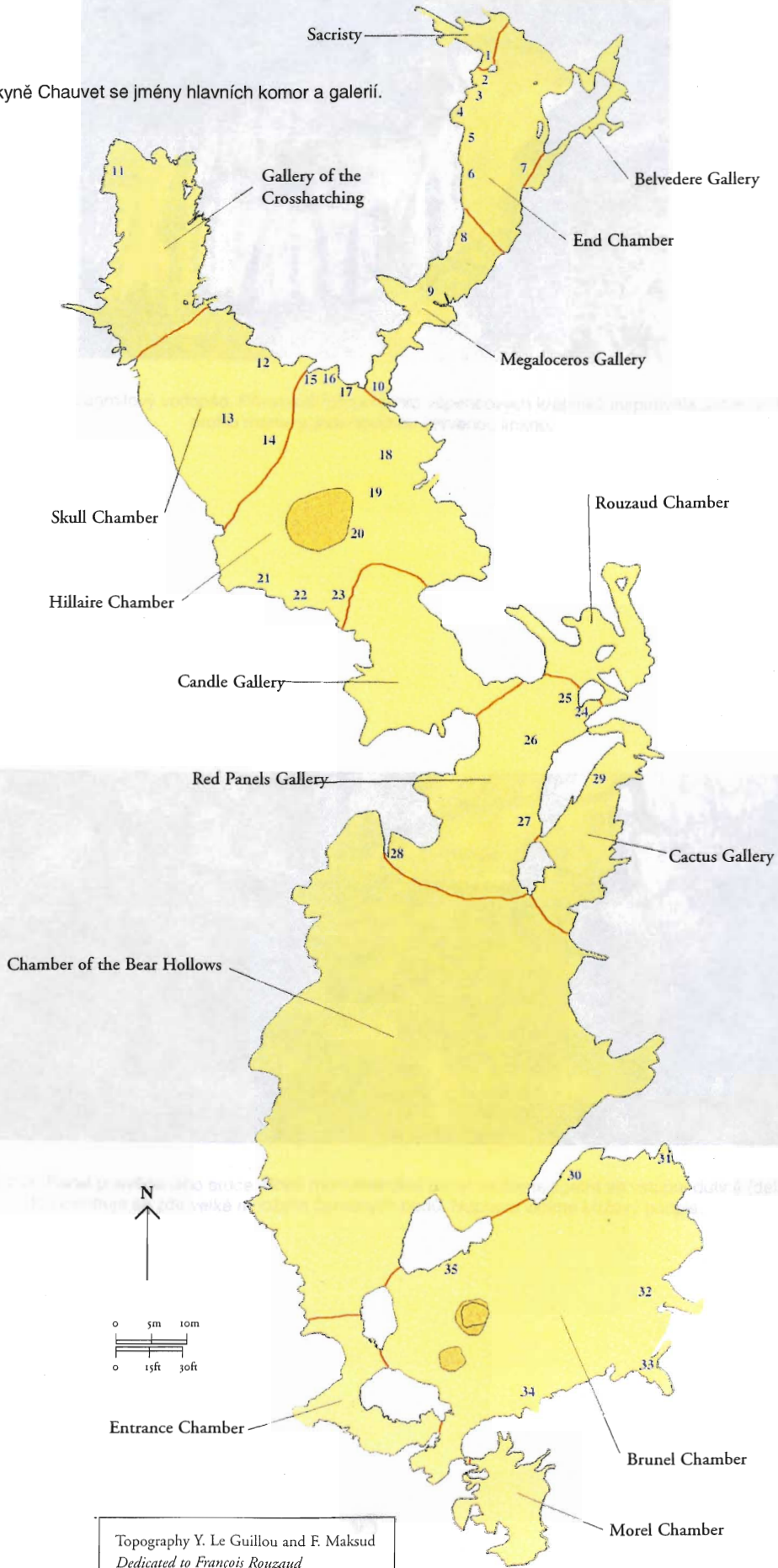
Zrzavý, J., Storch, D., Mihulka, S.: Jak se dělá evoluce. Praha, Litomyšl, Ladislav Horáček - Paseka 2004.

Elektronické dokumenty:

<http://www.culture.gouv.fr/culture/arcnat/chauvet/en/index.html>

14. PŘÍLOHY: OBRAZOVÝ PRŮVODCE GROTTÉ CHAUVET

obr. 1. Hlavní plán jeskyně Chauvet se jmény hlavních komor a galerií.

obr. 2 Komora Brunel: Stalagmitový vodopád. Přirozená forma těchto vápencových krápníků inspirovala „umělce“ k dokončení profilu mamuta jednoduchou červenou linkou.

obr. 4 Komora Brunel: Panel posvěceného srdce - křížový podpis (detail). Symbol, doplně zruem v celém paleolitickém umění, se zosa ojednělý v celém paleolitickém umění.

obr. 3 Komora Brunel: Panel posvěceného srdce. První monumentální panel můžeme spatřit ve vstupní dutině (délka asi 6 m). Koncentruje se zde velké množství červených bodů. Napravo vidíme křížový podpis.

obr. 4 Komora Brunel: Panel posvěceného srdce - Křížový podpis (detail). Symbol, dobře známý v novověkých dějinách, ale zcela ojedinělý v celém paleolitickém umění.

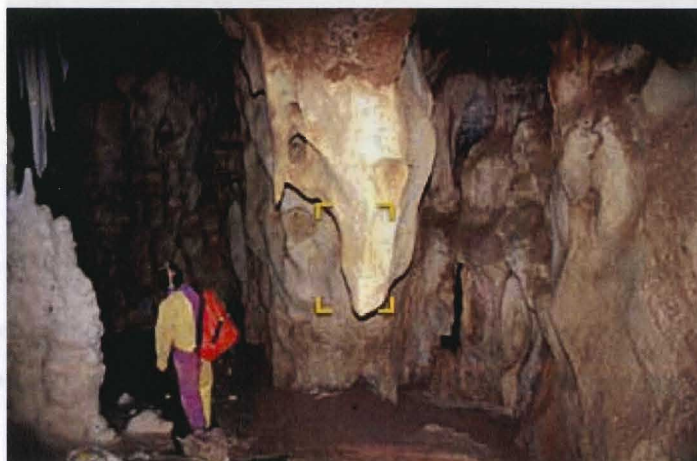
obr. 5 Komora Brunel: Vstup k Předštině červených medvědů. Vstup k této komoře je velmi úzký (asi 0.7 m vysoký). Prostor se poté zvětší až do velikosti člověka. Koleje vedoucí do zadní části komory a malý vozík usnadňují studium této lokality.

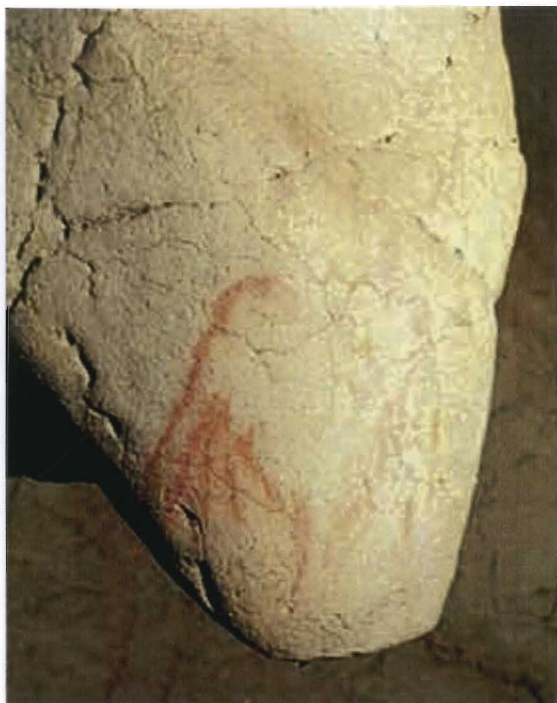
obr. 6 Komora Brunel: Předstíň červených medvědů (detail). V zadní části komory se nacházejí tři kresby jeskynních medvědů. Na prvním z nich je patrná jistota kresebné linie. Pozadí posledního medvěda sleduje přirozený obrys jeskynní zdi.

obr. 7 Komora Brunel: Celá jedna celá strana komory je naplněna chaotickou masou ze zhroutčených bloků a stalagmitů. V malé prohlubni nacházíme panel se skupinou červených bodů, zhotovených dlaní ruky. Velmi světlá barva kamene vytváří působný kontrast s červenou barvou výzdoby. Nepřítomnost konkréci na tomto panelu nám dovoluje detailní pozorování i těch nejmenších stop barviva. Bohužel, levá část je částečně vymazána, zřejmě vinou tekoucí vody.

obr. 8 Galerie kaktusů: Vstup. Na konci Komory hladových medvědů se jeskyně nepatrně svažuje do Galerie kaktusů. Je zde mnoho konkréci, na rozdíl od ostatních částí jeskyně jsou některé z obrazů narušeny.

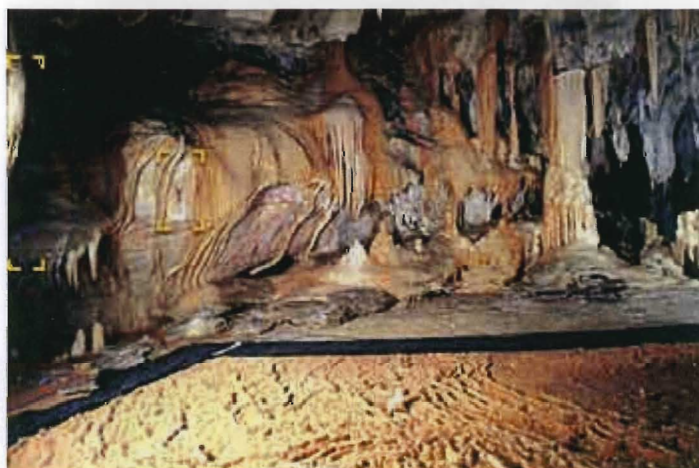
obr. 9 Galerie kaktusů (detail): Kresba mamuta na svislé skále. Malý mamut byl nakreslen ve vstupu do Galerie kaktusů. Je to ona figura, která byla při objevení jeskyně nalezena jako první.

obr. 10 Galerie rukou: Panel levharta. Hlavní zvíře tohoto panelu, s ohledem na jeho vykreslení, je interpretováno jako hyena, ačkoliv se ve své formě podobá medvědovi. Tento panel doprovází několik dalších zvířat. Jedno z nich, kočkovitá šelma, by mohla s ohledem na kresbu a charakteristický ocas být levhart. Najdeme zde rovněž medvěda, hlavu kozorožce a menšího medvěda.

obr. 11 Galerie kaktusů: Červený medvěd. Krásný červený medvěd (okolo 0,8 m) zdobí jednu ze zdí této galerie. Jeho profil je podobný těm, které nacházíme v Brunelově komoře.

obr. 12 Galerie rukou: Pohled na panel červených znaků. Na tomto panelu se nachází mnoho záhadných červených znaků.

obr. 14 Galerie rukou: Panel červených znaků (detail): "Hmyzí people"

obr. 13 Galerie rukou: Skála s "motýlím podpisem". Na skále se nachází jeden větší a jeden menší motýl - malovaný zřejmě jako podpis.

obr. 14 Galerie rukou: Panel červených znaků (detail): "Hmyzí podpis"

obr. 17 Komuza (Mussouri) - výhled zvně. Černé prstové otisky byly utřeny do měkkého kytu na vnějšku vlnité jeskyně zdi
křivě vlnitě červeně se střídající křiv. Rovnoběžné přímký na břise snad symbolizují medvědí škrábance
(celková délka panelu 6 m)

obr. 15 Galerie rukou: Vlys červených nosorožců. Průvod nosorožců na této římse je malován červeně. Pod klenbou se nachází několik zvířat (kočkovité šelmy, mamut a nosorožci), jsou rovněž malováni červeně a orientováni do několika směrů.

obr. 16 Galerie rukou: Panel ručních šablon. Tato ruka byla vytvořena foukáním pigmentu přes ruku umístěnou na zdi. Nad touto kresbou vidíme černý profil mamuta.

obr. 17 Komora Hillaire: Panel rytého koně. Četné prstové stopy byly udělány do měkkého kytu na vnější vrstvě jeskynní zdi. Hlavním obrazem je kráčejší kůň. Rovnoběžné přímký na břiše snad symbolizují medvědí škrábance (celková délka panelu 6 m).

obr. 18 Komora Hillaire: Sova. Prstem rytá kresba zobrazuje sovu (velikost 0,3 m). Pozice křídel nám ukazuje, že její tvář je otočena o 180 stupňů. Vzhledem ke svým charakteristickým anatomickým rysům je přiřazena k druhu *Asio otus* (Kalous ušatý). Kresba byla zhotovena na jílovitém povrchu jeskynní zdi.

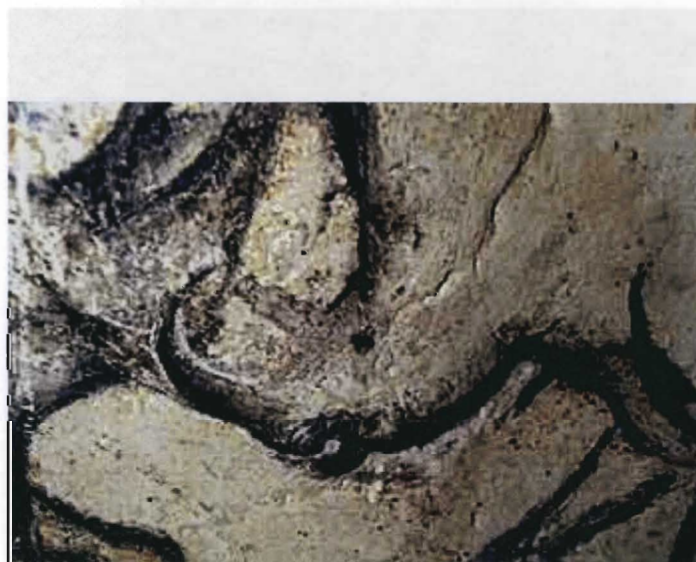
obr. 19 Komora lebek: Skalní výstupek se sobem. Na stropě této komory se nachází mnoho spleitých rýh a prohlubní, na kterých umělci vyjadřovali sami sebe.

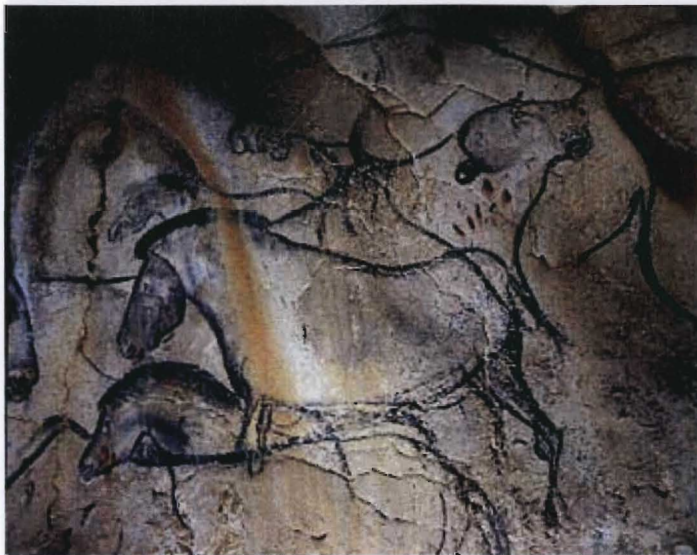
obr. 20 Komora Hillaire (celkový pohled). Konec komory Hillaire se otevírá do Megaceros galerie. Bohatou kompozici panelu cervidů (nalevo) následuje panel koní (celkem asi 15 m).

obr. 21 Komora Hillaire (detail): Panel koní (Chagalovy koně). Epigeneze kresby těchto koňských hlav se realizovala postupně odshora dolů. Paleolitický umělec se zaměřil na hlavy koní, zatímco těla jsou jenom načrtnuta. Obrys posledního koně byl opatrně vyrytý pazourkovým rydlem pro zdůraznění jeho obrysů.

obr. 22 Komora Hillaire (detail): Panel koní: nosorožci. Uhel, se kterým byli tito nosorožci vykresleni, byl velmi drobný a deponoval do kresebné linie své částičky.

obr. 23 Komora Hillaire (detail): Tři koně a lví hlava. Trojnásobná reprezentace koní jejichž hlavy jsou zdůrazněné stínováním. Vápencový sanitr překrývající kresbu dokládá její stáří. Sledujme pozoruhodnou hru proplétajících se linek mezi koňmi a velkým lvem (1,6 m). Hlava této šelmy je velmi působivá.

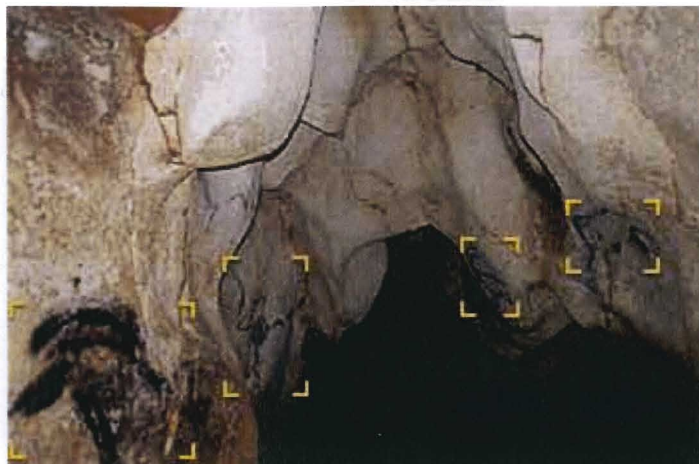
obr. 24 Komora Hillaire (detail): Pravá zeď výklenku (Bizon). Tento bizon otočený doprava je vytvořen v takzvané zkroucené perspektivě. Vícenásobné linie hřbetu a kopyt můžeme vnímat jako zdůraznění pohybu nebo falešnou perspektivu dvou zvířat, jednoho vedle druhého (výška 1 m).

obr. 25 Komora Hillaire (detail): Panel zvíře. Směrem doprava se nachází bohatě zdobený, letmo načrtnutý výklenek se zubry, bizony a koňmi.

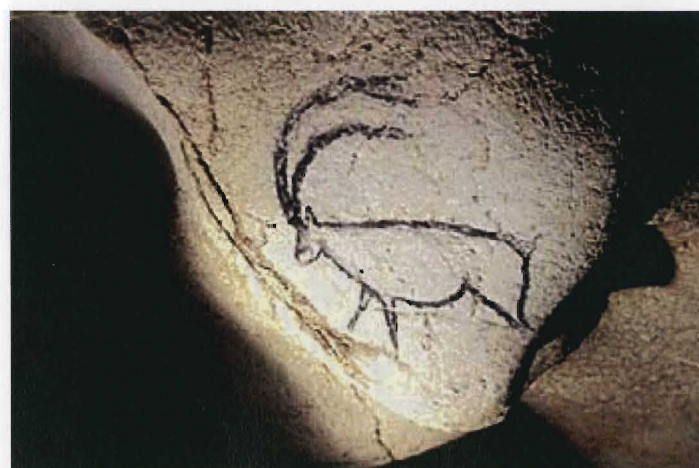
obr. 26 Galerie jelenů: Panel jelenů. Na pravé zdi se nachází obrovský jelen v nakloněné pozici, kterého arabeskově (linie temene) doprovází nosorožec. Tento výtvarný prvek se objevuje na více kresbách a rytinách.

obr. 27 Galerie nosorožců (přístup do konce komory). Na konci této komory se zobrazení zhušťují.

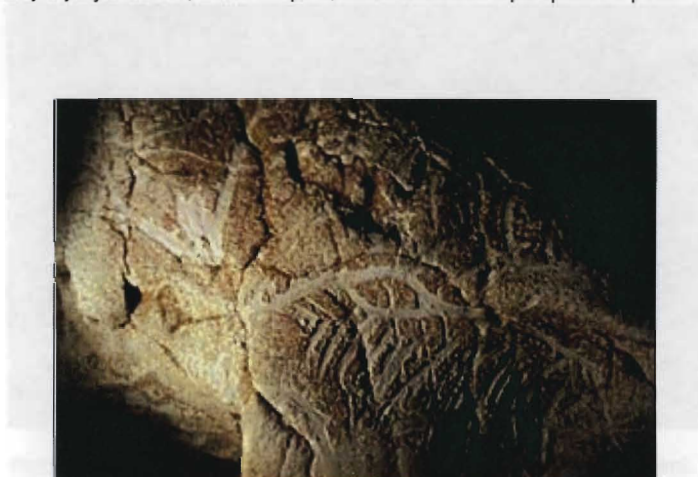
obr. 28 Galerie nosorožců (detail): Kůň. Technika, kterou je zobrazen tento překrásný kůň (1,2 m) má blíže k malbě. Její styl je velmi podobný ostatním koním v jeskyni.

obr. 29 Galerie nosorožců (detail): Kozorožec. Vstupu do konce komory vládne kozorožec (0,6 m), který je velmi dobře zarámován na dostupném prostoru skály.

obr. 30 Galerie nosorožců (detail): Malí nosorožci. Po pravé straně zdi nacházíme malého nosorožce (0,3 m), vykresleného a poté zdůrazněného stínováním a rytím. Tento zvířecí exponát vykazuje typické grafické konvence věnované nosorožcům: slechy opisující jakýsi oblouk, břšní skupinu, stínovaná záda a perspektivní postavení nohou.

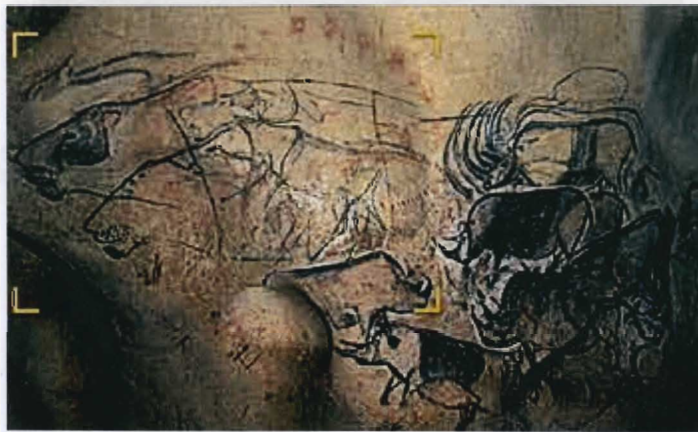
obr. 31 Galerie nosorožců (detail): Panel kočkovitých šelem. V půli této galerie se nachází kočkovitá šelma a trojúhelníková genitálie. V protější výplni se nachází další s obdobnými znaky.

obr. 32 Koncová komora (detail): Profil kočkovité šelmy. Tato kresba v životní velikosti je tou první, kterou spatříme, pronikneme-li do koncové komory.

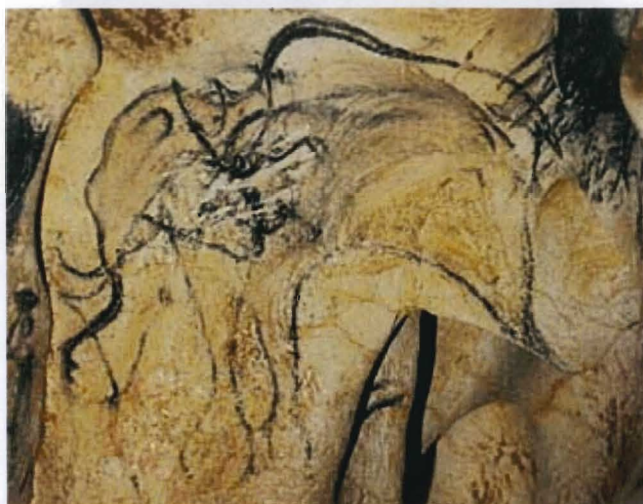
obr. 33 Koncová komora (Západní zeď). Celkový pohled na monumentální panely dekorující tuto obrovskou zeď. Celek je organizován okolo místa s koněm.

obr. 34 Koncová komora: Panel nosorožců. Tato kompozice je unikátní v celém parietálním umění. Pozoruhodným je již počet reprezentantů tohoto zvířete, považovaného až do současnosti za velmi vzácného. Unikátní je rovněž jejich organizace.

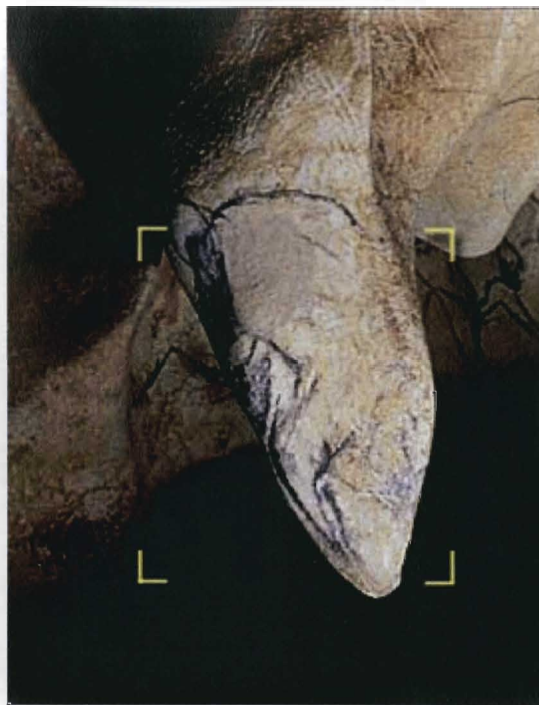
obr. 35 Koncová komora: Výklenek s koňmi. Toto místo se zdá být centrálním bodem parietální kompozice zdobené zdi této komory. Kůň se nachází vzadu. Byl kreslen na zeď, jež byla oškrábána tak aby vytvořila formu připomínající koně.

obr. 36 Koncová komora: Dva nosorožci a mladý mamut. Nad výklenkem s koněm se nachází dva nosorožci a zřejmě mladý mamut procházející průchodem. Můžeme spatřit stopy poukazující na záměr zakrýt jednoho z nosorožců.

obr. 37 Koncová komora: Panel kočkovitých šelem. V pravé části výklenku vidíme rozmanitá zvířata pohybující se ve stejném směru. Jsou typově seskupena a zobrazena v rámci perspektivy. „Umělec“ využil přirozené odlehčení jeskynní zdi. Na prvním hřebenu představuje vertikální sérii bizoních hlav, které jsou otočeny čelně k nám. Ostatní vyvýšeniny byly využity pro oddělení rozličných prvků kompozice.

obr. 38 Koncová komora: Skalní výstupek zlého kouzelníka. Na tomto skalním kuželi spatříme malovanou kompozici, která propojuje část bizona s částí, která se podobá lidským nohám.

obr. 39 Koncová komora: Skalní výstupek zlého kouzelníka (detail). Z klenutého stropu sestupuje skalnatý kužel, který je jakýmsi ukazujícím prstem. Na tomto neočekávaném nálezu je koncipována Venuše s částečně zobrazenou tváří.

obr. 40 Koncová komora: Panel bizonů. Čelo této komory je ozdobeno kresbou bizonů. Jsou vystínovány a jejich hlavní obrysy jsou zdůrazněné rytím.

obr. 41 Koncová komora: Panel bizonů (detail): Sakristie. Tato nová komora byla nalezena během prací vedených výzkumným týmem. Tato komora, pojmenovaná „Sakristie“ je dosažitelná přes malou chodbu v levé části zadní strany komory. Tento malý mamut je kreslen pastelem. V okamžiku, který není tak starý, byly kly zdůrazněny rytím.